

Dovidas Vitkauskas
Qriqori Dikov

İnsan Hüquqları haqqında
Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuş
ədalətli məhkəmə araşdırması
hüququnun müdafiəsi

Avropa Şurasının insan hüquqlarına dair məlumat kitabçaları seriyası

Dovidas Vitkauskas
Qriqori Dikov

**İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasında təsbit
olunmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun müdafiəsi**

**Avropa Şurasının insan hüquqlarına dair
məlumat kitabçaları seriyası**

Avropa Şurası
Strasburq, 2012-ci il

Qriqori Dikov (Grigory Dikov) on ilə yaxın Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin katibliyində çalışıb. Əvvəllər Rusiyada vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş Dikov orada həyata keçirilmiş bir sıra hüquq islahatları layihələrinin icrasına nəzarət edib, müxtəlif Avropa ölkələrində hüquqşünaslıq peşəsi ilə bağlı təlimlər keçib, cinayət ədliyyəsi və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ üzrə ekspert kimi kitablar nəşr etdirib. O, hazırda həmçinin Strasburqda Sirakuza Universitet Mərkəzində insan hüquqlarına dair Avropa hüququ üzrə adyunkt-professordur.

Dovidas Vitkauskas (Dovydas Vitkauskas) ədliyyə və səmərəli idarəetmə məsələləri üzrə məsləhətçidir. On ilə yaxın Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin katibliyində hüquqşünas kimi çalışmış və Litva və İngiltərə hüququ üzrə akademik təhsil almış Dovidas hazırda bir sıra Avropa hökumətlərinə ədliyyə sektorunda qanunverici və təşkilati islahatlara dair məsləhətlər verir və bu sahədə məsləhətçi ekspertlər qrupuna rəhbərlik edir, habelə Avropa Şurasının və Avropa İttifaqının müxtəlif fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsinə yardım göstərir. O, həmçinin tez-tez müxtəlif ölkələrdə hüquqşünaslar üçün insan hüquqları ilə, eləcə də ədalət mühakiməsinin düzgün həyata keçirilməsinə aid digər məsələlərlə bağlı təlimlər keçir.

Bu nəşr Avropa İttifaqı ilə Avropa Şurası arasında Birgə Proqramın vəsaiti hesabına dərc olunub. Nəşrdə ifadə edilən fikirlər müəllifə aiddir və onlara görə Avropa İttifaqı və Avropa Şurası məsuliyyət daşımır. Həmin fikirlər bu nəşrdə adı çəkilən hüquqi sənədlərin Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin hökumətləri üçün, Avropa Şurasının nizamnamə orqanları üçün və ya İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyası əsasında təşkil edilmiş hər hansı digər orqan üçün məcburi qüvvəyə malik olan rəsmi şərh kimi başa düşülməməlidir.

Avropa Şurasının İnsan hüquqları və qanunun aliliyi üzrə baş direktorluğu

F-67075 Strasbourg Cedex

www.coe.int/justice

© Avropa Şurası, 2012-ci il

1-ci nəşr, Fevral 2012-ci il

Avropa Şurasının mətbəəsində çap olunub

© Avropa Şurası, azərbaycan dilində nəşr, 2015-ci il

Mündəricat

İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi	5
Giriş	6
6-cı maddənin rolu, onun şərhinin metodları və prinsipləri	7
6-cı maddə ilə təmin edilən müdafiənin əhatə dairəsi və bumaddənin tətbiq dairəsi	11
<i>Qısaxülasə</i>	11
Mülki hüquq və vəzifələr.....	11
<i>Qısaxülasə</i>	11
Daxili qanunvericilikdə əsas olan hüquqla bağlı mübahisə.....	11
Mülki hüquq və vəzifələr.....	14
Cinayət ittihamı	18
<i>Qısaxülasə</i>	18
Hüquq pozuntusunun daxili qanunvericilikdə təsnifləşdirilməsi.....	19
Hüquq pozuntusunun xarakteri.....	19
Cəzanın xarakteri və ağırlıq dərəcəsi	21
6-cı maddənin məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsinə, apellyasiya icraatına və ya apellyasiyadan sonrakı mərhələlərə tətbiqi.....	24

Məhkəməyə müraciət hüququ	27
<i>Qısaxülasə</i>	27
Məhkəməyə çatım.....	27
<i>Qısaxülasə</i>	27
Məhkəmədə iddia qaldırmaq, ziyanın kompensasiyasını tələb etmək və məhkəmə qərarının çıxarılmasına nail olmaq.....	27
Prosessual maneələr: müddət məhdudiyətləri, yüksək məhkəmə rüsumları, yurisdiksiya tələbləri və digər formallıqlar.....	31
Praktiki maneələr: hüquqi yardımın təmin edilməməsi	35
Mülki işdə cavabdehin immunitetə malik olması	36
Məhkəmə qərarlarının qətiliyi (<i>res judicata</i>).....	39
Məhkəmənin yekun qərarının vaxtında icra edilməsi.....	40
Qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə	42
<i>Qısaxülasə</i>	42
“Qanun əsasında yaradılmış” məhkəmə.....	42
“Müstəqil” məhkəmə.....	45
“Qərəzsiz” məhkəmə.....	48
“Ədalətli” məhkəmə araşdırması	54
<i>Qısaxülasə</i>	54
“Çəkişmə” prinsipi.....	55
Tərəflərin bərabərliyi.....	58
Məhkəmə iclasında şəxsən iştirak etmək hüququ və məhkəmə iclasının açıqlığı.....	63

<i>Qısa xülasə</i>	63
Şifahi məhkəmə iclasları və həmin icaslarda şəxsən iştirak etmək hüququ.....	63
Səmərəli iştirak imkanı.....	66
Məhkəmə icaslarının açıqlığı: üçüncü şəxslərin və media nümayəndələrinin iclasda iştirakı.....	68
Qərarın ictimaiyyətə elan olunması.....	70
<i>Məhkəmə qərarının ictimaiyyətə elan olunması tələbinin pozulduğu hallara aid nümunə</i>	70
<i>Məhkəmə qərarının ictimaiyyətə elan olunması tələbinin pozulmadığı hallara aid nümunələr</i>	70
Cinayət prosesinin “ədalətliyinin” spesifik xüsusiyyətləri.....	71
<i>Qısa xülasə</i>	71
Provokasiyadan müdafiə.....	71
Susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ; təqsiri etiraf etməyə məcbur edilmənin yolverilməzliyi.....	75
<i>Ümumi prinsiplər</i>	75
<i>Qanunla nəzərdə tutulmuş vəzifələr</i>	77
<i>Araşdırmada müdaxilə metodları</i>	81
Xarici ölkədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsindən kobudcasına imtina edilməsi.....	85
Əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ və mötəbər sübutlar....	86
Əsaslandırılmış qərar.....	86
Qanunsuz və etibarsız sübutlar.....	88

Ağlabatan müddətdə məhkəmə araşdırması hüququ	90
Ümumi prinsiplər.....	90
İşin xarakteri və mürəkkəbliyi.....	92
Tərəflərin davranışı.....	93

6-cı maddənin 2-ci bəndi: təqsirsizlik prezumpsiyası.....96

6-cı maddənin 3-cü bəndi: müdafiə hüquqları102

<i>Qısa xülasə</i>	102
İttiham barədə məlumatlandırılmaq hüququ	102
Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq	105
Vəkillə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək.....	109
Şahidləri dindirmək hüququ.....	117
Tərcüməçinin pulsuz yardımından istifadə etmək hüququ.....	124

İşlərin siyahısı.....127

İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi: Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

1. Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, əğlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik maraqları naminə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə, aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər.

2. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut ediləndək təqsirsiz hesab edilir.

3. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- a) ona qarşı irəli sürülən ittihamın xarakteri və əsasları haqqında başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq;
- b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq;
- c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək;
- d) onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlər çağırmaq və dindirməyə nail olmaq;
- e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə tərcüməçinin pulsuz yardımından istifadə etmək.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin 6-cı maddəyə dair presedent hüququ kompleks qaydaları əhatə edir. Bu məlumat kitabçasının məqsədi bu mövzunu elə səviyyədə izah etməkdir ki, oxuculara milli və ya beynəlxalq səviyyədə, Strasburq Məhkəməsində konkret işin araşdırılması kontekstində və ya sadəcə akademik çalışma kimi, Konvensiyanın iddia edilən pozuntusunun xeyrinə (və ya müdafiəsi üçün) hüquqi aspektlərin daha yaxşı əsaslandırılması və strukturunun qurulması ilə əlaqədar şəxsi bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanı versin. Bu kitab ilk növbədə praktiki fəaliyyət göstərən hüquqşünaslar üçün yazılıb. Hüquqşünaslar üçün parktik vasitə olan bu kitabda Məhkəmənin 6-cı maddəyə dair mövcud presedent hüququndan irəli gələn prinsiplərin qısa xülasəsi verilib və eyni zamanda Məhkəmənin hüquq praktikasında istifadə edilən üsluba və dilə yaxın olan üslubdan və dildən istifadə edilib.

Müəlliflər 6-cı maddədə birbaşa və dolayısı ilə nəzərdə tutulmuş müxtəlif hüquqların müdafiəsinin dolğun mənzərəsini yaratmağa cəhd ediblər. Eyni zamanda, onlar müvafiq işlərdən mümkün qədər çoxlu sitatlar gətirməyə çalışıblar ki, bir sıra məsələlərdə presedent hüququnun birmənalı olmadığını və ya bərqərar olmadığını ayani şəkildə nümayiş etdirdinsinlər.

Kitabın həcmi mətnin müəyyən dərəcədə yığcam olmasını tələb etdiyinə görə oxucularda belə təəssürat yarana bilər ki, onların bəzi əlavə araşdırma aparmalarına ehtiyac var. Müəlliflər də burada təqdim edilən hər bir qərardad və ya qərarla bağlı bu cür araşdırmaları tam səmimiyyətlə alqışlayırlar.

İşlərin əlifba sırası ilə siyahısının (kitabın sonunda verilib) və mətnə qərarların müvafiq bəndlərinin göstərilməsi bu işi asanlaşdıracaq.

6-cı maddənin rolu, onun şərhinin metodları və prinsipləri

İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının («Konvensiya») 6-cı maddəsi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin edir. O, demokratik cəmiyyətin əsasını təşkil edən qanunun aliliyi prinsipini və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində məhkəmə hakimiyyətinin mühüm rolunu təsbit edir. Beləliklə, onun müddəaları iştirakçı dövlətlərin ümumi irsini əks etdirir. O, həmçinin mülki prosesdəki tərəflərin prosesual hüquqlarını (6-cı maddənin 1-ci bəndi), habelə cinayət prosesində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin (6-cı maddənin 1, 2 və 3-cü bəndləri) prosesual hüquqlarını təmin edir. Məhkəmə araşdırmasının digər iştirakçılarının (zərərçəkənlər, şahidlər və s.) 6-cı maddə ilə bağlı şikayət vermək hüququ olmasa da, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi («Məhkəmə») onların hüquqlarını da tez-tez nəzərə alır (*Mihova İtaliyaya qarşı (Mihova v. Italy)*),¹ qərar dad.

Konvensiyanın digər maddələri kimi 6-cı maddəyə də teleoloji şərh verilir. Məhkəmə bu maddənin məqsədinin praktikada gerçəkləşməsinə nail olmağa çalışır və bu maddədə təsbit olunmuş hüquqları nəzəri və xəyali hüquqlar kimi deyil (*Şaxnovski Rusiyaya qarşı (Sakhnovskiy v. Russia)* [Böyük Palata (BP)], 99-107-ci bəndlər) praktiki və real hüquqlar kimi nəzərdən keçirir (səmərəlilik prinsipi). 6-cı maddənin şərhinə hərfi mənada deyil, kontekst baxımından yanaşması sayəsində Məhkəmə bu maddədə birbaşa nəzərdə tutulmuş digər hüquqlarla yanaşı, dolayısı ilə həm də məhkəməyə müraciət hüququnun (*Qolder*

Birləşmiş Krallığa qarşı (Golder v. the United Kingdom), 26-40-cı bəndlər), məhkəmə qərarlarının icrasına nail olmaq hüququnun (*Hornsbi Yunanıstana qarşı (Hornsby v. Greece)*, 40-45-ci bəndlər) və qüvvəyə minmiş yekun məhkəmə qərarlarının dəyişməzliyi hüququnun (*Brumaresku Rumuniyaya qarşı (Brumărescu v. Romania)*, 60-65-ci bəndlər) nəzərdə tutulduğunu bildirib.

Baxmayaraq ki, Konvensiyanın müddəaları mümkün qədər digər beynəlxalq hüquq normaları ilə, o cümlədən cavabdeh dövlətin digər beynəlxalq öhdəlikləri ilə uzlaşdırılmış şəkildə şərh olunmalıdır, bu fakt müvafiq normalar arasında ziddiyyətlər yarandıqda Konvensiyanın tələblərinə üstünlük verilməsini istisna etmir (*Foqarti Birləşmiş Krallığa qarşı (Fogarty v. the United Kingdom)*, 32-39-cu bəndlər; həmçinin bax: *Bosfor Hava Yolları Turizm və Ticarət Anonim Şirkəti İrlandiyaya qarşı (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)*, [Böyük Palata (BP)], 108-111-ci bəndlər; habelə ərizəçilərin İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının müddəalarına istinadən Avropa İttifaqı qanunvericiliyinin müxtəlif normalarına etiraz etdikləri digər işlər).

6-cı maddə bugünkü günün şərtlərinin işığında şərh olunmalı və bu zaman müvafiq ölkədəki iqtisadi və sosial şərait nəzərə alınmalıdır, bu qayda həmçinin “Konvensiyanın canlı (daim təkamüldə olan) orqanizm olması” konsepsiyası kimi tanınır (*Marks Belçikaya qarşı (Marckx v. Belgium)*, 41-ci bənd). Konvensiya müddəalarını şərh edərkən Məhkəmə həmçinin iştirakçı dövlətlər arasındakı münasibətlərdə

1 İşlərin adları birinci dəfə tam şəkildə (cavabdeh dövlətin adı da daxil olmaqla) veriləcək, sonra isə yalnız ərizəçinin adı göstəriləcək. İşlərin siyahısı qərarların tarixləri ilə birlikdə kitabın sonunda verilib.

qüvvədə olan müvafiq beynəlxalq hüquq normalarını və prinsiplərini nəzərə ala bilər (*Demir və Baykara Türkiyəyə qarşı (Demir and Baykara v. Turkey)*), [BP], 76-84-cü bəndlər).

6-cı maddə iştirakçı dövlətlərin daxili qanunvericilik sistemində (istər maddi-hüquqi, istərsə də prosessual normalar baxımından) kifayət qədər müstəqil rola malikdir (*Xan Birləşmiş Krallığa qarşı (Khan v. the United Kingdom)*), 34-40-cü bəndlər). Bu o deməkdir ki, milli qanunvericilik normalarında prosessual qüsur hesab edilən hal 6-cı maddənin müddəaları baxımından pozuntu hesab edilməyə də bilər. Eyni zamanda, 6-cı maddənin bəzi elementlərinin daxili qanunvericilikdə müstəqil rolu bu maddənin digər elementlərinə nisbətən az ola bilər. Məsələn, 6-cı maddənin bu və ya digər işə tətbiqinin mümkünlüyü araşdırılarkən daxili qanunvericilik normalarına daha çox diqqət yetirilir (*Roşe Birləşmiş Krallığa qarşı (Roche v. the United Kingdom)*), [BP], 126-126-cü bəndlər), bəzi hallarda isə 6-cı maddə əsasında qaldırılmış şikayətə mahiyyəti üzrə baxarkən Məhkəmə təhqiqat və istintaq zamanı sübut etmə qaydalarındakı fərqləri aradan qaldırmaq üçün daxili qanunvericilik normalarına xüsusi əhəmiyyət verir, məsələn, o, kontinental hüquq sistemi çərçivəsində ölkədaxili məhkəmə araşdırması zamanı hansı şahidlərin məhkəmə iclasına çağırılmalı olduğunu həll etməkdə milli məhkəmə orqanlarına daha geniş diskresion səlahiyyətlər verilməsini təqdir edir (*Vidal Belçikaya qarşı (Vidal v. Belgium)*), 32-35-ci bəndlər).² Müəyyən hallarda Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğuna dair qərar çıxararkən daxili qanunvericiliyin pozuntusundan (və ya daxili qanunvericilik normalarının qeyri-müəyyən

olmasından) əlavə argument kimi istifadə edir ("*DMD Qrup, a.s. Slovakiyaya qarşı (DMD Group, a.s. v. Slovakia)*), 62-72-ci bəndlər). Bəzi hallarda isə Məhkəmə 6-cı maddə əsasında çıxardığı qərarın təsdiqi üçün 6-cı maddənin mətni ilə eyni məzmununda olan konstitusiyə normasının pozulmasının daxili məhkəmələrin qərarlarında öz təsdiqini tapması faktına istinad edir (*Henrik Urban və Rişard Urban Polşaya qarşı (Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland)*), 47-56-cı bəndlər).

Mahiyyyət etibarını ilə 6-cı maddənin müddəaları daxili məhkəmələrin düzgün və ya yanlış qərar çıxarması məsələsi ilə deyil, ərizəçiyə iş üzrə mövqeyini müdafiə etməsi və saxta hesab etdiyi sübutlara etiraz etməsi üçün kifayət qədər imkan verilib-verilməməsi məsələsi ilə əlaqədardır (*Karaleviçus Litvaya qarşı (Karalevičius v. Lithuania)*), qərardad). Subsidiarlıq prinsipinə uyğun olaraq, 6-cı maddənin müddəaları Məhkəmənin dördüncü instansiya qismində çıxış etməsinə, yəni iş üzrə faktları yenidən müəyyən etməsinə və ya milli qanunvericiliyin iddia edilən pozuntularını yenidən araşdırmasına (*Bernar Fransaya qarşı (Bernard v. France)*), 37-41-ci bəndlər), yaxud da sübutların qəbul edilməsinin mümkünlüyü barədə qərar verməsinə yol vermir (*Şenk İsveçrəyə qarşı (Schenk v. Switzerland)*), 45-49-cü bəndlər). Dövlətlər Konvensiyası ilə qorunan digər hüquqları pozmaq şərti ilə cinayət qanunvericiliyinin normalarını hər hansı hərəkətə tətbiq etməkdə və cinayət tərkibinin elementlərini müəyyənləşdirməkdə sərbəstliklərini saxlayırlar. Bunun nəticəsi olaraq, Məhkəmənin funksiyası daxili qanunvericiliyin məzmununu, o cümlədən ərizəçinin sərəncamına hər hansı konkret formada müdafiə vasitəsinin təqdim edilməsini iştirakçı dövlətə diqtə etməkdən ibarət deyil (*G. Birləşmiş Krallığa qarşı (G.*

² Həmçinin bu məsələlərə aid bölmələrə bax: "Məhkəməyə müraciət hüququ"; "Qanun əsasında yaradılmış məhkəmə"; "Şahidləri dindirmək hüququ".

v. the United Kingdom), qərardad, 28-30-cu bəndlər). Lakin son illər Məhkəmə bəzi işlərdə, o cümlədən eyni məsələ barədə apellyasiya məhkəməsinin bir-birinə zidd qərarlar çıxardığı işdə (*Tudor Tudor Rumuniyaya qarşı (Tudor Tudor v. Romania)*), 26-33-cü bəndlər), yaxud şikayət üzrə rayon məhkəmələrinin ziddiyyətli qərarlar qəbul etdiyi işdə (*Ştefanitsa və başqaları Rumuniyaya qarşı (Ştefănică and others v. Romania)*), 31-40-cü bəndlər) 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən edərək vurğulayıb ki, araşdırılan məsələlərə məhkəmələrin yanaşmalarında “dərin və uzunmüddətli” ziddiyyətlərin olması geniş mənada hüquqi müəyyənlik prinsipi ilə bir araya sığmır. Eyni zamanda, son dövrlərdə Böyük Palata vurğulayıb ki, açıq-aşkar pozuntulara yol verildiyi hallar istisna olmaqla, 6-cı maddə üzrə şikayətə baxarkən milli məhkəmələrin müxtəlif qərarlarını (hətta bu qərarlar oxşar məhkəmə prosesini çərçivəsində qəbul edilmiş olsa belə) müqayisə etmək Məhkəmənin funksiyasına daxil deyil (*Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)*, [BP], 59-96-cü bəndlər).

6-cı maddənin müddəalarına əsasən, əgər ölkədaxili məhkəmə icraatında 6-cı maddənin tələblərinin mahiyyətinə xələf gətirilməyibsə, məsələn, ərizəçi hər hansı provokasiyaya məruz qalmayıbsa (*Ramanauskas Litvaya qarşı (Ramanauskas v. Lithuania)*, [BP], 48-74-cü bəndlər) (lakin bu kateqoriyaya aid işlər ümumi qayda deyil, istisna təşkil edir), milli məhkəmələrin iş üzrə faktları düzgün müəyyən etdiyi ehtimal olunur.

6-cı maddə bütövlükdə məhkəmə prosesinin ədalətliliyinin araşdırılmasını nəzərdə tutur, yəni bu araşdırmada milli məhkəmə icraatının bütün mərhələləri və həmin icraatda ərizəçi üçün yaradılmış

imkanlar tam şəkildə nəzərə alınmalı, hər hansı prosessual nöqsan işin bütün hallarından ayrılıqda götürülməməlidir. Eyni zamanda, son illər Məhkəmə prosesin bəzi mühüm məqamlarına, məsələn, cinayət prosesi çərçivəsində şübhəli şəxsin ilk dəfə dindirilməsinə daha çox diqqət yetirməyə başlayıb (*İmbrosia İsveçrəyə qarşı (Imbrioscia v. Switzerland)*), 39-44-cü bəndlər; *Salduz Türkiyəyə qarşı (Salduz v. Turkey)*, [BP], 56-62-ci bəndlər; *Panovits Kiprə qarşı (Panovits v. Cyprus)*, 66-77-ci bəndlər; *Dayanan Türkiyəyə qarşı (Dayanan v. Turkey)*, 31-43-cü bəndlər; *Pişçalnikov Rusiyaya qarşı (Pishchalnikov v. Russia)*, 72-91-ci bəndlər).

Yuxarı instansiya məhkəməsindəki araşdırmanın prosesin əvvəlki mərhələsində yol verilmiş prosessual nöqsanı aradan qaldırmaq üçün qaldırmaq qaldırılmaması müvafiq işdəki müdaxilənin xarakterindən, həmin yuxarı instansiya məhkəməsinin səlahiyyətlərindən və araşdırmanın əhatə dairəsindən asılıdır (*Rowe və Davis Birləşmiş Krallığa qarşı (Rowe and Davis v. the United Kingdom)*), 61-67-ci bəndlər). Eynilə, prosesin ilkin mərhələlərində ərizəçilərin öz hüquqlarını həyata keçirmələrinə imkan yaradılması prosesin sonrakı mərhələlərində prosessual təminatların olmamasını kompensasiya edə bilər (müasir üçün bax: *Qarasiya Ernandes İspaniyaya qarşı (García Hernández v. Spain)*, 26-36-cü bəndlər).

Bir qayda olaraq, şəxs 6-cı maddənin pozuntusunun “qurbanı” olduğunu yalnız proses başa çatdıqdan və onun cinayət əməlinə təqsirkar olduğu barədə qərar çıxarıldıqdan sonra, yaxud da mülki işi (ən azı qismən) uduzduqdan sonra iddia edə bilər (*Oleksy Polşaya qarşı (Oleksy v. Poland)*), qərardad). Hərçənd ki, bəzi istisna hallar da mövcuddur, məsələn, “məhkəməyə müraciət” hüququnun və ya

“ağlabatan müddət” haqqında tələbin pozulması iş üzrə yekun qərar çıxarılmazdan əvvəl baş verə bilər. Çox vaxt şəxs barəsində cinayət təqibi başlanmamış və ya şəxs məhkum olunmamış onun təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ (6-cı maddənin 2-ci bəndi) pozulmuş olur.³ Məhkəmə 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqların nisbi hüquqlar olduğunu nadir hallarda qeyd etsə də, Məhkəmənin presedent hüququna daha geniş şəkildə nəzərə saldıqda bu maddənin bəzi elementlərinin, məsələn, məhkəməyə müraciət hüququnun (misal üçün bax: *Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı (Ashingdane v. the United Kingdom)*, 55-60-cü bəndlər) Konvensiyanın 8-11-ci maddələri ilə təminat verilən hüquqlar kimi məhdudlaşdırıla bildiyini görmək olar. 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş nisbi hüquq ifadəsinə aydınlıq gətirərək Məhkəmə bildirib ki, ədalətli məhkəmə araşdırmasına vahid və dəyişməz prinsip əsasında anlayış vermək olmaz, belə ki, araşdırmanın ədalətliliyi hər bir işin konkret hallarından asılıdır. Bunun nəticəsi olaraq, həmçinin hüququn *mahiyyətinin* testi kimi tanınan - unikal prinsip olan mütənəsblik testi (müdaxilənin qarşısı qoyulan məqsədə mütənəsb olması) 6-cı maddəyə aid işlərdə dəfələrlə tətbiq edilib, məsələn, xırda cinayət hüquq pozuntularına (bəzi Avropa hüquq sistemlərində olan xırda hüquq pozuntuları və ya “inzibati xətlər” adlanan pozuntular) aid işlərdə şəxsin öz əleyhinə ifadə verməsinə qarşı malik olduğu immunitetin daha ağır cinayət əməllərinin araşdırılmasına tətbiq edilən analogi immunitətdən fərqləndiyi işi (*O’Halloran və Francis Birləşmiş Krallığa qarşı (O’Halloran and Francis v. the United Kingdom)*, [Böyük Palata], 43-63-cü bəndlər), yaxud cinayət işləri ilə müqayisədə

mülki işlərdə tərəflərin bərabərliyi prinsipinin daha az qorunduğu işi (*Fuşe Fransaya qarşı (Foucher v. France)*, 29-38-ci bəndlər; müqayisə üçün bu işə də bax: *Menye Fransaya qarşı (Menet v. France)*, 43-53-cü bəndlər) buna misal göstərmək olar.

Konvensiyanın 1-ci maddəsi iştirakçı dövlətlərdən öz hüquq sistemlərini 6-cı maddəyə uyğun şəkildə təşkil etmələrini tələb edir. Bir qayda olaraq, bu tələbə riayət edilməməsinə maliyyə sınıxtırları və ya praktiki çətinliklərlə haqq qazandırmaq olmaz (*Salesi İtaliyaya qarşı (Salesi v. Italy)*, 24-cü bənd).

Şəxs 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının çoxundan imtina edə bilər. Lakin onun (birbaşa və ya dolayı) imtina qərarını Məhkəmə yalnız o halda qəbul edir ki, bu qərar həqiqi, yəni birmənalı olsun (imtina qərarının həqiqətən qəbul edildiyinə və məhz hansı hüquqları əhatə etdiyinə dair hər hansı şübhə olmamalıdır), könüllü (şəxs hüquqlarından imtina etməyə heç bir halda məcbur edilməməlidir; *Deveyer Belçikaya qarşı (Deweerv. Belgium)*, 48-54-cü bəndlər) və düşünülmüş şəkildə (şəxs hüquqlardan imtinanın nəticələrini dərk etməlidir) qəbul edilsin və hər hansı mühüm ictimai marağa zidd olmasın (*Seydoviç İtaliyaya qarşı (Sejdovic v. Italy)*, [BP], 96-104-cü bəndlər; *Talat Tunç Türkiyəyə qarşı (Talat Tunç v. Turkey)*, 55-64-cü bəndlər). Əgər şəxs hər hansı hüququnu tələb etməkdən imtina edibsə və ya bu tələbini irəli sürməkdə gecikibsə, bu halda da hüququndan imtina etmiş hesab olunur (*Bratsi İtaliyaya qarşı (Bracci v. Italy)*, 62-65-ci bəndlər).

3 Aşağıda bu bölmələrə bax: “Məhkəməyə müraciət hüququ”; “6-cı maddənin 2-ci bəndi: təqsirsizlik prezumpsiyası”.

6-cı maddə ilə təmin edilən müdafiənin əhatə dairəsi və bu maddənin tətbiq dairəsi

Qısa xülasə

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 6-cı maddənin müddələrinin müstəqil şərh prinsipiindən çıxış edərək bu maddənin konkret işə tətbiqinin mümkünlüyünü araşdırarkən 6-cı maddənin müddələrinin aşağıdakı məsələləri əhatə etdiyini nəzərə alır:

- ❖ mülki hüquq və vəzifələr (*Ringeyzen Avstriyaya qarşı (Ringeyzen v. Austria)*, 94-cü bənd);
- ❖ cinayət ittihamı (*Engel Niderlanda qarşı (Engel v. the Netherlands)*, 80-85-ci bəndlər).

6-cı maddənin məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsinə, apellyasiya icraatına və ya apellyasiyadan sonrakı mərhələlərə tətbiqi məsələsi müstəqil xarakter daşımayan meyarlardan asılıdır, eləcə də xeyli dərəcədə milli qanunvericilikdə əlçatan hüquqi müdafiə vasitələrinin olmasından asılıdır (*Delkurt Belçikaya qarşı (Delcourt v. Belgium)*, 23-26-cı bəndlər).

6-cı maddənin 1-ci və 3-cü bəndləri ilə müqayisədə 2-ci bəndinin tətbiqinin standartları bir qədər fərqlidir.⁴

Mülki hüquq və vəzifələr

Qısa xülasə

6-cı maddənin *mülki-hüquqi* aspektinin konkret işə tətbiqi üçün həmin işdə aşağıdakı elementlərin hamısı mövcud olmalıdır:

- ❖ “hüquq” və ya “vəzifə” ilə əlaqədar mübahisə mövcud olmalı (*Bentthem Niderlanda qarşı (Bentthem v. the Netherlands)*, 32-36-cı bəndlər);
- ❖ hüququn və ya vəzifənin daxili qanunvericilikdə əsası olmalı (*Roç Birləşmiş Krallığa qarşı (Roche v. The United Kingdom)*, 116-126-cı bəndlər); və nəhayət,
- ❖ hüquq və ya vəzifə “mülki” xarakter daşımalıdır (*Ringeyzen Avstriyaya qarşı (Ringeyzen v. Austria)*, 94-cü bənd).

Daxili qanunvericilikdə əsası olan hüquqla bağlı mübahisə

Benthem işi (*Bentthem v. Netherlands*, 32-36-cı bəndlər) üzrə qərarda müəyyən edilmiş meyarlara əsasən 6-cı maddənin müddələrinin hər hansı hüquq və ya vəzifə ilə bağlı “mübahisəyə” şamil olunması üçün həmin mübahisə:

- ❖ maddi hüquqla əlaqədar olmalı və formal məna daşmamalı;
- ❖ təkə mövcud olan real hüquqla əlaqədar olmamalı, həm də onun əhatə dairəsi və həyata keçirilməsi üsulu ilə əlaqədar olmalı;

⁴ Bu bölməyə bax: “6-cı maddənin 2-ci bəndi: təqsirsizlik prezumpsiyası”.

- ❖ faktlara və ya hüquqi məsələlərə aid olmalı;
- ❖ həqiqi və ciddi xarakter daşmalı;
- ❖ ərizəçinin hüquqları üçün həlledici əhəmiyyət daşmalı və onun bu hüquqlarla əlaqəsi kifayət qədər real və əhəmiyyətli olmalıdır.

Daxili qanunvericilikdə əsas olan hüquqla bağlı mübahisəyə aid nümunələr

Yanacaq doldurma məntəqəsinin işlədilməsi üçün lisenziya verilməsindən imtina ilə əlaqədar olan işdə həqiqi və ciddi xarakterli mübahisənin mövcudluğunu digər faktlarla yanaşı bu fakt təsdiq etdi ki, ərizəçi indiyədək bu obyektə uzun müddətdən bəri işlədirdi (*Benthemin işi (Benthem)*).

Vəkilin yenidən vəkillər assosiasiyasına qəbul edilmək üçün vaxtından gec müraciət etməsi (*H. Belçikaya qarşı (H. v. Belgium)*).

Ərizəçilərin həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququndan müvəqqəti məhrum edilməsi. Bu işdə mübahisə hüququn mahiyyəti ilə deyil, həyata keçirilməsi üsulu ilə əlaqədar olsa da, ərizəçilərin hüquqlarının pozuntusu aşkar edildi (*Le Kompt, Van Lyuven və de Meyer Belçikaya qarşı (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium)*).

Xaricdə tibb təhsili almış həkimin başqa ölkədə həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydiyyatda alınmaq barədə müraciəti bu işdə rədd edilmişdi, halbuki qüvvədə olan milli qanunvericilik normalarında həkimlik fəaliyyətinə icazə verməkdən imtina üçün əsas qismində həkimin xarici ölkə diplomunu alması nəzərdə tutulmamışdı (*Şevrol Fransaya qarşı (Chevrol v. France)*).

Bu işdə ərizəçi əqidəsinə görə hərbi xidmətdən imtina etdiyi üçün həbs olunmuş və qanunsuz həbslə əlaqədar kompensasiya tələb etmişdi. Daxili qanunvericilikdə hərbi xidmətdən imtinaya görə həbsə alınma ilə əlaqədar kompensasiya nəzərdə tutulmasa da, onun həbsi qanunsuz olduğu üçün bu işdə pozuntu aşkar edildi (*Georgiadis Yunanıstan qarşı (Georgiadis v. Greece)*).

Soyadın dəyişdirilməsi proseduru ilə əlaqədar daxili qanunvericilik inzibati orqanlara geniş diskresion səlahiyyətlər versə də, bu işdə qərara alındı ki, ərizəçi soyadının dəyişdirilməsi üçün mülki iddia qaldırmaq hüququna malikdir (*Mustafa Fransaya qarşı (Mustafa v. France)*).

Tikinti işləri üçün tender müsabiqəsində iştirak etmək barədə ərizənin milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə rədd edilməsi haqqında qərardan şikayət etmək imkanının olmaması. Bu işdə qərara alındı ki, ərizəçilərin iddia tələbi ilə məhkəməyə müraciət etmələrinə ciddi maneə yaradan daxili qanunvericilik normaları milli məhkəmələrin ərizəçilərin iddia ərizəsini qəbul etməməsinə əsas vermir (*Tinnelli Birləşmiş Krallığa qarşı (Tinnelly v. the United Kingdom)*).

Polislərin səhlənkarlıqla əlaqədar olaraq məhkəməyə cəlb olunmasına qarşı immunitetə malik olmalarının onların cinayətkarlığın qarşısının alınması vəzifəsini daşımaları ilə əlaqədar olması Birləşmiş Krallıq məhkəmələri tərəfindən təsdiq edilsə də, Avropa Məhkəməsi bu qənaətə gəldi ki, polisə yol verdiyi peşəkər səriştəsizliyin digər hallarında, məsələn, işgəncələr və ya qanunsuz həbslə bağlı məhkəməyə verilməsi mümkündür (*Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v. the United Kingdom)*); həmçinin bax *Roç Birləşmiş Krallığa qarşı (Roche v. the United Kingdom)*).

Daxili qanunvericilikdə əsası olan «mübahisə» ən azı daxili qanunvericiliyin müddəalarına uyğun olaraq məhkəmədə mübahisə predmeti ola biləcək iddia tələbinin irəli sürülməsinə imkan yaradır (*Georgiadis Yunanıstana qarşı (Georgiadis v. Greece)*, 27-36-cı bəndlər). Hüququn mücərrəd şəkildə mövcud olması yetərli deyil, belə ki, iddiaçı daxili məhkəmə icraatında irəli sürdüyü konkret tələblə həmin hüquq arasında müəyyən əlaqənin olduğunu sübut etməlidir.

Mübahisəli məsələnin qanunvericiliyin hansı sahəsi vasitəsilə (mülki hüquq, kommertiya hüququ və ya inzibati hüquq) tənzimlənməsi və ya həmin məsələyə baxmaq səlahiyyətinə hansı orqanın malik olması (məhkəmə, tribunal, yerli idarəetmə orqanı, peşə qurumu və s.) o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Əgər həmin orqan «mübahisəni» həll etmək səlahiyyətinə malikdirsə, o halda 6-cı maddənin müddəaları bu cür araşdırmaya şamil olunur (*Ringeyzen Avstriyaya qarşı (Ringeyzen v. Austria)*). Eyni zamanda, mübahisəni araşdıran orqan məhkəmə üçün zəruri olan xüsusiyyətlərə malik deyilsə, onun «qərəzsizliyi» və ya «müstəqilliyi» məsələsi də meydana çıxıb bilər.⁵

Milli qanunvericilikdə konkret hüquqla bağlı iddia tələbinin irəli sürülməsinə maddi-hüquqi maneə deyil, prosessual maneə yaradılırsa, o halda Məhkəmə qərar ala bilər ki, məhkəmə mübahisəsi üçün daxili qanunvericilikdə əsas var (*Roç Birləşmiş Krallığa qarşı (Roche v. the United Kingdom)*), 116-126).

Hüquqla əlaqədar mübahisənin daxili qanunvericilikdə əsasa malik olmamasına aid nümunələr

Mühasiblik fəaliyyəti işə məşğul olmaq üçün peşə sertifikatının təzələnməsindən ötrü ərizəçinin məktəb və ya universitet imtahanlarına bənzər formada imtahan verməli olması (*Van Marle Niderlanda qarşı (Van Marle v. the Netherlands)*).

Ərizəçilər evlərinin yaxınlığında yerləşən atom-elektrik stansiyasının fəaliyyətinə etiraz etmişdilər, lakin Məhkəmə həmin fəaliyyətlə ərizəçilərin fiziki toxunulmazlıq hüququ arasında yetərli səbəbiyyət əlaqəsinin olmadığını bildirdi, bu əlaqə isə bu işdəki mübahisə üçün həlledici əhəmiyyət daşıyan element idi (*Balmer-Şafrot və digərləri İsveçərə qarşı (Balmer-Schafroth and others v. Switzerland)*, [Böyük Palata]).

Bu işdə ərizəçilər aeroport ərazisinin genişləndirilməsi barədə ikitərəfli sazişin bağlandığını elan edən prezident fərmanına etiraz etmişdilər, çünki bu, onların mülkiyyətinə və biznes maraqlarına təsir göstərəcəkdə; qətiyyətin olmaması ilə bağlı daha bir nümunə (*S.a.r.l. du Parc d'Activites de Blotzheim Fransaya qarşı (Sarl du Parc d'activites de Blotzheim v.France)*).

Ərizəçi sığorta iddiası ilə bağlı sığorta şirkətinə göndərilmiş xəstəlik tarixindəki məlumatların açıqlanmasından şikayət etmişdi. Məlumatların açıqlanması hüquqi vəzifəsi daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş konfidensiallığın qorunması mümkünlüyünü açıq-aydın üstələyir (*M.S. İsveçə qarşı (M.S. v. Sweden)*).

5 Bu bölməyə bax: "Qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə".

Xırda hüquq pozuntusu ilə əlaqədar işdə ərizəçinin hüquqi yardım göstərilməsindən imtina barədə qərarı mübahisələndirmək imkanının olmaması. Daxili qanunvericilik bu cür hallarda hüquqi yardımla təmin edilmək «hüququnu» deyil, sadəcə hüquqi yardım göstərilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur (*Qutfrund Fransaya qarşı (Gutfreund v. France)*).

Evlərinin yaxınlığındakı aeroportun yaratdığı səs-küyün onlar üçün narahatlıq yaratması ilə əlaqədar ərizəçilərin məhkəmədə iddia qaldırmaq hüququ daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdı, buna görə də bu işdə «real» hüquq mövcud deyildi (*Pauell və Rayner Birləşmiş Krallığa qarşı (Powelland Rayner v. the United Kingdom)*).

1950-ci illərdə hərbi çağırışçılar üzərində keçirilmiş tibbi sınaqların onların səhhəti üçün doğurduğu mənfi nəticələrlə əlaqədar məsuliyyətə qarşı dövlətin immunitetə malik olması barədə qərar ölkənin yuxarı instansiya məhkəmələri tərəfindən hərtərəfli araşdırmadan sonra qəbul edilmişdi. Bu işdə də mübahisə predmeti olan «real» hüquq mövcud deyildi (*Roç Birləşmiş Krallığa qarşı (Roche v. the United Kingdom)*).

Ərizəçi şirkət əmtəə nişanının ona məxsus olduğunu sübut etmək üçün iddia etmişdi ki, onu bir neçə il əvvəl dövlət şirkətindən əldə edib. Lakin onun həmin şirkətin hüquqi varisi olduğu barədə iddiasını təsdiqləyən heç bir sübut yox idi. Buna görə də əmtəə nişanının ona məxsus olduğu barədə iddiasını müdafiə etməkdən ötrü ərizəçi şirkətin məhkəməyə müraciət etməsi üçün daxili qanunvericilikdə heç bir əsas yox idi. Buna görə də qərara alındı ki, 6-cı maddənin müddəaları onun iddiasına şamil olunmur («*Plodovaya Kompaniya*» ASC Rusiyaya qarşı (*AO Plodovaya Kompaniya v. Russia*)).

Müxtəlif növ mülki iddiaları daxili məhkəmələrin yurisdiksiyasından çıxarmaq, yaxud fərdlərin geniş qruplarına və ya kateqoriyalarına mülki məsuliyyətə qarşı immunitet vermək qanunun aliliyi prinsipinə zidd olardı. Bu halda belə vəziyyətlərə sadəcə prosessual maneələr kimi baxmaq lazım gələrdi (*Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v.the United Kingdom)*, 136-140-cü bəndlər).

Lakin ölkənin yuxarı instansiya məhkəmələri işi araşdırarkən Konvensiya prinsiplərini nəzərə alıblarsa, o halda Avropa Məhkəməsi 6-cı maddənin maddi-hüquqi aspekti ilə bağlı daxili məhkəmələrin qiymətləndirməsini qəbul etməmək üçün ciddi səbəblərin olmasını tələb edir. Müvafiq olaraq, 6-cı maddənin tətbiqi məsələsi daxili qanunvericilik normalarından tam asılı olmasa da, hər halda burada müəyyən asılılıq əlaqəsi var (*Osmanın işi; Roçun işi*).

Konvensiyadakı “*mülki hüquq və vəzifələr*” anlayışı daxili qanunvericilikdəki anlayışdan müstəqildir (*Ringeyzen Avstriyaya qarşı (Ringeyzen v. Austria)*).

6-cı maddə tərəflərin statusundan və mübahisənin həllini tənzimləyən qanunvericiliyin xarakterindən asılı olmayaraq tətbiq edilir. Burada əhəmiyyət kəsb edən məsələ araşdırılan hüququn xarakterindən və prosesin nəticəsinin mülki hüquq və vəzifələrə birbaşa təsir göstərib-göstərməməsindən ibarətdir (*Baraona Portuqaliyaya qarşı (Baraona v. Portugal)*, 38-44-cü bəndlər).

Hüququn iqtisadi xarakter daşması 6-cı maddənin tətbiqinin mümkünlüyü məsələsi üçün önəmli olsa da həlledici meyar deyil.

Ən azı iddia tələbi maddi xarakter daşımali və maddi hüquqların pozuntusu ilə əlaqədar olmalıdır (*Prokola Lüksemburqa qarşı (Procola v. Luxembourg)*, 37-40-cı bəndlər). Ərizəçinin şikayətləri arasında maliyyə tələbinin olması hökmən o demək deyil ki, mübahisə «mülki-hüquqi» xarakter daşıyır (*Panyehyqalehey Danimarkaya qarşı (Panjeheighalehei v. Denmark)*, qərardad). İddianın «mülki-hüquqi» xarakterli hesab edilməsi üçün xüsusi hüquq sisteminin elementləri ümumi hüquq sisteminin elementlərinə nisbətən üstünlük təşkil etməlidir (*Doymeland Almaniyaya qarşı (Deumeland v. Germany)*, 59-74-cü bəndlər). Eyni zamanda, «cinayət əməlinin» meyarlarından fərqli olaraq, «mülki» mübahisənin universal anlayışı üçün meyarlar işlənilib hazırlanmayıb (*Engel Niderlanda qarşı (Engel v. the Netherlands)*).

ya çinqil karxanasını işlətmək (*Fredin İsveçə qarşı (Fredin v. Sweden)*)) hüququnun inzibati akt vasitəsilə və ya lisenziyanın geri alınması vasitəsilə məhdudlaşdırılması.

Bu işdə mübahisənin əsasında maddi iddia tələbi dayanırdı və bu tələb inşaət işləri tenderinə hüquqa zidd olaraq xitam verilməsi nəticəsində dəymiş ziyanın kompensasiyası barədə qərarın ləğvi ilə əlaqədar idi («*Strən» yunan neftayırma zavodları və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece)*).

Bu işdə iddia tələbləri pensiya hüququ ilə, sosial, tibb müavinətləri və digər yardımlarla əlaqədar idi və Məhkəmə qərara aldı ki, araşdırılan hüquqların müqavilə münasibətlərindən, vaxtı ilə dövlət fondlarına ödənişlərin edilib-edilməməsindən, yaxud sosial yardımlar barədə ümumi hüquq normalarından irəli gəlib-gəlməməsindən asılı olmayaraq mübahisə mülki-hüquqi xarakter daşıyır, belə ki, mübahisə predmetini ərizəçiyə çatmalı olan pulun məbləğinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir (*Salesi İtaliyaya qarşı (Salesi v. İtaly)*).

Bu işdə dövlət qulluqçularının iddia tələbinin predmeti işdən azad edilmək və ya mülki dövlət qulluğuna buraxılmamaq məsələlərinə deyil, əmək haqları, pensiyalar və ya müvafiq kompensasiyalarla əlaqədar əmək mübahisəsinə aid idi və daxili qanunvericilikdə bu cür məsələlərə aid mübahisələr zamanı məhkəməyə müraciət etmək hüququ nəzərdə tutulmuşdu (*Vilho Eskelinenin və başqaları Finlandiyaya qarşı (Vilho Eskelinen and others v. Finland)*).

Əmək mübahisələri, o cümlədən işdən azad edilmə və əmək haqqı ilə bağlı mübahisələr (*Kabkov Rusiyaya qarşı (Kabkov v. Russia)*).

«Mülki» xarakter daşıyan mübahisələr

Fiziki şəxslər, özəl qurumlar arasında mübahisələr, məsələn, mülki hüquq pozuntuları (deliktlər), müqavilə hüququ və ailə hüququ ilə bağlı iddialar.

Azad peşə sahiblərinin, məsələn, həkimin (*Köniq Almaniyaya qarşı (Koenig v. Germany)*), mühasibin (*Van Marlenin işi (Van Marle)*) və ya vəkilin (*H. Belçikaya qarşı (H. v. Belgium)*) yaşayışlarını təmin etmək üçün öz peşə fəaliyyətləri ilə məşğul olmaq hüququna aid iddialar.

İqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq, məsələn, taksi sürücüsü kimi çalışmaq (*Pudas İsveçə qarşı (Pudas v. Sweden)*), yanacaq doldurma stansiyasını işlətmək (*Benthem in işi (Benthem)*), spirtli içkilərin satışı ilə məşğul olmaq (*Tre Traktörer AB İsveçə qarşı (Tre Traktor AB v. Sweden)*) və

<p>Bu işdə ərizəçi mer vəzifəsində olduğu zaman dövlət vəsaitlərinin xərclənməsində sui-istifadəyə yol verdiyinə görə ona qarşı dövlət tərəfindən iddia qaldırılmışdı (<i>Rişar-Dubarry Fransaya qarşı (Richard-Dubarry v. France)</i>).</p>
<p>Bu işdə bilavasitə pozuntu qurbanı olan şəxs polislər tərəfindən cinayətkarlığın qarşısının alınması vəzifəsi yerinə yetirilərkən yol verilmiş səhlənkarlıqla əlaqədar iddia qaldırmışdı (<i>Osmanın işi (Osman)</i>).</p>
<p>Ərizəçi dövlət orqanlarının sərəncamında olan məlumatlarla tanış olmasına icazə verilmədiyinə görə həmin orqanları məhkəməyə vermişdi. Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, müvafiq məlumatlar ərizəçinin şəxsi karyera perspektivlərinə təsir göstərə bilərsə, o halda bu mübahisə «mülki» xarakter daşıyır (<i>Luazo Fransaya qarşı (Loiseau v. France)</i>).</p>
<p>Mülkiyyət hüququna birbaşa təsir göstərən inzibati qərarlar, o cümlədən torpağın satışı barədə müqavilənin təsdiq edilməsindən imtina qərarı (<i>Ringeyzenin işi (Ringeyzen)</i>), ərizəçilərin psixi sağlamlıqları ilə (<i>Vinterverp Niderlanda qarşı (Winterwerp v. the Netherlands)</i>) və ya bərələrindəki cinayət işi ilə (<i>Baraonanın işi (Baraona)</i>) əlaqədar qəbul edilən və öz mülkiyyətlərindən istifadə etmək imkanlarına təsir göstərən qərarlar, habelə ərizəçinin öz mülkiyyətində məskunlaşması ilə (<i>Gillou Birləşmiş Krallığa qarşı (Gillou v. the United Kingdom)</i>), kənd təsərrüfatı torpaqlarının genişləndirilməsi ilə (<i>Erkner və Hofauer Avstriyaya qarşı (Erkner and Hofauer v. Austria)</i>), torpağın müsadirəsi ilə (<i>Sporrong və Lönnrot İsveçə qarşı (Sporrong and Lonnroth v. Sweden)</i>), torpaq sahəsində tikinti işlərinin aparılması ilə (<i>Mats Yacobsson İsveçə qarşı (Mats Jacobsson v. Sweden)</i>), hərəcəda aldığı torpaq sahəsinin ərizəçilərin mülkiyyətlərində saxlanması tələbi ilə (<i>Hakansson və Sturesson İsveçə qarşı (Hakansson and Sturesson v. Sweden)</i>) əlaqədar məhkəmə prosesləri, eləcə də torpaq</p>

<p>sahəsi ilə əlaqədar kompensasiyaya (<i>Litqou və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Lithgow and others v. the United Kingdom)</i>) və ya pozulmuş hüquqların bərpasına (<i>Jasyunyene Litvaya qarşı (Jasiūnienė v. Lithuania)</i>) aid məhkəmə işləri.</p>
<p>Qanunsuz həbslə əlaqədar kompensasiya tələbi (<i>Georgiadisin işi (Georgiadis)</i>).</p>
<p>İşgəncələrlə bağlı, o cümlədən adi fiziki şəxslər tərəfindən və ya xaricdə törədilmiş bu cür hallarla əlaqədar kompensasiya tələbi (<i>Əl-Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı (Al-Adsani v. the United Kingdom)</i>).</p>
<p>Həbsdə saxlanma şəraiti ilə əlaqədar şikayət (<i>Qansi İtaliyaya qarşı (Ganci v. Italy)</i>).</p>
<p>Psixiatriya müəssisəsinin təcridxanasından azad edilmək tələbi (<i>Aerts Belçikaya qarşı (Aerts v. Belgium)</i>).</p>
<p>Dövlət orqanlarının himayəsinə verilmiş uşaqla valideynin görüşmək hüququnu məhdudlaşdıran qərar (<i>Olsson İsveçə qarşı (Olsson v. Sweden)</i>).</p>
<p>Cinayət prosesi çərçivəsində zərərçəkənlərin iddia tələbləri (<i>Saud Fransaya qarşı (Saoud v. France)</i>), cinayət prosesi çərçivəsində dul qadının vəfat etmiş müttəhimə qarşı tələbləri (<i>Qradinar Moldovaya qarşı (Grădinar v. Moldova)</i>), məhbus barəsində həyata keçirilmiş və onun ailəsi ilə görüşmək hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb olmuş intizam icraatı (<i>Gülmez Türkiyəyə qarşı (Gulmez v. Turkey)</i>), yaxud cəmiyyətə təkrar inteqrasiya olunması üçün məhbusun müvəqqəti məzuniyyətə buraxılmaq hüququ (<i>Bulua Lüksemburqa qarşı (Boulois v. Luxembourg)</i>); bu kitab yazılarkən bu iş hələ Böyük Palatanın icraatında idi.</p>

Məhkəmə qərara alıb ki, müəyyən xidmətlərdən istifadəyə buraxılmamaqla və ya işdən qanunsuz azad edilməklə əlaqədar məhkəmə iddiaları, yaxud hakimiyyət səlahiyyətlərinin daşıyıcıları olan dövlət qulluqçularının işə bərpa olunmaq barədə tələbləri 6-cı maddənin tətbiq dairəsinə düşmür (*Pelleqrin Fransaya qarşı* (*Pellegrin v. France*) [Böyük Palata], 64-71-ci bəndlər). Lakin *Vilho Eskelinen və başqaları Finlandiyaya qarşı* (*Vilho Eskelinen and others v. Finland*), [Böyük Palata] iş üzrə 2007-ci ildə tarixli qərardan (50-64-cü bəndlər) sonra Məhkəmə 6-cı maddənin müəyyən hallarda bu cür işlərə tətbiqinin mümkün olduğunu qərara aldı və bildirdi ki, iş adı əmək mübahisələri ilə (əmək haqları, müavinətlər və s.) əlaqədarırsa və milli qanunvericilik bu kateqoriyalara aid mübahisələrlə əlaqədar məhkəməyə müraciət etməklə hüququnun əzərdə tutursa (həttə ərizəçisinin müraciət edə biləcəyi yeganə instansiya Konstitusiya Məhkəməsi olsa belə) (*Olujić Xorvatiyaya qarşı* (*Olujić v. Croatia*), 31-43-cü bəndlər), bu cür mübahisələr “mülki” mübahisələr hesab olunur.

«Mülki» xarakter daşımayan mübahisələr

Ərizəçinin univermaqlar şəbəkəsini alması ilə əlaqədar dövlət müfəttişləri tərəfindən aparılmış araşdırma ilə bağlı ərizəçinin şikayətinin mülki-hüquqi xarakter daşmadığı qərara alındı, baxmayaraq ki, ərizəçi bu araşdırmanın onun nüfuzuna ziyan yetirdiyini iddia edirdi (*Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı* (*Fayed v. the United Kingdom*)).

Siyasi vəzifə tutmaq, məsələn, qanunvericilik orqanında fəaliyyət göstərmək (*Jdanoka Latviyaya qarşı* (*Zdanoka v. Latvia*), qərarad), prezident (*Paksas Litvaya qarşı* (*Paksas v. Lithuania*), [BP]) və ya mer olmaq

(*Çerepkov Rusiyaya qarşı* (*Cherepkov v. Russia*)) hüququ ilə əlaqədar mübahisə.

Sığınacaq, deportasiya və ekstradisiya məsələləri ilə əlaqədar prosedurlar (*Slivenko Latviyaya qarşı* (*Slivenko v. Latvia*), qərarad; *Monedero Anqora İspaniyaya qarşı* (*Monedero Angora v. Spain*)).

Tutulan vergilərin məbləğləri ilə əlaqədar məhkəmə proseslərinə 6-cı maddə tətbiq edilmir (*Lasmane Latviyaya qarşı* (*Lasmane v. Latvia*), qərarad), lakin söhbət cərimələrin və dəbbə pulunun tutulmasından gedirsə, 6-cı maddənin «cinayət-hüquqi» aspekti bu proseslərə tətbiq edilə bilər (*Yanoseviç İsveçə qarşı* (*Janosevic v. Sweden*)). Vergi orqanlarının həyata keçirdiyi axtarış və müsadirə əməliyyatları ilə əlaqədar mübahisələr «mülki» xarakterli mübahisələrdir (*Ravon və başqaları Fransaya qarşı* (*Ravon and others v. France*)).

Cinayət prosesi çərçivəsində iddiaçının hakimə və məhkəmə tərkibinə qarşı prosessual etirazı (*Şrayber və Botç Fransaya qarşı* (*Schreiber and Boetsch v. France*), qərarad). Bu işdə qərara alındı ki, ərizəçilərin prosessual qərarlarla bağlı məhkəməyə şikayət etmək hüququ «mülki» xarakterli deyil, prosessual xarakterli hüquqdur və 6-cı maddənin müddəaları bu işə tətbiq edilmir.

Bu işdə Məhkəmə qərara aldı ki, dövlət orqanlarının səlahiyyətsizliyi və ya rəsmi vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yeritməmələri barədə ərizəçilərin iddiaları «mülki» xarakter daşımır, belə ki, bir tərəfdən həmin iddialar və ya dövlət orqanlarının fəaliyyətsizliyi, digər tərəfdən isə ərizəçilərin xüsusi hüquq sistemində aid hüquq və vəzifələri arasında yetərinə ağılabatan əlaqə mövcud deyildi (müvafiq dəyişikliklərlə bax: *Şrayber və Botçun işi* (*Schreiber and Boetsch v. France*), qərarad).

<p>Fundamentalist islamçı qrupa mənsub olduğuna görə hərbi qulluğunun barəsində intizam icraatı aparılaraq onun silahlı qüvvələrdən xaric edilməsi barədə çıxarılmış qərardan həmin hərbi qulluğunun məhkəməyə şikayət etmək imkanına malik olmadığı işdə Məhkəmə qərara aldı ki, 6-cı maddənin müddəaları bu işə tətbiq edilmir (<i>Sükut Türkiyəyə qarşı (Sukut v. Turkey)</i>, qərardad).</p>
<p>Bu işdə yevangelist lüteran kilsəsində həyata keçirilmiş və keşişin başqa icma kilsəsinə köçürülməsi ilə nəticələnmiş prosedurlardan, Finlandiya qanunvericiliyinə əsasən, milli məhkəmələrə şikayət etmək olmazdı. Bu işdə də qərara alındı ki, ərizəçi keşişin bu məsələ ilə bağlı şikayəti «mülki» xarakter daşımır (<i>Axtinen Finlandiyaya qarşı (Ahtinen v. Finland)</i>).</p>
<p>Beynəlxalq təşkilatın, yəni Avropa Patent İdarəsinin daxili inzibati qərarları ilə bağlı məhkəmə prosesi («<i>Rambus Inc.</i>» <i>Almaniyaya qarşı (Rambus Inc. v. Germany)</i>).</p>
<p>Sığınaq barədə müraciətinin rədd edilməsi ilə əlaqədar olaraq sığınacaq axtaran şəxsin məruz qaldığı ziyana görə qaldırdığı məhkəmə iddiası (<i>Panyehyqalehey Danimarkaya qarşı (Panjeheighalehei v. Denmark)</i>, qərardad).</p>
<p>Şengen məlumat bazasında şəxs barəsindəki fərdi məlumatlara düzəlişlər edilməsi ilə bağlı prosedurlar (<i>Dalea Fransaya qarşı (Dalea v. France)</i>, qərardad).</p>

Qısa xülasə

6-cı maddənin *cinayət-hüquqi* aspektinin bu və ya digər işə tətbiqi üçün aşağıdakı elementlərdən hər hansı birinin olması zəruridir (Məhkəmə tərəfindən *Engel Niderlanda qarşı işdə (Engel v. Netherlands)* müəyyən edildiyinə görə bu meyarlar «Engel meyarları» adlanır):

- ❖ hüquq pozuntusu təşkil edən əməlin daxili qanunvericilikdə cinayət əməli kimi təsnifləşdirilməsi (birinci Engel meyarı);
- ❖ hüquq pozuntusunun xarakteri (ikinci Engel meyarı);
- ❖ mümkün cəzanın xarakteri və ağırlıq dərəcəsi (üçüncü Engel meyarı).

Cinayət prosesinin gedişində hakim tərəfindən qəbul edilmiş qərarların heç də hamısı 6-cı maddənin «cinayət-hüquqi» aspekti çərçivəsində araşdırılmır. Yalnız cinayət ittihamlarının müəyyən edilməsinə yönələn (yəni şəxsin məhkum edilməsi ilə nəticələnmə bilən) məhkəmə prosesləri və qərarları 6-cı maddənin «cinayət-hüquqi» aspektinin tətbiq dairəsinə düşür. Beləliklə, 6-cı maddənin müddəaları şübhəli şəxsin məhkəməyəqədər həbsi məsələsinin hakim tərəfindən həll edildiyi prosedurlara şamil olunmur (*Noymayster Avstriyaya qarşı (Neumeister v. Austria)*, 22-25-ci bəndlər).

6-cı maddənin 2-ci bəndi isə, əksinə, istər daxili qanunvericilikdəki təsnifatları baxımından, istərsə də xarakteri və ya təyin oluna biləcək cəza baxımından «cinayət» prosedurları hesab olunmayan prosedurlara da tətbiq edilə bilər (əgər həmin prosedurlarda ərizəçinin cinayət əməlinə təqsirkar olduğu elan edilərsə) (*Vassilios Stavropulos Yunanıstana*

qarşı (*Vassilios Stavropoulos v. Greece*), 31-32-ci bəndlər).⁶

Birinci məsələ hüquq pozuntusunun daxili hüquq sistemində cinayət əməli kimi, intizam xətası kimi və yaxud bunların hər ikisi kimi təsnifləşdirilməsi ilə bağlıdır (*Engelin işi*).

Əməlin daxili qanunvericilikdə açıq-aydın cinayət əməli kimi təsnifləşdirilməsi o deməkdir ki, 6-cı maddənin cinayət-hüquqi aspekti avtomatik olaraq həmin işə tətbiq edilir. Lakin hüquq pozuntusunun daxili qanunvericilikdə cinayət əməli kimi təsnifləşdirilməməsi nisbi xarakter daşıyır, belə ki, bu halda ikinci və ya üçüncü meyarlar ön plana keçir (*Veber İsveçrəyə qarşı (Weber v. Switzerland)*, 32-34-cü bəndlər).

Bu məsələ ilə bağlı daxili qanunvericilik normaları aydın deyilsə, o halda məsələnin yalnız ikinci və ya üçüncü meyarlar əsasında araşdırılması qaçılmaz olur. *Ravnsborq İsveçə qarşı (Ravnsborg v. Sweden)* iş (33-cü bənd) buna misal ola bilər (bu işdə mülki prosesdəki tərəflərdən birinin çıxışında yolverilməz ifadələr işlətməsi ilə əlaqədar olaraq ona tətbiq edilmiş cərimənin daxili qanunvericilikdə necə təsnifləşdirilməsi məsələsi meydana çıxmışdı).

Hüquq pozuntusunun xarakteri

Bu meyar birinci meyarə, yəni əməlin daxili qanunvericilikdə necə təsnifləşdirilməsinə nisbətən daha əhəmiyyətlidir (*Veberin işi (Weber)*, 32-ci bənd).

Bu meyarın tətbiqi zamanı daxili qanunvericilik normalarının və onların tətbiq dairəsinin həmin hüquq sistemindəki digər cinayət əməlləri ilə müqayisəsi aparılır (*Engelin işi (Engel)*, 80-85-ci bəndlər).

Konkret cinayət əməlinin cəzalandırılmasına yönələn daxili qanunvericilik normaları prinsipcə «cinayət-hüquqi» xarakter daşıyır, lakin bəzi hallarda cəzalandırma məqsədi çəkəndirmə məqsədi ilə yanaşı, yəni birgə mövcud olur. Bu o deməkdir ki, konkret sanksiyada bu məqsədlərin hər ikisi mövcud ola bilər və beləliklə, onlar qarşılıqlı surətdə bir-birini istisna etmir (*Öztürk Almaniyaya qarşı (Ozturk v. Germany)*, 53-cü bənd).

Qanunvericilik normaları konkret qrupa və ya təbəqəyə mənsub olan şəxslər (hərbçilər, məhbuslar, həkimlər və s.) tərəfindən törədilən hüquq pozuntularının qarşısını almağa yönəlibsə, böyük ehtimalla həmin pozuntular intizam xətalari hesab olunur və 6-cı maddənin müddəaları onlara şamil olunmur (*Demikoli Maltaya qarşı (Demicoli v. Malta)*, 33-cü bənd).

Qanunvericilik normalarının konkret qrup tərəfindən deyil, daha geniş əhali kateqoriyası tərəfindən törədilən hüquq pozuntularının qarşısını almağa yönəlməsi faktı adətən həmin pozuntunun «cinayət» xarakteri daşmasının önəmli göstəricilərindən biridir, digər bir mühüm göstərici isə onun ağırlıq dərəcəsinin yüksək olmasıdır (*Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı (Campbell and Fell v.the United Kingdom)*, 101-ci bənd).

⁶ Aşağıda bu bölməyə bax: "6-cı maddənin 2-ci bəndi: təqsirsizlik prezumpsiyası".

«Cinayət» xarakteri daşıyan hüquq pozuntuları

Parlament üzvlərinə qarşı böhtan xarakterli məqalə dərc etdiyi üçün ərizəçi bərəsində araşdırma aparılırdı. Müvafiq qanunvericilik normalarında bu hərəkət cinayət əməli kimi nəzərdə tutulmasa da, Məhkəmə qərara aldı ki, həmin qanunvericilik normaları bütövlükdə əhaliyə aid olduğu üçün «cinayət-hüquqi» xarakter daşıyır və 6-cı maddə bu işə tətbiq edilə bilər (*Demikoli Maltaya qarşı iş (Demicoli v. Malta)*).

Ərizəçi icazəsiz nümayişdə iştirak etdiyinə və ictimai qaydanı pozduğuna görə müvafiq qanunvericilik əsasında inzibati qaydada cərimə olunmuşdu. Cərimə cəzası təyin olunana qədər o, qısa müddətə həbsə alınmış və cinayət işləri üzrə müstəntiqlər tərəfindən dindirilmişdi və bu növ işlər milli məhkəmələrin cinayət işləri üzrə palataları tərəfindən araşdırılırdı. Buna görə də qərara alındı ki, 6-cı maddənin müddəaları bu işə şamil olunur (*Ziliberq Moldovaya qarşı (Ziliberq v. Moldova)*).

Həbsxanada qiyam qaldırdıqlarına və həbsxana əməkdaşlarına qarşı kobudcasına zorakılıq törətdiklərinə görə məhbuslara tətbiq edilmiş intizam sanksiyaları bu işdə cinayət cəzaları hesab edildi (cinayət qanunvericiliyində həmin hərəkətlər cinayət əməli kimi nəzərdə tutulmasa da). İşin faktları əsasında məhbuslara qarşı irəli sürülən ittihamlar (bədən xəsarəti yetirmə və hüquq pozuntusu törətmək üçün əlbir olma) «cinayət» ittihamı xarakteri daşıyırdı, həmçinin təyin olunmuş cəza da ağırlığına görə cinayət sanksiyası sayıla bilərdi (*Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı (Campbell and Fell v. the United Komgdom)*).

Bu işdə penitensiar xidmətin əməkdaşına qarşı hədələyici sözləri işlətdiklərinə və həbsxana nəzarətçisinə qarşı xırda hüquq pozuntusu törətdiklərinə görə məhbuslara intizam sanksiyası təyin olunmuşdu. Məhkəmə bütövlükdə cəzaları nəzərdən keçirdikdən sonra qərara aldı ki, onlar «qarışıq» xarakter daşıyır, yəni həm intizam, həm də cinayət sanksiyası (ərizəçilərə əlavə həbs

günləri təyin olunmuşdu) sayıla bilər (*Eze və Konners Birləşmiş Krallığa qarşı (Ezeh and Connors v. the United Komgdom)*).

Hakimlərə qarşı təhqiramiz ifadələrdən sonra vəkilin məhkəməyə hörmətsizliyə görə cəzalandırıldığı bu işdə Məhkəmə etiraz edilən qanunvericilik normalarının geniş tətbiq dairəsinə malik olduğunu və cəzanın ağırlığını nəzərə alaraq 6-cı maddəni bu işə tətbiq etdi (*Kipriano Kiprə qarşı (Kyprianou v. Cyprus)*), Palatanın qərarının 31-ci bəndi).

Böhtanla əlaqədar məhkəmə prosesinin müəyyən sənədlərini mətbuata açıqladığına görə ərizəçiyə cərimə cəzasının təyin olunduğu işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara aldı ki, ərizəçiyə təyin olunmuş bu cəza «ədliyyə sistemi çərçivəsində» tək cəza məhdud insan qrupuna, yəni hakimlərə, vəkillərə və ədliyyə sistemi əməkdaşlarına deyil, bütövlükdə ölkə vətəndaşlarına şamil olunurdu və bu səbəbdən cinayət sanksiyası sayıla bilərdi (*Veber İsveçərə qarşı (Weber v. Switzerland)*); həmçinin bax *Ravnsborq İsveçə qarşı (Ravnsborg v. Sweden)*).

Eyni zamanda, hüquq pozuntusunu ağırlıq dərəcəsinin az olması o demək deyil ki, 6-cı maddənin müddəaları həmin pozuntuya şamil olunmur. Beləliklə, hüquq pozuntusunun «cinayət» xarakteri daşıyan əməl sayılması üçün onun hökmən müəyyən ağırlıq dərəcəsinə malik olması tələb olunmur (*Öztürkün işi (Ozturk)*, 53-cü bənd).

Daxili qanunvericilikdə cinayət və intizam məsuliyyətinin üst-üstə düşməsi ehtimalı hətta nəzəri cəhətdən mövcud olsa belə, bu, hüquq pozuntusunu «qarışıq» xarakter daşıyan hüquq pozuntusu kimi təsnifləməyə əsas verir.

«Qarışıq xarakter» meyarı adətən hüquq pozuntusunun daha mürəkkəb və kompleks təhlilinə ehtiyac yaranan hallarda, məsələn,

həbsxanada intizam qaydalarının pozulduğu işlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir (*Eze və Konners Birləşmiş Krallığa qarşı (Ezeh and Connors v. the United Kingdom)*, 103-130-cu bəndlər).

Hüquq pozuntusu ilə əlaqədar olaraq baxılan işin faktları yalnız məhdud kontekstdə araşdırılmalıdır (məsələn, hüquq pozuntusu hərbi kazarmalarda və ya həbsxanada baş veribsə), həmin hüquq pozuntusu böyük ehtimalla cinayət xarakterli əməl deyil, intizam xətası hesab olunacaq (*Eze və Konnersun işi*, 104-106-cı bəndlər).

Məhkəmə bu və ya digər həbsxanadakı konkret intizam rejiminə 6-cı maddənin tətbiqinin mümkünlüyü məsələsini araşdırarkən penitensiar sahədəki «siyasətlə əlaqədar praktiki mülahizələri» «yetərincə» nəzərə alır (*Eze və Konnersun işi*, 104-106-cı bəndlər). Görünür, məhz buna görə Məhkəmə penitensiar sahədə cinayət əməli ilə intizam xətası arasındakı fərqi müəyyənləşdirilməsində dövlətin diskresion səlahiyyətlərini tənzimləyərkən digər sahələrlə, məsələn, hərbi sahə ilə müqayisədə o qədər də sərt yanaşma nümayiş etdirmir.

6-cı maddənin müddəaları ekstradisiya (və ya deportasiya) prosedurlarına şamil olunmasa da, ən azı nəzəri cəhətdən «iştirakçı dövlət təyinat ölkəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsindən kobudcasına imtina edilməsi təhlükəsinin olduğunu bilir və ya bilməyə borcludursa», 6-cı maddəyə əsasən həmin dövlət müvafiq şəxsi ekstradisiya etməmək öhdəliyini daşıya bilər (*Mamatkulov və Askarov Türkiyəyə qarşı (Mamatkulov and Askarov v. Turkey)*, [Böyük Palata], 81-91-ci bəndlər).

Ədalət mühakiməsinin düzgün həyata keçirilməsi üçün məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilən tədbirlər, məsələn, cərimələr, xəbərdarlıqlar və ya digər növ intizam sanksiyaları yalnız vəkillərə, prokurorlara

(*Veberin işi*) və prosesdəki tərəflərə (*Ravnsborqun işi*) qarşı yönəlibsə, xarakterinə görə «cinayət əməli» sayılmır, lakin məhkəmənin nüfuzunun müdafiəsinə yönələn normaların tətbiq dairəsi daha genişdirsə və konkret proses iştirakçıları ilə məhdudlaşmırsa, müvafiq sanksiyalar cinayət əməli sayıla bilər (bəzi hüquq sistemlərində «məhkəməyə hörmətsizliklə» əlaqədar normalar buna misal ola bilər) (*Kipriyanu Kiprə qarşı (Kyprianou v. Cyprus)*, Palatanın qərarının 31-ci bəndi; həmçinin bax: *Zaytsevs Latviyaya qarşı (Zaicevs v. Latvia)*). «Ədliyyə sistemi çərçivəsində intizam qaydalarının proses iştirakçılarına şamil olunmadığı» (*Veberin işi*, 33-cü bənd) barədə Məhkəmənin öncə söylədiyi rəy, belə görünür ki, sonradan *Ravnsborqun işində* (34-cü bənd; həmçinin haşiyəyə alınmış nümunələrə bax) qüvvəsini itirib.

«Cinayət» xarakteri daşımayan hüquq pozuntuları

Mülki prosesdə yolverilməz ifadələr işlətdiyinə görə tərəflərdən birinə ədalət mühakiməsinin maraqları naminə cərimənin tətbiq edilməsi «cinayət-hüquqi» xarakter daşımayan sanksiya hesab edildi və qeyd edildi ki, məhkəmələrin «intizam» qaydaları ilə bağlı səlahiyyətləri tərəflərin məhkəmədəki davranışına da şamil olunur (*Ravnsborq İsveçə qarşı (Ravnsborg v. Sweden)*).

Birinci və ikinci Engel meyarları əsasında aparılmış təhlil nəticə vermədikdə Məhkəmə üçüncü Engel meyarını nəzərdən keçirir.

(*Eze və Konors Birləşmiş Krallığa qarşı (Ezeh and Connors v. the United Komgdom)*, 108-130-cu bəndlər). Bu, alternativ və son meyardır və bu meyar üzrə təhlil apararkən Məhkəmə qərara ala bilər ki, hüquq pozuntusu karakterinə görə «cinayət əməli» olmasa belə, təyin olunmuş sanksiya karakterinə görə «cinayət-hüquqi» cəzadır (*Engel*)).

«Cinayət» cəzalarını özündə ehtiva edən işlər

Hərbçi barəsindəki intizam icraatı nəticəsində onun üç aydan dörd ayadək müddətə intizam cəzası çəkilən hissəyə göndərilməsi (*Engelin işi (Engel)*).

Həbsxanaəbsda qiyam qaldırdıqlarına görə ərizəçilərin cəzalarının bir hissəsini çəkməkdən azad edilmək imkanından məhrum olması (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

Həbsxanaəbsda intizam icraatı nəticəsində ərizəçilərin ən azı «əlavə» bir neçə gün həbsdə saxlanılması (*Eze və Konorsun işi (Ezeh and Connors)*).

Məhkəməyə hörmətsizliyə görə ərizəçinin bir ayadək azadlıqdan məhrum edilməsi (*Kiprianunun işi (Kyprianou)*).

Bu işdə ərizəçiyə nəzəri cəhətdən həbs cəzası ilə əvəzlənə bilən 500 İsveçrə frankı məbləğində cərimə cəzası təyin olunmuşdu. O, şərti həbs cəzasının hər günü üçün 30 frank ödəməli idi, əks halda həbsə alına bilərdi. Cərimənin həbs cəzası ilə əvəzlənməsi barədə qərar məhkəmə tərəfindən çıxarılmalı olsa belə, bu işdə sanksiyanın «cinayət-hüquqi» cəza xarakteri daşdığı qərara alındı (*Vəbern işi (Weber)*); həmçinin əks qərar üçün *Ravnsborqun işinə (Ravnsborg)* bax).

Vergi tutulması ilə bağlı məhkəmə prosesində ödənilməmiş vergidən əlavə cərimələrin tətbiq edilməsi «cinayət-hüquqi» xarakterli sanksiya hesab edildi (*Yanoseviçin işi (Janosevic)*).

Yol hərəkəti qaydalarının pozulması, o cümlədən yol-nəqliyyat qəzasının törədilməsi (*Öztürkün işi (Ozturk)*), hadisə yerindən qaçma (*Ve Avstriyaya qarşı (Weh v. Austria)*), sürət həddini aşma (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*) ilə bağlı işlərdə Məhkəmə qərara aldı ki, sanksiyalar cəzalandırıcı xarakter daşdığına görə cinayət sanksiyalarıdır.

Məhkəmə müəyyən əməllərin, məsələn, yol hərəkəti qaydalarının xırda pozuntularının dekriminallaşdırılmasının (qanunvericilikdə cinayət əməli kimi nəzərdə tutulmamasının) və nəticədə hüquqpozanın məhkum olunmamasının və ədalət mühakiməsi sisteminin xırda işlərdən azad olması hesabına məhkəmələrin yükünün yüngülləşməsinin üstünlüklərini etiraf etsə də, qeyd edib ki, 6-cı maddənin müddəaları xırda hüquq pozuntuları ilə əlaqədar prosedurlarda hüquqpozanların «cinayət» işlərində malik olduqları geniş prosessual hüquqlardan dövlətlər tərəfindən məhrum edilməsinin qarşısını alır (*Öztürkün işi (Ozturk)*).

«Cinayət» cəzalarını özündə ehtiva etməyən işlər

Hərbçilər barəsində görülmüş intizam tədbirləri çərçivəsində qısa müddətə təcridxanaya salınma və ya iki günlük həbs cəzası (*Engelin işi (Engel)*).

İntizam icraatı nəticəsində hərbi qulluqçunun həqiqi hərbi xidmətdən məcburi qaydada ehtiyat hərbcilər sırasına keçirilməsi (<i>Saraviya de Karvalyo Portuqaliyaya qarşı (Saraiva de Carvalho v. Portugal)</i>).
Bu işdə ərizəçi 1.000 İsveç kronu məbləğində cərimə olunmuşdu və nəzəri cəhətdən bu cəza on dörd gündən üç ayadək müddətə həbs cəzası ilə əvəzlənə bilərdi. Məhkəmə belə ehtimalın çox az olduğunu və bunun baş verməsi üçün ayrıca məhkəmə prosesinin keçirilməsinin lazım gələcəyini nəzərə alaraq bu qənaətə gəlmişdi ki, cəzanın ağırlıq dərəcəsi onu «cinayət» cəzası hesab etmək üçün kifayət deyil (<i>Ravnsborqun işi (Ravnsborg)</i>); həmçinin analoji vəziyyətdə fərqli qərarın çıxarıldığı <i>Veberin işinə (Weber bax)</i> .
Rüsvət aldığı iddia edilən prokurorun işdən azad edilməsi barədə qərar çıxarılması ilə nəticələnmiş məhkəmə prosesi (əmək münasibətlərinə aid proses) (<i>Ramanauskas Litvaya qarşı (Ramanauskas v. Lithuania)</i> , qərardad).
Dövlətə loyallıq göstərmədikləri iddia edilən dövlət qulluqçularının milli təhlükəsizlik haqqında qanunvericilik əsasında işdən azad edilməsi (<i>Sidabras və Ciautas Litvaya qarşı (Sidabras and Džiautas v. Lithuania)</i> , qərardad).
İntizam icraatı nəticəsində vəkilin xəbərdarlıq alması (<i>X. Belçikaya qarşı (X v. Belgium)</i> , qərardad, 1980-ci il).
Aclıq aksiyası keçirdiyinə görə müəllimə cərimə tətbiq edilməsi (<i>S. Almaniyaya qarşı (S. v. Germany)</i> , qərardad, 1984-cü il).

Mafiya tipli əlaqələrinin ictimai asayiş üçün təhlükə yaratdığı iddia edilən şəxsin məcburi qaydada konkret məkanda olması və oranı tərk etməməsi barədə qərar çıxarmaqla onun hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması (<i>Qutsardi İtaliyaya qarşı (Guzzardi v. Italy)</i>).
Şəxsin cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olmaqda şübhəli bilindiyinə görə (hətta bu şübhə ehtimala əsaslansa belə) milli təhlükəsizlik mülahizələri əsasında deportasiya olunması (<i>Agi Birləşmiş Krallığa qarşı (Agee v. the United Kingdom)</i>), yaxud ölkəyə qanunsuz daxil olma hüquq pozuntusu hesab edildikdə şəxsin deportasiyası (<i>Zamir Birləşmiş Krallığa qarşı (Zamir v. the United Kingdom)</i>).
Ekstradisiya ilə bağlı məhkəmə prosesləri (lakin «təyinat ölkəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsindən kobudcasına imtina edilməsi» ehtimalı varsa, o halda dövlətin 6-cı maddə üzrə pozitiv öhdəlikləri yaranır) (<i>Mamatkulov və Askarovun işi (Mamatkulov and Askarov)</i>).
Nəzarətçinin tutduğu vəzifəyə uyğun gəlməməsi əsas gətirilərək sığorta şirkətinin fəaliyyətinə məhdudiyətlər qoyulması (hətta ona qarşı ittihamlar cinayət xarakterinə malik olsa belə) (<i>Kaplan Birləşmiş Krallığa qarşı (Kaplan v. the United Kingdom)</i>).
Dərmanların qiymətlərinin təyin olunması haqqında qaydaların pozulmasını özündə ehtiva edən qeyri-etik davranışa görə əcaziyyə cərimə təyin olunması (<i>M. Almaniyaya qarşı (M. v. Germany)</i> , qərardad, 1984-cü il).

Bu element mövcud vəziyyətdə təyin olunmuş faktiki cəzanın qiymətləndirilməsini deyil, qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən hüquq pozuntusuna görə təyin edilən maksimal cəzanın qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur (*Eze və Konnersun işi (Ezeh and Connors)*). Sanksiya «cinayət» sanksiyası hesab edilmək üçün sadəcə çəkindirici

xarakter daşımamalı, həm də cəzalandırıcı xarakter daşımalıdır. Sanksiya cəzalandırıcı xarakter daşıyarsa, onun «cinayət» sanksiyası hesab edilməsi üçün cəzanın ağırlıq dərəcəsi (müddəti) əhəmiyyət daşıyır (*Öztürkün işi (Ozturk)*).

Azadlıqdan məhrumetmə cəzası növündə sanksiya, hətta qısa müddətə tətbiq edilsə belə, demək olar ki, avtomatik olaraq «cinayət» sanksiyası sayılır. *Zaytsevs Latviyaya qarşı (Zaicevs v. Latvia)* işdə (31-36-cı bəndlər) məhkəməyə hörmətsizliyə görə üç günlük «inzibati həbs» cəzası «cinayət» sanksiyası hesab edildi (həmçinin bax: *Meneşova Rusiyaya qarşı (Menesheva v. Russia)*, 94-98-ci bəndlər).

«Cinayət ittihamı» ilə əlaqədar işlərdə hər hansı şəxsin şübhəli şəxs elan edilməsi rəsmən ona bildirildikdən sonra (*Ekle Almaniyaya qarşı (Eckle v. Germany)*, 73-75-ci bəndlər), yaxud şəxsə rəsmən «ittiham» edilməsə də mahiyyət etibarını ilə ittiham xarakterli praktiki tədbirlər, məsələn, axtarış təbirləri həyata keçirildikdə 6-cı maddənin təmin etdiyi müdafiə işə düşür (*Foti İtaliyaya qarşı (Foti v. Italy)*, 52-53-cü bəndlər). Şəxs polis tərəfindən dindirilsə və bu dindirmənin xarakteri həmin şəxsin potensial olaraq şübhəli şəxs sayıla biləcəyinə əsas verirsə və onun dindirmədəki cavabları sonradan məhkəmə araşdırmasında ona qarşı dəlil kimi istifadə edilsə, şəxs rəsmən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs statusuna malik olmasa belə, 6-cı maddənin müddəaları bu dindirməyə şamil olunur (*Aleksandr Zayçenko*

Rusiyaya qarşı (Aleksandr Zaichenko v. Russia), 41-60-cı bəndlər). 6-cı maddə özlüyündə dövlətlərin apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələri sistemini yaratmasını tələb etmir. Lakin belə sistem yaradılıbsa və daxili qanunvericilik yuxarı instansiya məhkəməsinə şikayət etmək hüququnu nəzərdə tutursa, 6-cı maddənin müddəaları yuxarı instansiya məhkəmələrindəki prosedurlara da şamil olunur (*Şatelye Fransaya qarşı (Chatellier v. France)*, 33-43-cü bəndlər).

6-cı maddə o məhkəmə proseslərinə şamil olunur ki, həmin proseslərdə yuxarı instansiya məhkəməsi yalnız hüquqi məsələləri (faktları və hüquqi məsələləri deyil) araşdırır və hətta o, son nəticədə aşağı məhkəmənin qərarını yalnız ləğv etmək və ya təsdiq etmək səlahiyyətinə malikdir, lakin onu dəyişə və ya yeni qərar çıxara bilməz (*Delkurtun işi (Delcourt)*), 23-26-cı bəndlər). Lakin 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş təminatların heç də hamısı apellyasiya mərhələsində eynilə birinci instansiya məhkəməsində olduğu kimi tətbiq edilmir. Əgər təqsirləndirilən şəxs birinci instansiya məhkəməsinin iclasında iştirak edibsə, apellyasiya iclasında onun iştirakı vacib deyil, bu şərtlə ki, həmin iclasda onun vəkili iştirak etmiş olsun və (və ya) faktların yenidən nəzərdən keçirilməsinə və ya ərizəçinin şəxsiyyətinin və xarakterinin araşdırılmasına ehtiyac olmasın (*Sobolevski (№ 2) Polşaya qarşı (Sobolewski (No. 2) v. Poland)*, 37-44-cü bəndlər).

Apellyasiya prosesinin müxtəlif mərhələlərinə 6-cı maddənin müddəalarının hansı qaydada tətbiq edilməsi müvafiq prosesin xüsusi faktorlarından asılıdır. Bu zaman milli hüquq sistemi çərçivəsində məhkəmə prosesi bütövlükdə nəzərdən keçirilməli, yəni hər hansı mərhələdə yol verilmiş qüsurların sonrakı mərhələdə düzəldilib-düzəldilmədiyi nəzərə alınmalıdır (*Fejde İsveçə qarşı (Fejde v.*

Sweden), 31-34-cü bəndlər). Lakin Məhkəmə son dövrlərdə prosesin müəyyən mühüm məqamlarındakı insidentlərə daha çox diqqət yetirməyə başlayıb, məsələn, şübhəli şəxsin ilk dəfə dindirilməsi zamanı (*Panovitsin işi (Panovits)*, 66-77-ci bəndlər), yaxud məhkəmə araşdırmasının yekun mərhələsində (*Güveç Türkiyəyə qarşı (Guveç v. Turkey)*, 125-133-cü bəndlər) vəkilin real iştirakı təmin olunmayıbsa, Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, hətta vəkil bu prosesin digər mərhələlərində iştirak etmiş olsa belə, bütövlükdə məhkəmə prosesi ədalətsiz olub.

6-cı maddənin müddəaları istər mülki, istərsə də cinayət işlərində bütövlükdə məhkəmə proseslərini, o cümlədən ziyana görə kompensasiyanın, habelə cəzanın təyin olunmasını əhatə edir (hətta cəza müddətinin müəyyənləşdirilməsi məsələsi, İngiltərə və Uelsdə olduğu kimi, icra hakimiyyətinin səlahiyyətinə aid edilsə belə) (*T. və V. Birləşmiş Krallığa qarşı (T. and V. v. the United Kingdom)*, 106-110-cü bəndlər).

Lakin bu maddənin müddəaları şəxs məhkum edildikdən və cəza təyin olunduqdan sonra keçirilən və «cinayət ittihamının» müəyyən edilməsindən irəli gələn müxtəlif proseslərə, məsələn, aşağıdakılara əlaqədar prosedurlara şamil olunmur:

- ❖ sınaq müddəti ilə və ya şərti azadlığa buraxılma (*X. Avstriyaya qarşı (X v. Austria)*), qərar, 1961-ci il);
- ❖ məhkəmə araşdırmasının yenidən keçirilməsi üçün müraciət etmə (*Frans Fişer Avstriyaya qarşı (Franz Fischer v. Austria)*), qərar, 1961-ci il);
- ❖ cəza müddətinin azaldılması üçün vəsatət vermə (*X. Avstriyaya*

qarşı (X v. Austria)), qərar, 1962-ci il);

- ❖ şəxsə cinayət cəzasının tətbiqinin mümkün olmadığı müəyyən edildikdən sonra həyata keçirilən araşdırmalar (*Antuan Birləşmiş Krallığa qarşı (Antoine v. the United Kingdom)*), qərar, 1962-ci il);
- ❖ şəxsin cəzasını hansı növ həbsxanada çəkəcəyini müəyyənləşdirmək üçün həyata keçirilən prosedurlar (*X. Avstriyaya qarşı (X v. Austria)*), qərar, 1977-ci il);
- ❖ məhbusun hansı təhlükəsizlik kateqoriyasına adi edilməsinin müəyyənləşdirilməsi (*X Birləşmiş Krallığa qarşı (X v. the United Kingdom)*), qərar, 1979-cu il);
- ❖ şərti azadlığa buraxılmış məhbusun yenidən həbsxanaya qaytarılması (*Qanusauskas Litvaya qarşı (Ganusauskas v. Lithuania)*), qərar, 1979-cu il);
- ❖ hökumətin sərəncamı ilə residivistin həbs müddətinin uzadılması (*Koencbixari Niderlanda qarşı (Koendjibiharie v. the Netherlands)*).

6-cı maddənin müddəaları bir çox hüquq sistemlərindəki konstitusiyaya icraatına tətbiq edilmir, bir şərtlə ki, konstitusiyaya məhkəməsi qanunvericiliyin *in abstracto* uyğunluğu barədə məsələni araşdırır (*Valaşinas Litvaya qarşı (Valaşinas v. Lithuania)*), qərar, 1979-cu il). Lakin konstitusiyaya məhkəməsinin qərarı 6-cı maddənin tətbiq dairəsinə düşən mübahisənin nəticəsinə təsir göstərə bilərsə, o halda 6-cı maddənin müddəaları belə konstitusiyaya icraatına şamil olunur (*Olujiç Xorvatiyaya qarşı (Olujić v. Croatia)*), 31-43-cü bəndlər).

6-cı maddənin müddəaları cinayət və ya mülki işin (yeni aşkarlanmış faktlar əsasında, yaxud işə növbədənənar qaydada və ya xüsusi prosedur çərçivəsində yenidən baxılması üçün edilmiş müraciət əsasında)

təzələnməsi üçün göstərilən uğursuz cəhdlərə şamil olunmur (söhbət elə prosedurlardan gedir ki, onların həyata keçirilməsi üçün şəxsin birbaşa müraciət etmək hüquq yoxdur, belə ki, həmin prosedurların həyata keçirilməsi konkret dövlət orqanının diskresion səlahiyyətinə aiddir) (*Tumiloviç Rusiyaya qarşı (Tumilovich v. Russia)*, qərar dad). Ölkədaxili məhkəmə icraatı ilə bağlı şikayətdən sonra Avropa Məhkəməsi həmin icraatın Konvensiyanın pozuntusunu təşkil etdiyi barədə qərar çıxardıqda hakimiyyət orqanları məhkəmə icraatını təzələmək istəmirlərsə, 6-cı maddənin müddəaları belə hallara tətbiq edilmir (*Frans Fişerin işi (Franz Fischer)*, qərar dad). Lakin icraat təzələnibsə və işə növbədənkənar qaydada baxılmasına icazə verilibsə, o halda 6-cı maddə qarşdakı məhkəmə prosesinə tətbiq edilir (*Vanyan Rusiyaya qarşı (Vanyan v. Russia)*, 56-58-ci bəndlər).

Məhkəməyə müraciət hüququ

Qısa xülasə

6-cı maddənin məqsədlərinin həyata keçirilməsi və bu maddənin nəzəri və xəyali hüquqları deyil, praktiki və real hüquqları müdafiə etməsi üçün Strasburq Məhkəməsi milli səviyyədə «məhkəməyə müraciət hüququnun» tərkib hissəsi qismində aşağıdakı struktur elementlərini işləyib hazırlayıb:

- ❖ məhkəməyə çatım (*Qolderin işi (Golder)*);
- ❖ məhkəmə qərarlarının qətiliyi (yəni yekun məhkəmə qərarlarının sonradan dəyişdirilməsinə yol verilməməsi) (*Brumareskunun işi (Brumărescu)*);
- ❖ yekun məhkəmə qərarlarının vaxtında icra olunması (*Hornsbinin işi (Hornsby)*).

Məhkəməyə müraciət hüququ mütləq (qeyri-məhdud) hüquq deyil (*Eşinqdeynin işi (Ashingdane)*) və mülki və cinayət hüququ sahələrində kifayət qədər müxtəlif formalara malikdir.

Qısa xülasə

Məhkəməyə çatım hüququ ilə əlaqədar 4 əsas problemlə məsələ bunlardır:

- ❖ ərizəçinin mülki iddia qaldırmaq (*Qolderin işi (Golder)*) və ya cinayət işi üzrə hökmdən şikayət etmək (*Papon Fransaya qarşı*

(*Papon v. France*), 90-100-cü bəndlər) imkanına malik olmaması, yaxud məhkəmə qərarının çıxarılmasına nail ola bilməməsi (*Qansinin işi (Ganci)*);

- ❖ məhkəməyə müraciət etməyə prosessual maneələr yaradılması, məsələn, müddət məhdudiyyətinin qoyulması (*Hacianastasiu Yunanıstanına qarşı (Hadjianastassiou v. Greece)*, 32-37-ci bəndlər) və yüksək məhkəmə rüsumlarının tətbiq edilməsi (*Kreuz Polşaya qarşı (Kreuz v. Poland)*, 52-67-ci bəndlər);
- ❖ məhkəməyə müraciət etməyə praktiki maneələr yaradılması, məsələn, hüquqi yardımın təmin edilməməsi (*Eyri İrlandiyaya qarşı (Airey v. Ireland)*, 22-28-ci bəndlər);
- ❖ mülki iş üzrə cavabdehlərin immunitetə malik olması (*Osmanın işi (Osman)*).

Məhkəmədə iddia qaldırmaq, ziyanın kompensasiyasını tələb etmək və məhkəmə qərarının çıxarılmasına nail olmaq

Ərizəçi mübahisə ilə əlaqədar faktları və hüquqi məsələləri araşdırmaq səlahiyyətinə malik olan məhkəməyə iddia tələbi ilə müraciət etmək və məcburi qüvvəyə malik məhkəmə qərarının çıxarılmasını tələb etmək

hüququna malikdir (*Le Kompt, Van Lyuven və de Meyer Belçikaya qarşı (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium)*), 54-61-ci bəndlər). Eyni zamanda, 6-cı maddə maddi xarakterli hər hansı müstəqil hüquq (məsələn, ziyanın kompensasiya olunması hüququnu) yaratmır. Məhkəmədə barəsində iddia qaldırılan hüquq daxili qanunvericilikdə əsasən malik olmalı və iddiaçı şəxsən prosesin nəticəsində maraqlı olmalıdır, yəni iddia qaldırmaq hüququ mübahisə doğurmamalıdır.

Məhkəməyə müraciət hüququ ədalət mühakiməsinə müraciət etmək hüququndan məhrum edilməni qadağan edən beynəlxalq hüquq prinsipindən qaynaqlanır (*Qolderin işi (Golder)*).

Bu hüquq həm "mülki", həm də "cinayət" proseslərinə şamil olunur (*Deveyerin işi (Deweer)*), 48-54-cü bəndlər).

Bu hüquq məhkəmə qərarının çıxarılmasına nail olmaq hüququnu özündə ehtiva edir (*Qansinin işi (Ganci)*).

Məhkəmə qərarının çıxarılmasına nail olmaq hüququ ilə "qanun əsasında yaradılmış məhkəməyə" müraciət etmək hüququ müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür, belə ki, bu hüquqların hər ikisi sadəcə tövsiyə xarakterli qərarlar deyil, məcburi hüquqi qüvvəsi olan qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik məhkəmə orqanı tərəfindən işə baxılmasını tələb edir (*Benthem işi (Benthem)*), 40-43-cü bəndlər). "Mülki" hüquqlarla və ya "cinayət" ittihamı ilə əlaqədar qərar inzibati, intizam və ya icra orqanı tərəfindən qəbul edilibsə, daxili qanunvericilikdə həmin qərardan məhkəmə orqanına şikayət etmək imkanı nəzərdə tutulmalıdır. Ən azı icraatın bir mərhələsində işə məhkəmə tərəfindən baxılması 6-cı maddənin müstəqil tələbidir (*Alber və Le Komptun işi (Albert and Le Compte)*), 25-27-ci bəndlər).

Eyni zamanda, 6-cı maddə özlüyündə aşağı məhkəmənin qərarından

yuxarı məhkəməyə apellyasiya şikayəti vermək hüququnu təmin etmir. Yalnız ölkə qanunvericiliyində bu hüquq nəzərdə tutulduğu halda 6-cı maddənin müddəaları yuxarı instansiya məhkəmələrindəki icraata tətbiq edilir. Beləliklə, məhkəmə qərarına yenidən baxılması üçün şəxsən ikinci və ya daha yuxarı instansiyaya müraciət etmək hüququna malik olması 6-cı maddənin müstəqil tələbi deyil və daxili qanunvericiliyin müddəalarından asılıdır (*Delkurtun işi (Delcourt)* bax). Lakin *Qoru Yunanıstana qarşı (№ 2) (Gorou (No. 2) v. Greece)* işdə, (27-36-cü bəndlər) Böyük Palata prokurorun hüquqi məsələlərlə əlaqədar şikayət verməməsi məsələsini mahiyyəti üzrə araşdırdı, hərçənd ki, araşdırılan işdə Yunanıstan qanunvericiliyi ərizəçinin birbaşa apellyasiya şikayəti verməsinə nəzərdə tutmamış və bunu prokurorun səlahiyyətinə aid etmişdi.

Əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ struktur etibarını ilə məhkəməyə müraciət hüququnun tərkib hissəsini təşkil edir (hərçənd ki, Avropa Məhkəməsi bəzən bu hüququ prosesin "ədalətliyi" nöqteyi-nəzərindən araşdırır: (*Hirvisaari Finlandiyaya qarşı (Hirvisaari v. Finland)*), 30-33-cü bəndlər),⁷ belə ki, eynilə bu hüquq da bəzən konkret işdə müvafiq faktların müəyyənləşdirilməsini və ərizəçinin qaldırdığı hüquqi məsələlərin həllini tələb edir (*Şevrolun işi (Chevrol)*), 76-84-cü bəndlər).

Maddi və mənəvi ziyana görə kompensasiya tələb etmək hüququ da mülki işlərdə (istər fiziki, istərsə də hüquqi şəxslər üçün) məhkəməyə müraciət hüququnun tərkib hissəsi hesab edilir (*Zivulinskas Litvaya qarşı (Živulinskas v. Lithuania)*) iş üzrə qərardad; həmin qərardadda

7 Həminin aşağıda bu bölməyə bax: "Əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ və mötəbər sübutlar".

müəyyən dəyişikliklərlə aşağıdakı iş üzrə Böyük Palatanın qərarına istinad edilib: *“Komingersoll SA” Portuqaliyaya qarşı (Comingersoll SA v. Portugal)*, [Böyük Palata], 35-ci bənd). Lakin şəxsin kompensasiya almaq hüququna malik olub-olmadığını və kompensasiyanın məbləğini müəyyənləşdirmək daxili məhkəmələrin səlahiyyətinə aiddir, Avropa Məhkəməsi bu məsələni 6-cı maddə əsasında yalnız o halda araşdırır ki, daxili məhkəmələr bu məsələyə dair qanunsuz və ya tamamilə əsassız qərar çıxarmış olsunlar (*Zivulinskasin işi (Zivulinskaskas)*).

Məhkəməyə müraciət hüququ mütləq (məhdudiyətsiz) hüquq deyil: dövlətlər potensial iddiaçıların bu hüququna məhdudiyətlər qoya bilərlər, bu şərtlə ki, həmin məhdudiyətlər qanuni məqsəd daşsın, bu məqsədə mütənəsb olsun və hüququn mahiyyətinə xələf gətirən dərəcədə geniş xarakter daşmasın (*Eşinqdeynin işi (Ashingdane)*). Baxmayaraq ki, bəzi işlərdə 6-cı maddə ilə yol verilən məhdudiyətlərin “qanunla nəzərdə tutulmuş” olması tələb olunur, hər halda belə bir sual hələ də qalır ki, bu tələb bütün işlərə aiddirmi (*Kolhofer və Minarik Çexiya Respublikasına qarşı (Kohlhofer and Minarik v. the Czech Republic)*, 91-102-ci bəndlər)?

Qanunvericilikdə icra hakimiyyəti orqanına şəxsin məhkəmədə iddia qaldırmaq hüququnu məhdudlaşdıran diskresion səlahiyyət verən hər hansı hüquq norması nəzərdə tutulubsa, həmin səlahiyyətin həyata keçirilməsi üzərində məhkəmə nəzarəti olmalıdır (*Tinnellinin işi (Tinnelly)*, 72-79-cu bəndlər).

Bir tərəfdən cavabdehin iddia edilən hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi, digər tərəfdən isə iddiaçının xüsusi hüquq sistemində aid hüquq və vəzifələri arasında əlaqə nə qədər az olarsa, məhkəməyə müraciət

hüququnun pozulduğu barədə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərar çıxarması ehtimalı da bir o qədər az olar (əgər Avropa Məhkəməsi ümumiyyətlə 6-cı maddənin bu cür işə tətbiqini mümkün hesab edərsə) (*Şrayber və Botçun işi (Schreiber and Boetsch)*).⁸

Məhkəməyə müraciət hüququna qoyulan məhdudiyətlər: pozuntuların baş verdiyi işlərə aid nümunələr

Həbsxana əməkdaşına hücumda ittiham edilən məhbusun böhtana görə həmin əməkdaşa qarşı məhkəmə iddiası qaldırmaq imkanına malik olmaması (*Qolderin işi (Golder)*).

Mülki işdə ərizəçinin qaldırdığı müvafiq hüquqi və faktoloji məsələlərə daxili məhkəmə tərəfindən reaksiya verilməməsi və işin mahiyyəti ilə bağlı icra hakimiyyəti orqanının rəyini təsdiq etmiş məhkəmənin öz qərarını əsaslandırılmaması (*Şevrolun işi (Chevrol)*).

Şirkətdə səhmləri azlıq təşkil edən ərizəçi səhmləri çoxluq təşkil edən səhmdarlar tərəfindən onun səhmləri məcburi qaydada satın alınarkən öz səhmlərinin qiymətini müəyyənləşdirmək imkanına malik deyildi və bunu etmək üçün şirkətlə səhmləri çoxluq qərara aldı ki, mühəndisin öz şəxsi maddi hüququnu müdafiə etmək üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququ pozulub (*Filis Yunanıstana qarşı (Philis v. Greece)*).

Cinayət işində ərizəçinin yalnız həbsdə olduğu təqdirdə kassasiya şikayəti vermək hüququna malik olması məhkəməyə müraciət hüququnun pozuntusu hesab edildi (*Paponun işi (Papon)*).

8 Yuxarıda “Mülki hüquq və vəzifələr” bölməsinə bax.

Şirkətdə səhmləri azlıq təşkil edən ərizəçi səhmləri çoxluq təşkil edən səhmdarlar tərəfindən onun səhmləri məcburi qaydada satın alınarkən öz səhmlərinin qiymətini müəyyənləşdirmək imkanına malik deyildi və bunu etmək üçün şirkətlə səhmləri çoxluq təşkil edən səhmdarlar arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən xüsusi arbitraj orqanına müraciət etməli idi, həmin orqan isə qanun əsasında yaradılmış məhkəmə xüsusiyyətlərinə malik deyildi. Buna görə də bu işdə pozuntu müəyyən edildi (*Suda Çexiya Respublikasına qarşı (Suda v. the Czech Republic)*).

Bu işdə səlahiyyətli orqanlar ərizəçi şirkəti əmin etmişdilər ki, apellyasiya şikayətini geri götürsə, ona birinci instansiya məhkəməsinin təyin etdiyindən daha yüngül cəza təyin ediləcək. Ərizəçi şirkət şikayətini geri götürsə də, bu vəd yerinə yetirilmədi və nəticədə o, apellyasiya şikayəti vermək hüququnu itirdi. Bu işdə də məhkəməyə müraciət etmək hüququnun pozulduğu qərara alındı («*Marpa Zeeland BV*» və «*Metal Velding BV*» *Niderlanda qarşı (Marpa Zeeland BV and Metal Welding BV v. the Netherlands)*).

Şirkətin yeganə səhmdarı və baş direktoru olan ərizəçinin şirkətin ləğv edilməsi barədə qərardan şikayət vermək hüququna malik olmaması və bu hüququn yalnız xüsusi nümayəndəyə məxsus olması (*Arma Fransaya qarşı (Arma v. France)*).

İddiəçinin cavabdehdə olan mühüm sənədlərin surətlərini əldə etmək imkanına malik olmaması və nəticədə iş üzrə mövqeyini müdafiə etmək imkanından faktiki olaraq məhrum olması (*K.H. və başqaları Slovakiyaya qarşı (K.H. and others v. Slovakia)*); ola bilsin ki, bu işə məhkəməyə müraciət hüququ nöqtəyi-nəzərdən deyil, tərəflərin bərabərliyi prinsipinə riayət edilməsi baxımından yanaşmaq daha məqsəduyğun olardı: aşağıda «Tərəflərin bərabərliyi» bölməsinə bax).

Hətta 6-cı maddə pozulmayıbsa, yaxud onun işə tətbiqi mümkün deyilsə, məhkəməyə müraciət hüququ ilə müqayisə oluna bilən digər hüquqları təmin edən digər Konvensiya maddələri, məsələn, cinayətdən zərər çəkmiş şəxslərin yaşamaq hüququnun qorunmasını (*Osmanın işi (Osman)*, 115-122-ci bəndlər), ölümün hallarının araşdırılmasını (*Pol və Odri Edwards Birləşmiş Krallığa qarşı (Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom)*, 69-87-ci bəndlər) təmin edən 2-ci maddə; pis rəftara qarşı müdafiəni təmin edən və belə halların araşdırılmasını tələb edən 3-cü maddə (*Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Z and others v. the United Kingdom)*); şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığını təmin edən 8-ci maddə (məsələn, *Fadeyeva Rusiyaya qarşı (Fadeyeva v. Russia)*, 116-134-cü bəndlər; bu iş əhalinin ekoloji cəhətdən təhlükəli ərazidən köçürülməsinin qanunla nəzərdə tutulmuş sxeminə riayət edilməməsi ilə əlaqədar idi); yaxud səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrini təmin edən 13-cü maddə (*Hatton Birləşmiş Krallığa qarşı (Hatton v. the United Kingdom)*, [Böyük Palata], 116-130-cü bəndlər; bu işdə evlərinin yaxınlığındakı aeroportda hava reyslərinin artırılması ilə bağlı ərizəçilərin şikayətinə baxmaq üçün məhkəmələrin səlahiyyət çərçivəsi məhdud idi) tətbiq edilə bilər.

Məhkəməyə müraciət hüququna qoyulan məhdudiyətlər: pozuntuların baş vermədiyə işlərə aid nümunələr

Bu işdə tibb personalının səhlənkarlığına və ya vicdansız davranışına qarşı psixi qüsuru olan şəxslərin məhkəməyə şikayət etmək imkanları məhdud idi, belə imkan mövcud olduğu hallarda isə tibb personalı yalnız məhdud məsuliyyət daşıyırdı (*Eşinqdeynin işi (Ashingdane)*).

Bu işdə qərara alındı ki, psixi xəstəliyi səbəbindən məhkəmədə iddia qaldırmaq imkanına malik olmayan şəxsin əvəzinə iddia qaldırılması üçün qəyyumun təyin olunmasından imtina edilməsi və bu imtina qərarının həmin iddianın uduş perspektivinin olmaması ilə əsaslandırılması məhkəməyə müraciət hüququnun pozuntusunu təşkil etmir (*X və Y Niderlanda qarşı (X and Y v. the Netherlands)*, 1985-ci il).

Bu işdə məhkəmədə iddia qaldırmaq üçün hakimdən xüsusi icazə almaq vəzifəsi ilə əlaqədar olaraq məhkəməyə müraciət hüququnun məhdudlaşdırılması vicdanlı niyyətlə hərəkət etməyən iddiaçının prosesual hüquqlarından sui-istifadə etməsinin qarşısını almaq məqsədini daşıyırdı (*H. Birləşmiş Krallığa qarşı (H. v. the United Kingdom)*, 1985-ci il).

Mülkiyyətin milliləşdirilməsi nəticəsində insanların məruz qaldıqları ziyanə görə kütləvi kompensasiya tələbləri irəli sürmələrinin qarşısını almaq zərurəti bu işdə müvafiq sistemin yaradılması üçün yetərli hesab edildi, belə ki, həmin sistem fərdi səhmdarları kompensasiya üçün birbaşa məhkəməyə müraciət etmək imkanından məhrum edirdi və məhkəmədə belə iddialar kollektiv səhmdarların adından çıxış edən nümayəndə tərəfindən qaldırıla bilərdi (*Litqou və başqalarının işi (Lithgow and others)*); həmçinin *Filisin işinə (Philis)* bax).

Bu işdə parlament üzvü ona qarşı başlanmış, lakin deputat immunitətinə görə icraatı dayandırılmış cinayət işi üzrə araşdırmaların davam etdirilməsini tələb etmək imkanına malik deyildi (*Kart Türkiyəyə qarşı (Kart v. Turkey)*).

Şəxssə maddi və ya mənəvi ziyanə görə kompensasiya təyin edilməsi ilə bağlı daxili məhkəmələrin qərarları qanunsuz və ya tamamilə əsassız deyilsə, belə işlərdə 6-cı maddə üzrə hər hansı məsələ meydana çıxmır (*Zivulinskasın işi (Živulinskas)*, qərardad).

Prosesual maneələr: müddət məhdudiyyətləri, yüksək məhkəmə rüsumları, yurisdiksiya tələbləri və digər formallıqlar

Ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsi üçün məhkəməyə müraciət hüququna prosesual məhdudiyyətlərin qoyulması prinsipcə mümkündür, lakin onlar məhkəməyə müraciət hüququnun mahiyyətinə xələl gətirməməlidir (*Hacıanastasiya Yunanüstana qarşı (Hadjianastassiou v. Greece)*, 32-37-ci bəndlər). Ərizəçi daxili qanunvericiliyin tələblərinə, məsələn, apellyasiya şikayətinin qanunla müəyyən edilmiş müddət ərzində verilməsi tələbinə riayət etməyə çalışmalıdır (*Yodko Litvaya qarşı (Jodko v. Lithuania)*, qərardad).

Prosesdəki tərəfin apellyasiya şikayəti verməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş müddətin məhkəmə qərarında göstərilməsi hüququnun mövcud olub-olmaması məsələsinə Məhkəmə aydınlıq gətirməyib. Bununla belə, daxili qanunvericilikdə iki paralel müddət (biri apellyasiya şikayəti vermək üçün, digəri isə şikayəti əsaslandırmaq üçün) nəzərdə tutulubsa (*Vaşə Fransaya qarşı (Vacher v. France)*, 22-31-ci bəndlər),⁹ yaxud pulsuz hüquqi yardım göstərən vəkil apellyasiya icraatında ərizəçini təmsil etməkdən imtina etdikdə apellyasiya məhkəməsi ərizəçinin özünə yeni vəkil təyin etməsi üçün qoyulan müddət məhdudiyyəti barədə ərizəçini məlumatlandırmayıbsa (*Kulikovski Polşaya qarşı (Kulikowski v. Poland)*, 60-71-ci bəndlər), Məhkəmə

⁹ Aşağıda bu bölməyə bax: "Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq".

qərara alır ki, bu halda yuxarıda qeyd edilən hüquq mövcuddur. Bundan başqa, 6-cı maddə cinayət ittihamı əsasında həbsə alınan və məhkəmə qərarından apellyasiya şikayəti vermək istəyən şəxsə məhkəmə qərarının yazılı versiyasının təqdim edilməsini nəzərdə tutmur (*Yodkonun işi (Jodko)*, qərardad).¹⁰ Lakin milli qanunvericilikdə səlahiyyətli orqanların məhkəmə qərarını müvafiq şəxsə təqdim etmək vəzifəsi nəzərdə tutulubsa, həmin qərarın vaxtında təqdim edilməməsi ucbatından şəxsin apellyasiya şikayəti verə bilməməsi onun apellyasiya şikayəti hüququndan məhrum edilməsinə səbəb olmamalıdır (hətta nəzəri cəhətdən aşağı məhkəmənin qərarının mətni barədə həmin şəxsin digər mənbələrdən məlumat əldə etmək imkanı olsa belə) (*Davran Türkiyəyə qarşı (Davran v. Turkey)*, 31-47-ci bəndlər).

Bundan başqa, daxili qanunvericilikdə əks olunmuş prosessual normalar məhkəmə iddiasının və ya apellyasiya şikayətinin, o cümlədən şikayətin faktoloji və hüquqi aspektlərinin ərizəçi tərəfindən müəyyən formada yazılmasını tələb edə bilər. Lakin bu tələb həddən artıq formalizmə gətirib çıxarmamalıdır və əgər ərizəçinin arqumentləri tam aydın və ya dəqiq şəkildə qeyd edilməyibsə, daxili məhkəmələrin öz təşəbbüsləri ilə ərizəçinin arqumentlərinin mahiyyəti ilə bağlı qərar çıxarmaları üçün müəyyən institusional araşdırma aparmaları tələb olunur (*Dattel Lüksemburqa qarşı (№ 2) (Dattel (No. 2) v. Luxembourg)*, 36-47-ci bəndlər).

10 Həmçinin aşağıda bu bölməyə bax: "Qərarların ictimaiyyətə elan olunması".

Məhkəməyə müraciət hüququna qoyulan məhdudiyətlərin qeyri-mütənasib hesab edildiyi işlərə aid nümunələr

Ziyanın kompensasiyası ilə əlaqədar işdə cavabdeh qismində çıxış edən dövlət orqanına qarşı ərizəçinin mülki iddia qaldırması üçün həddən artıq yüksək məbləğdə məhkəmə rüsumunun ödənilməsi tələbi (*Kreuzun işi (Kreuz)*); həmçinin bax: *Şnayder Fransaya qarşı (Schneider v. France)*, qərardad).

Bu iş ərizəçinin apellyasiya şikayəti verməsi və ya apellyasiya şikayətinə əlavə qeydlər daxil etməsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş müddətin uzadılmaması ilə əlaqədar idi. Barəsində şikayət verilən qərarın nəticə hissəsi elan olunduqdan bir ay sonra, yəni apellyasiya şikayətinin verilməsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş beş günlük müddətdən xeyli keçdikdən sonra qərarın əsaslandırıcı hissəsi ərizəçiyə təqdim olunmuşdu (*Hacianastasiunun işi (Hadjianastassiou)*); həmçinin *Yodkonun işini (Jodko)* bax).

Bu işdə kassasiya şikayəti vaxtında verilsə də, ərizəçi şikayəti qanunla müəyyən edilmiş müddətdə əsaslandırmadığına görə şikayət rədd edilmişdi, ərizəçinin şikayəti vaxtında əsaslandırılmamasının səbəbi isə ondan ibarət idi ki, o, daxili qanunvericilikdə iki paralel müddətin (biri kassasiya şikayəti vermək üçün, digəri isə şikayəti əsaslandırmaq üçün) nəzərdə tutulmasından xəbərsiz idi (*Vaşenin işi (Vacher)*).

Vəkillə təmsil olunmayan ərizəçinin özünə yeni vəkil təyin etməsinə müddət məhdudiyəti qoyulması barədə apellyasiya şikayətinin ərizəçini məlumatlandırılmaması (*Kulikovskinin işi (Kulikowski)*).

Bu işdə şəhərsalma işlərinin planlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq ekoloji QHT-nin qaldırdığı məhkəmə iddiası bu əsasə görə rədd edilmişdi ki, ərizədə iş üzrə faktlar göstərilməmişdi, halbuki məhkəmə eyni məsələyə aid əvvəlki məhkəmə prosesində bu işin faktları barəsində məlumat almışdı («*L'Erabliyer A.S.B.L. v. Belçikaya qarşı (L'Erabliere A.S.B.L. v. Belgium)*»).

Bu işdə iddia ərizəsi ona görə rədd edilmişdi ki, onun mahiyyətini və əhatə dairəsini müəyyənləşdirmək mümkün deyildi. Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, bu işdə 6-cı maddə pozulub, çünki milli məhkəmə ərizəçinin tam aydın ifadə etmədiyi arqumentləri öz təşəbbüsü ilə müəyyənləşdirməyə cəhd etməyib (*Dattel Lüksemburqa qarşı (№ 2) (Dattel (No. 2) v. Luxembourg)*).

Birinci instansiya məhkəməsinin qərarı dərhal icra edilməli olduğuna görə mülki iş üzrə cavabdehin birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən iddiaçıya təyin olunmuş iri məbləğdə pulu ödəmədən apellyasiya şikayəti vermək imkanına malik olmaması (*Şatelenin işi (Chatellier)*).

Müddət məhdudiyətləri haqqında qanunvericilik normalarına uyğun olaraq xitam verilmiş cinayət prosesində mülki şikayətçi qismində iştirak etmiş şəxsin həmin şikayətinə baxılması üçün mülki məhkəmələrdə yeni iddia qaldırmasının tələb olunması (*Atanasova Bolqarıstana qarşı (Atanasova v. Bulgaria)*).

Kütləvi mülki iddia ərizələrinin çap versiyasının 42 milyona yaxın səhifə təşkil etməsi ilə əlaqədar olaraq elektron formada təqdim edilmiş iddia ərizələrini qəbul etməkdən məhkəmənin imtina etməsi («*Lawyer Partners, a.s. v. Slovakiyaya qarşı (Lawyer Partners, a.s. v. Slovakia)*»).

Apellyasiya şikayəti ilə əlaqədar prosesdə məhkəmənin tərəflərdən birinin təqdim etdiyi qeydləri hər hansı əsas göstərmədən araşdırmağa qəbul etməkdən imtina etməsi (*Dunayev Rusiyaya qarşı (Dunayev v. Russia)*).

Mülki prosesin davam etdirilməsi iddiaçının müəyyən prosesual tələbləri yerinə yetirməsi ilə, məsələn, prosesdə şəxsən iştirak etməsi ilə şərtləndirilə bilər. Lakin iddiaçının xəstə olduğuna görə məhkəmə iclasında bir gün iştirak etməməsi və iclasda onun vəkilinin iştirak etməsi səbəbindən apellyasiya məhkəməsinin iddiaçının apellyasiya şikayətinə baxmaqdan imtina etməsini Avropa Məhkəməsi 6-cı maddənin 1-ci bəndinə zidd olan «xüsusilə sərt və ağır tədbir» kimi qiymətləndirdi (*Kari-Pekka Pietilaynen Finlandiyaya qarşı (Kari-Pekka Pietilainen v. Finland)*, 29-35-ci bəndlər).

Mülki işlərdə məhkəmə xərclərinin, məsələn, məhkəmə rüsumunun ödənilməsi tələbi məhkəməyə müraciət etmək hüququnun mahiyyətinə xələl gətirmirsə, bu hüquqa zidd hesab olunmur (*Kreuz Polşaya qarşı (Kreuz v. Poland)*).

Cavabdeh fiziki şəxsdirsə və qanunvericilik məhkəmə rüsumunun məbləği ilə maddi ziyana görə tələb olunan kompensasiyanın məbləğini əlaqələndirirsə, o halda mülki iddiaçıdan qabaqcadan xeyli məbləğdə məhkəmə rüsumunun ödənilməsinin tələb olunması 6-cı maddəyə uyğun sayıla bilər (*Yankauskas Litvaya qarşı (Jankauskas v. Lithuania)*, qərardad). Lakin prosesdəki tərəf dövlət orqanıdırsa və iddiaçının böyük məbləğdə məhkəmə rüsumunu ödəməsi tələb olunursa (*Kreuzun işi*), yaxud mənəvi ziyana görə tələb olunan

kompensasiya məbləğinin bir hissəsi dövlət rüsumu qismində iddiaçıdan tutulursa (*Yankauskasın işi (Jankauskas)*, qərardad), belə hallar məhkəməyə müraciət hüququnun pozuntusu sayıla bilər.

Məhkəməyə müraciət hüququna qoyulan məhdudiyətlərin qeyri-mütənasib hesab edilmədiyi işlərə aid nümunələr

Ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsi üçün məhkəmə iddialarına və ya apellyasiya şikayətlərinə qanun əsasında müxtəlif formal məhdudiyətlərin qoyulması, məsələn, apellyasiya şikayətinin aidiyyəti üzrə məhkəməyə (yəni həmin şikayətə baxmaq səlahiyyətinə malik olan məhkəməyə) təqdim edilməsi tələbi (*MPP «Qolub» Ukraynaya qarşı (MPP “Golub” v. Ukraine)*) və apellyasiya şikayətlərinin verilməsinə qoyulan müxtəlif müddət məhdudiyətləri (*Stabbings və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Stabbings and others v. the United Kingdom)*) qeyri-mütənasib məhdudiyətlər deyil.

Ərizəçinin etiraz etdiyi məhkəmə qərarının yazılı versiyasını almaq üçün lazımı səy göstərməməsi səbəbindən apellyasiya şikayəti vermək üçün nəzərdə tutulmuş müddəti ötürməsi (*Yodkonun işi (Jodko)*, qərardad).

Bu işdə ərizəçi böhtanla əlaqədar qaldırdığı iddiada maddi ziyana görə tələb etdiyi məbləğin 5%-i qədər məhkəmə rüsumu ödəməli idi. Avropa Məhkəməsi bu məhdudiyətin məhkəməyə müraciət hüququna qeyri-mütənasib olmadığını qərara aldı (*Yankauskasın işi (Jankauskas)*, qərardad).

Məhkəmə rüsumunun məbləği maddi ziyana görə tələb olunan kompensasiyanın məbləği ilə əlaqələndirilsə bu hal, hətta iddiaçı borclunun ödəniş qabiliyyətli olmaması səbəbindən yekunda çox az məbləğ alacağı təqdirdə belə, məhkəməyə müraciət hüququna qoyulan qeyri-mütənasib məhdudiyət hesab olunmur (*Urbanek Avstriyaya qarşı (Urbanek v. Austria)*).

Sürət həddini aşmağa görə təyin olunan cərimə məbləğlərinə qarşı tez-tez şikayət edildiyini və belə işlərə baxan məhkəmələrin həddən artıq iş yükü ilə yüklənməməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq, Avropa Məhkəməsi sürət həddini aşmağa görə təyin olunmuş cərimə məbləği ilə bağlı məhkəməyə şikayət etmək üçün ərizəçinin əvvəlcə həmin məbləği ödəməsi barədə tələbi məhkəməyə müraciət hüququna qeyri-mütənasib məhdudiyət hesab etmir (*Şnayderin işi (Schneider)*, qərardad; həmçinin *Kreuzun işinə (Kreuz)* bax).

İşi uduzmuş mülki iddiaçıdan və ya cavabdehdən qalib tərəfin xərclərini ödəməsi tələb oluna bilər. Bu tələb 6-cı maddənin 1-ci bəndinə zidd deyil, bu şərtlə ki, daxili məhkəmələr uduzmuş tərəfin maliyyə imkanlarını nəzərə alsınlar və ödənilməli məbləğ həddən artıq yüksək olmasın («*Meloks» zavodunun fəaliyyətinə qarşı milli məlumatlandırma və etiraz qrupu («“Meloks” zavoduna yox deyək!» qrupu) Fransaya qarşı (Collectif national d’information et d’opposition a l’usine Melox – Collectif stop Melox et Mox v. France)*, 13-16-cı bəndlər).

Prinsipcə bu və ya digər işin onların səlahiyyətinə aid olub-olmadığını müəyyənləşdirməkdə milli məhkəmələr Avropa Məhkəməsinə nisbətən daha əlverişli vəziyyətdədirlər. İş onun ərazi yurisdiksiyasına

adi olmadığına və ya konkret mübahisənin mahiyyəti onun səlahiyyət dairəsinə aid olmadığına görə məhkəmənin işi baxmağa qəbul etməkdən imtina etməsi ərizəçinin məhkəməyə müraciət hüququnu pozmur, lakin bir məhkəmə ona verilmiş işi açıq-aşkar həmin işə baxmaq səlahiyyətinə malik olmayan başqa məhkəməyə göndəirsə, 6-cı maddə üzrə problem yarana bilər (*Zilkov Rusiyaya qarşı (Zylkov v. Russia)*, 23-29-cü bəndlər).

Şəxs mülki işlərdə pulsuz hüquqi yardımla təmin edilmək hüququna malik deyil və mülki işlərdə bu cür yardımla təmin edilmək hüququ yalnız aşağıdakı hallarda yarana bilər (*Eyrinin işi (Airey)*, 26-cı bənd):

- ❖ ölkədaxili prosedurlara əsasən məhkəmə araşdırmasının müəyyən mərhələsində, məsələn, kassasiya məhkəməsindəki icraatda ərizəçinin vəkillə təmsil olunması məcburi olduğu hallarda; yaxud
- ❖ müvafiq prosedur və ya iş mürəkkəb olduğu hallarda.

Pulsuz hüquqi yardımla təmin edilmək hüququ, eləcə də mülki işlərdə şəxsin vəkillə təmsil olunması prosedurlarının sadələşdirilməsi məhkəməyə müraciət hüququnun real olaraq həyata keçirilməsinə şərait yarada bilər (*Eyrinin işi (Airey)*, 26-cı bənd).

Bundan əlavə, dövlət özü mülki-hüquqi işlərdə hüquqi yardım göstərilməsi sistemini yaradıbsa, o halda hüquqi yardım göstərməkdən imtina məhkəməyə müraciət hüququna müdaxilə hesab edilir (bu, müstəqil tələb deyil və dövlətin qeyd edilən sistemi yaratmasından asılıdır), lakin dövlət yalnız müəyyən kateqoriyaya aid olan mülki-hüquqi işlərdə hüquqi yardım göstərilməsini nəzərdə tutan səmərəli

sistem yaradıbsa, o halda Konvensiya həmin kateqoriyaya aid olan işlərin müəyyənləşdirilməsində dövlətlərə geniş qiymətləndirmə sərbəstliyi verir (*Qrencer Birləşmiş Krallığa qarşı (Granger v. the United Kingdom)*, 43-48-ci bəndlər).

Hüquqi yardımla təmin edilmək hüququna qoyulan məhdudiyətlərin qeyri-mütənasib hesab edildiyi işlərə aid nümunələr

Məhbusun bədən xəsarəti ilə bağlı vurulmuş ziyanla əlaqədar icraata başlanmasında üçün hüquqi yardımla təmin edilməsinin uzun müddət ləngidilməsi (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

Boşanma ilə əlaqədar prosesdə şəxsən iştirak etməsi mümkün olmayan aztəminatlı ərizəçiyə hüquqi yardım göstərməkdən imtina edilməsi (*Eyrinin işi (Airey)*); həmçinin aşağıda *Uebb və Qrencerin işlərinə (Webb and Granger)* bax).

Vəkillə məhkəməyə vermək istəyən ərizəçinin bir neçə vəkilinin öz həmkarlarına qarşı çıxış etmək istəmədiklərinə görə işi aparmaqdan imtina etməsi səbəbindən ərizəçinin praktiki maneələrlə qarşılaşması (*Bertutsi Fransaya qarşı (Bertuzzi v. France)*).

Məhkəmənin ilkin dinləmə keçirmədən ərizəçini hüquqi yardımla təmin etməkdən imtina etməsi və bu imtina qərarından şikayət etmək imkanının nəzərdə tutulmaması (*Bakan Türkiyəyə qarşı (Bakan v. Turkey)*).

Hüquqi yardımla təmin edilmək hüququna qoyulan məhdudiyətlərin qeyri-mütənasib hesab edilmədiyi işlərə aid nümunələr

İddianın uduş perspektivinin olmaması, yaxud iddia tələbinin qeyri-ciddi xarakter daşması və ya məhkəməyə müraciət hüququndan sui-istifadə hesab edilməsi səbəbindən mülki işdə hüquqi yardım göstərilməsindən imtina (*Uebb Birləşmiş Krallığa qarşı ((Webb v. the United Kingdom), qərardad).*

Müəyyən növ mülki işlərin qanunla nəzərdə tutulmuş pulsuz hüquqi yardım sisteminə daxil edilməməsi (*Qrencer Birləşmiş Krallığa qarşı (Granger v. the United Kingdom)).*

Məhkəməyə müraciət hüququndan sui-istifadə edən iddiaçıları məhkəmə qərarlarında düzəlişlər edilməsi barədə əhəmiyyətsiz tələblər irəli sürməkdən çəkindirmək üçün onlara kiçik cərimələrin tətbiq edilməsi (*Toyaksi və başqaları Türkiyəyə qarşı (Toyaksi and others v. Turkey)).*

Yuxarı instansiya məhkəmələrində məcburi qaydada hüquqi yardımla təmin edilməni nəzərdə tutan və vəkillə təmsil olunmayan şəxslərin yuxarı instansiya məhkəmələrinə şikayət etmələrinə icazə verməyən sistemlər özlüyündə 6-cı maddənin 1-ci bəndinə zidd deyil (*Uebb Birləşmiş Krallığa qarşı (Webb v. the United Kingdom), qərardad),* amma bununla belə, bu cür sistemlərdə sui-istifadə hallarına qarşı prosessual təminatlar nəzərdə tutulmalıdır. Belə ki, məhkəmənin təyin etdiyi vəkil şikayətin uduş perspektivinin çox az olduğunu hesab edərək Kassasiya Məhkəməsinə şikayət ərizəsi vermirsə, bu qərarını yazılı

şəkildə əsaslandırılmalıdır (*Staroşçik Polşaya qarşı (Staroszczyk v. Poland), 121-139-cu bəndlər).*

Müəyyən milli və ya xarici dövlət orqanlarının mülki iddialara qarşı immunitetə malik olması ilə bağlı Məhkəmənin mövqeyi kifayət qədər aydın deyil, belə ki, Birləşmiş Krallığa qarşı qaldırılmış bəzi oxşar işlərin bir qisminə Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu (*Osmanın işi (Osman)),* digər qisminə pozulmadığını (*Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Z and others v. the United Kingdom)),* başqa bir qisminə isə ümumiyyətlə 6-cı maddənin tətbiq edilmədiyini qərara alıb (*Roçun işi (Roche)).*¹¹

Ölkədaxili yuxarı məhkəmələr bu və ya digər mübahisənin daxili qanunvericilikdə əsasə malik olub-olmadığını və müvafiq olaraq, 6-cı maddənin bu cür işlərə tətbiqinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirməkdə kifayət qədər əhəmiyyətli diskresion səlahiyyətlərə malikdirlər, Avropa Məhkəməsi isə onların gəldiyi nəticələrlə razılaşmadıqda bu mövqeyini ciddi arqumentlərlə əsaslandırılmalıdır (*Roçun işi (Roche)).*

¹¹ Həmçinin yuxarıda bu bölməyə bax: "Hüquqla əlaqədar mübahisənin daxili qanunvericilikdə əsasə malik olması".

İmmunitetin tətbiqinin qeyri-mütənasib hesab edildiyi işlərə aid nümunələr

Polislərin istintaq funksiyalarının yerinə yetirilməsində səhlənkarlığa yol vermələri, yəni əqli çatışmazlığı olan şəxs tərəfindən təqib olunan ailə üzvlərinin həyat və sağlamlığını qorunmalarını ilə əlaqədar olaraq ərizəçi tərəfindən məhkəməyə cəlb olunmağa qarşı immunitetə malik olmaları (*Osmanın işi (Osman)*); həmçinin bu işə bax: *Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Z and others v. the United Kingdom)*).

Parlament üzvlərinin deputat fəaliyyətləri ilə hər hansı əhəmiyyətli əlaqəsi olmayan açıqlamalarla bağlı immunitetə malik olması (*Kordova İtaliyaya qarşı (Cordova v. Italy)*); həmçinin bu işə bax: *A Birləşmiş Krallığa qarşı (A v. the United Kingdom)*).

Parlament üzvlərinin parlament müzakirələrindən kənarında ifadə etdiyi fikirlərlə əlaqədar olaraq ona qarşı qaldırılmış mülki iddianın məhkəmə tərəfindən rədd edilməsi və cavabdehin immunitetə malik olmasının əsas gətirilməsi (*C.G.I.L. və Kofferatinin işi (C.G.I.L. and Cofferati)*).

Ərizəçinin ayrı-seçkilik əsasında işdən azad edilməsi ilə əlaqədar mülki iddiaya qarşı xarici səfirliyin immunitetə malik olması. Bu halda Məhkəmə səfirliklə işçi arasındakı müqavilə münasibətlərinin xüsusi hüquq sistemi ilə tənzimləndiyini nəzərə alaraq pozuntu baş verdiyini müəyyən edib (*Çudak Litvaya qarşı (Cudak v. Lithuania)*, [Böyük Palata], *Sabeh Əl Leyl Fransaya qarşı Sabeh El Leil v. France.*) [BP]; həmçinin *Foqartinin işinə (Fogarty)* bax).

Avropa Məhkəməsi araşdırdığı işə 6-cı maddənin tətbiqini mümkün hesab etdikdə, funksional immunitetlə, yəni müəyyən növ məhkəmə

iddialarına qarşı immunitetlə (məsələn, *Osmanın işində* olduğu kimi polisə istintaq funksiyasını yerinə yetirərkən malik olduğu immunitetlə) xarici səfirliyin (*Foqartinin işi*) və ya digər dövlətin (*Əl-Adsaninin işi*, 52-67-ci bəndlər) mülki-hüquqi məsuliyyətə qarşı malik olduğu daha ümumi xarakterli struktur immuniteti arasında fərq qoyur. Məhkəmə bildirib ki, funksional immunitet struktur immunitetindən üstün tutulmalıdır, belə ki, immunitetin əsaslı olub-olmaması tərəflərin statusu ilə deyil, mübahisənin xarakteri ilə müəyyən edilməlidir (*Foqartinin işi*, 32-39-cu bəndlər). Bir tərəfdən barəsində ərizəçinin şikayət etdiyi hərəkətləri, digər tərəfdən isə dövlətin qarşısında duran qanuni məqsədlər əsasında müəyyən cavabdehlərin immunitet vasitəsilə müdafiəsinin zəruriliyini qiymətləndirərkən ağılabatan mütənasiblik əlaqəsinin gözlənilməsi tələb olunur (*Osmanın işi*, 147-ci bənd).

Bu mütənasibliyin qiymətləndirilməsində cavabdeh dövlətə müəyyən qiymətləndirmə sərbəstliyi verilir (*Foqartinin işi*, 32-39-cu bəndlər). Lakin bu sərbəstliyə baxmayaraq, Avropa Məhkəməsi immunitetin verilib-verilməməsi ilə bağlı milli hakimiyyət orqanlarının (o cümlədən parlamentlərin) qəbul etdiyi müxtəlif qərarların əsaslılığını araşdırmağa getdikcə daha çox meyil göstərir (bax: *C.G.I.L. və Kofferati İtaliyaya qarşı (C.G.I.L. and Cofferati v. Italy)*, 63-80-ci bəndlər. Bu işdə Məhkəmə İtaliya parlamentinin nümayəndələr palatasının üzvlərindən birinin deputat funksiyalarını icra edərkən verdiyi açıqlamalara immunitetin şamil olunub-olunmaması məsələsində həmin palatanın rəyi ilə razılaşmadı).

İmmunitetin tətbiqinin qeyri-mütənasib hesab edilmədiyi işlərə aid nümunələr

Yerli hakimiyyət orqanının səhlənkərliyə yol verdiyi, yəni valideynlik hüquqlarından sui-istifadə edən valideynlərin himayəsində olan uşaqların onlardan alınması üçün konkret tədbir görmədiyi hallarda mülki iddiaya qarşı immunitetə malik olması (*Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Z and others v. the United Kingdom)*); həmçinin *Osmanın işinə (Osman)* bax).

Qanunvericilik orqanının palatalarında parlament müzakirələri zamanı ifadə edilmiş fikirlərə ayrı-ayrı deputatların deyil, bütövlükdə parlamentin maraqlarını müdafiə etmək məqsədi ilə immunitetin şamil olunması (*A Birləşmiş Krallığa qarşı (A v. the United Kingdom)*, 2002-ci il; həmçinin *Kordovanın işi (Cordova)* ilə *C.G.I.L. və Kofferatinin işinə (C.G.I.L. and Cofferati)* bax).

Xarici səfirliyin ayrı-seçkiliyə əsaslanan işəgötürmə praktikası kontekstində immunitetə malik olması (bu halda Məhkəmə əmək münasibətlərinin xüsusi hüquq sistemi ilə tənzimləndiyini nəzərə alaraq pozuntu baş verdiyini müəyyən edib) (*Foqartinin işi (Fogarty)*); həmçinin *Çudakin işi (Cudak)* ilə *Sabeh Əl Leylin işinə (Sabeh El Leil)* bax).

Xarici ölkədə törədilmiş işgəncə halları ilə əlaqədar kompensasiya tələbinə qarşı həmin ölkənin müəyyən praktiki mülahizələrə görə (məsələn, nəticə etibarlı ilə hər hansı qərarın icrasına nail olmağın mümkünsüzlüyünə görə) immunitetə malik olması (*Əl-Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı (Al-Adsani v. the United Kingdom)*).

Digər məhkəmə prosesində hakimlik funksiyalarını yerinə yetirərkən hakimlərin qəbul etdiyi qərarlarla əlaqədar həmin hakimə qarşı iddia qaldırmağın mümkün olmaması (*Şrayber və Botçun işi (Schreiber and Boetsch)*; *Esposito İtaliyaya qarşı (Esposito v. Italy)*, qərardad).

Baxmayaraq ki, Konvensiyanın müddəaları «mümkün qədər digər beynəlxalq hüquq normaları ilə, o cümlədən cavabdeh dövlətin digər beynəlxalq öhdəlikləri ilə uzlaşdırılmış şəkildə şərh olunmalıdır», bu fakt müvafiq normalar arasında ziddiyyətlər yarandıqda Konvensiyanın tələblərinə üstünlük verilməsini istisna etmir (*Foqarti işi (Fogarty)*, 32-39-cu bəndlər).

İmmunitetin mütənasibliyinin qiymətləndirilmə meyarı qeyri-məhdud immunitetlərin qarşısını almaq məqsədi ilə bir-birinə zidd olan ictimai maraqlar arasında balansın gözlənilməsini (mübahisənin xarakteri və işin iddiaçı üçün nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etməsi nəzərə alınmaqla), eləcə də cavabdehin hərəkətinin və ya hərəkətsizliyinin ağırlıq dərəcəsinin nəzərə alınmasını özündə ehtiva edir (*Osmanın işi (Osman)*, 151-ci bənd).

Nəticəetibarilə, hətta funksional immunitet daxil məhkəmələr tərəfindən həddən artıq geniş çərçivədə şərh olunduğu təqdirdə 6-cı maddənin pozuntusunu təşkil edə bilər, struktur immuniteti isə, belə iddianın qəbul edilməsi, digər səbəblərlə yanaşı, hər hansı praktiki nəticə vermədiyi təqdirdə, 6-cı maddəyə uyğun ola bilər (*Əl-Adsaninin işi (Al-Adsani)*).

Məhkəmə qərarlarının qətiliyi (*res judicata*)

Res judicata prinsipi o deməkdir ki, mülki iş üzrə qərar və ya cinayət işi üzrə bəraət hökmü qanuni qüvvəyə mindikdən sonra onun icrası məcburidir və onun dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi riski mövcud olmamalıdır (*Brumaresku Rumuniyaya qarşı (Brumărescu v. Ramania)*)).

Bu hüquq hüquqi müəyyənlik prinsipindən irəli gəlir (*Ryabix Rusiyaya qarşı (Ryabykh v. Russia)*), 51-58-ci bəndlər). Apellyasiya şikayəti vermək üçün adi müddət bitdikdən sonra işə yenidən baxılması məqsədi ilə yüksək vəzifəli müxtəlif dövlət qulluqçularının işə növbədənəknər qaydada və ya xüsusi prosedur çərçivəsində yenidən baxılması üçün müraciət etməsini yuxarıdakı prinsipin pozuntusuna aid mühüm misal kimi göstərmək olar (*Brumareskunun işi (Brumărescu)*; *Ryabixın işi (Ryabykh)*)).

Yuxarı məhkəmə tərəfindən işə yenidən baxılması prinsipə adi apellyasiya və ya kassasiya prosedurları çərçivəsində həyata keçirilməli, bunun üçün məhdud sayda məhkəmə instansiyaları və müvafiq müddətlər nəzərdə tutulmalıdır (*Ryabixın işi (Ryabykh)*); həmçinin bax: "*Link Oil SPB*" MMC Rusiyaya qarşı (OOO "*Link Oil SPB*" v. *Russia*), qərardad).

İşə növbədənəknər qaydada baxılması yalnız müstəsna hallarla məhdudlaşmalı və üstüörtülü (gizli) apellyasiya xarakteri daşımamalıdır: sadəcə araşdırılan hüquqi məsələyə dair iki mövqeyin olması işə yenidən baxılması üçün əsas deyil (*Ryabixın işi (Ryabykh)*). Lakin cinayət işinə növbədənəknər qaydada baxılması proseduru çərçivəsində ittiham hökmü ləğv edilərsə, bu hal yuxarıdakı prinsipin

pozuntusu hesab edilmir, bu şərtlə ki, hökmün ləğv edilməsinin səbəbi ilkin prosedurlardakı ciddi nöqsanlar olmalıdır (*Lenskaya Rusiyaya qarşı (Lenskaya v. Russia)*), 36-44-cü bəndlər).

Dövlətlər məhkəmə mübahisəsinin həllinə yeni qanunvericilik qəbul etməklə təsir göstərməməlidirlər. Hətta davam etməkdə olan məhkəmə işinin nəticəsinə müdaxilə təşkil edilən qanunvericiliyin qəbulu "mühüm ictimai maraqdan" irəli gələrsə də, prinsipə maliyyə mülahizələri özlüyündə bu cür müdaxiləyə haqq qazandıra bilməz (*Arnolin Fransaya qarşı (Arnolin v. France)*), 73-83-cü bəndlər). Eyni zamanda, əgər məhkəmə prosesi davam etdiyi müddətdə prosesdəki tərəf prosesual normalara bağlı presedent hüququnda dəyişiklik səbəbindən işi uduzsa, bu hal hüquqi müəyyənlik prinsipini pozmur (*Leqrand Fransaya qarşı (Leqrand v. France)*), 39-43-cü bəndlər).

İş yeni açılmış hallarla əlaqədar təzələyə bilər, lakin qüvvəsi geriyyə şamil olunan yeni qanunvericiliyin qəbulu yeni açılmış "hal" hesab edilə bilər (*Maggio və başqaları İtaliyaya qarşı (Maggio and others v. Italy)*), 44-50-ci bəndlər; "*SCM Skanne de l'Uest Lione*" və başqaları Fransaya qarşı (*SCM Scanner de l'Ouest Lyonnais and others v. France*), 29-34-cü bəndlər). Beləliklə, istənilən qanunvericilik aktı prinsipə yalnız gələcək hüquqi münasibətlərə şamil oluna bilər.

Res judicata prinsipi özlüyündə daxili məhkəmələrin analoji işlərlə əlaqədar presedentlərə ardıcıl olaraq əməl etməsini tələb etmir, belə ki, presedentlər arasındakı uyğunluğa zaman tələb oluna bilər və presedent hüququndakı hər hansı ziddiyyətin mövcudluğu hüquqi müəyyənlik prinsipinə xələl gətirməyə bilər. Bu o deməkdir ki, özünün ayrıca səlahiyyət dairəsi olan iki məhkəmə eyni işləri (həm iş üzrə faktları, həm də hüquqi məsələləri) həll edərkən fərqli nəticələrə gələ bilər, lakin

bütün hallarda qərarlar əqləbatan olmalı və əsaslandırılmalıdır (*Nejdet Şahin və Perihan Şahinin işi (Nejdet Şahin and Perihan Şahin)*, 61-96-cı bəndlər).

Bu hüquq səmərəlilik prinsipindən irəli gəlir və iş ədalətli şəkildə baxılmadığı barədə heç bir şikayətin olmadığı prosesdə işi udmuş ərizəçinin zəhmətinin boş çıxmasının qarşısını almaq məqsədini daşıyır (*Hornsbinin işi (Hornsby)*).

Dövlət bu və ya digər dövlət orqanına qarşı çıxarılmış məhkəmə qərarı nəticəsində ödəməyə borclu məbləği ödəməməsinə vəsait çatışmazlığı ilə haqq qazandıra bilməz (*Burdov Rusiyaya qarşı (Burdov v. Russia)*, 34-38-ci bəndlər). Lakin vəsait çatışmazlığı fiziki şəxsə və ya şirkətə qarşı qəbul edilmiş yekun məhkəmə qərarının icra edilməməsinə haqq qazandıra bilər (*Bobrova Rusiyaya qarşı (Bobrova v. Russia)*, 16-17-ci bəndlər). Bu cür “horizontal” mübahisələrdə (yəni tərəflərin fərdi şəxslər olduğu mübahisələrdə) dövlət orqanlarının rolu iddiaçıların xeyrinə çıxarılmış qərarların icra edilməsində iddiaçılara əqləbatan dərəcədə yardım etməkdən ibarətdir, lakin onlar heç də bütün hallarda bu cür işlərdə qərarların icrasına təminat verə bilməzlər (*Fuklev Ukraynaya qarşı (Fuklev v. Ukraine)*, 84-86-cı bəndlər).

Məhkəmə qərarlarının icra edilməsi hüququnun pozulduğu işlərə aid nümunələr

Bu işdə daxili məhkəmələr sosial təminat orqanlarının ərizəçiyə kompensasiya ödəməli olduqları barədə qərar çıxarmış, ərizəçi təxminən altı il sonra icra sənədi almış, amma yenə də qərar icra edilməmişdi (*Burdovun işi (Burdov)*).

İstilik-elektrik stansiyalarının işinin dayandırılması barədə məhkəmə qərarını icra etməkdən dövlət orqanlarının imtina etməsi (*Okyay və başqaları Türkiyəyə qarşı (Okyay and others v. Turkey)*).

Bu işdə dövlət orqanları tikinti-planlaşdırma işləri ilə əlaqədar mübahisədə ərizəçilərin xeyrinə çıxarılmış qərarın icrasını yeddi il gecikdirmişdilər (*Kirtatos Yunanıstana qarşı (Kyrtatos v. Greece)*).

Mülkiyyət hüquqlarının bərpası barədə xüsusi daxili qanunvericilik normaları əsasında ərizəçiyə kompensasiya qismində torpaq sahəsi ayrılması barədə məhkəmə qərarının dövlət orqanları tərəfindən səkkiz ildən artıq icra edilməməsi (*Jasyunyenenin işi (Jasiūniēnē)*); həmçinin *Uzkurelyenenin işinə (Užkureliēnē)* bax).

Barəsində bəraət hökmü çıxarılmış ərizəçinin azadlığa buraxılmaması (*Assanidze Gürcüstana qarşı (Assanidze v. Georgia)*).

Məhkəmə qərarlarının icra edilməsi hüququ daxili qanunvericiliyin tələblərindən asılı deyil. Qərarın icrası üçün daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətlərin pozulması hökmən o demək deyil ki, 6-cı maddənin pozuntusu baş verib. Məhkəmə qərarlarının icrasında müəyyən yubanmaları qəbul etmək olar, bu şərtlə ki, bu yubanmalar məhkəməyə müraciət hüququnun mahiyyətinə xələl gətirməsin

(*Burdovun işi (Burdov)*).

Məhkəmə qərarının icrasının ləngidilməsinin nə dərəcədə qəbul edilən olduğunu qiymətləndirmək üçün meyarlar «ağlabatan müddət» tələblərinin meyarlarının ekvivalentidir, sonuncular isə, bildiyimiz kimi, yalnız bütövlükdə mübahisənin həll edildiyi məhkəmə prosesinə tətbiq edilən kifayət qədər ciddi meyarlardır,¹² hərçənd ki, bəzi elementlər, məsələn, işin mürəkkəbliyi və tərəflərin davranışı hər iki meyar üçün əhəmiyyət kəsb edir (*Uzkurelyene və başqaları Litvaya qarşı (Užkurélienė and others v. Lithuania)*), 31-37-ci bəndlər).

Ərizəçiyə torpaq sahəsinin ayrılması barədə məhkəmə qərarının icrası *Burdovun işində* olduğu kimi pul ödənişindən fərqli olaraq birdəfəlik aktdan ibarət olmadığına görə bu tip işlərdə sonradan icranın müəyyən qədər ləngidilməsi 6-cı maddənin pozuntusu sayılmaya bilər (*Uzkurelyenenin işi*).

Bu, azsaylı sahələrdən biridir ki, Avropa Məhkəməsi müəyyən ölkələrdə məhkəmə qərarlarının icra olunmaması ilə bağlı təkrarlanan problemləri *pilot qərar* qəbul etmək yolu ilə həll etməyə çalışıb. Belə qərarlarda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ölkənin hüquq sistemindəki problemləri qeyd edir və cavabdeh dövlət tərəfindən müəyyən müddət ərzində həyata keçirilməsi tələb olunan tədbirləri (qanunvericilik tədbirləri də daxil olmaqla) göstərir (*Burdov Rusiyaya qarşı (№ 2) (Burdov (No. 2) v. Russia)*, 125-146-cı bəndlər).

Məhkəmə qərarlarının icra edilməsi hüququnun pozulmadığı işlərə aid nümunələr

Torpaq üzərində mülkiyyət hüquqlarının bərpası ilə bağlı məhkəmə prosesində çıxarılmış qərarın icrasının dörd il gecikdirildiyi bu işdə icranın ləngiməsinin səbəbi kimi həyata keçirilməli olan tədbirlərin mürəkkəbliyi və ərizəçilərin prosesdə aktiv mövqə nümayiş etdirməmələri göstərilmişdi (*Uzkurelyenenin işi (Užkurélienė)*); həmçinin *Jasyunyenenin işinə (Jasiūniėnė)* bax).

İflasa uğramış özəl qurum və ya fiziki şəxs olan cavabdehdən ərizəçinin xeyrinə tutulmalı olan məbləği cavabdehin əvəzinə ödəməkdən dövlətin imtina etməsi (*Şestakovun işi (Shestakov)*, qərardad).

¹² Həmçinin bu bölməyə bax: "Ağlabatan müddətə məhkəmə araşdırması".

Qısa xülasə

İşə qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən baxılması hüququ məhkəmə orqanının aşağıdakı üç xüsusiyyətini özündə ehtiva edir və bəzən onlar bir-biri ilə üst-üstə düşür:

- ❖ məhkəmə «qanun əsasında yaradılmalı» (*H. Belçikaya qarşı (H. v. Belgium)*);
- ❖ «müstəqil olmalı» (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*, 78-82-ci bəndlər); və
- ❖ «qərəzsiz olmalıdır» (*Pyersak Belçikaya qarşı (Piersack v. Belgium)*, 30-32-ci bəndlər).

İşə baxan peşə qurumu, intizam və ya icra orqanı yuxarıdakı tələblərə cavab verməsə də, bu qurumlardakı icraat 6-cı maddənin tələblərinə uyğun ola bilər, bu şərtlə ki, bu qurumlardakı icraatdan sonra ərizəçi iş üzrə faktların və hüquqi məsələlərin yoxlanılması üçün məhkəmə orqanına müraciət etmək imkanına malik olsun («*A. Menarini Diaqnostiks S.R.L.*» *İtaliyaya qarşı (A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy)*, 57-67-ci bəndlər).

İşə baxan qurumun «qərəzsizliyi», «müstəqilliyi» və «qanun əsasında yaradılması» tələbi yalnız məhkəmə orqanlarına aiddir.

Polis və ya prokurorluq orqanlarının «qərəzsizlik», «müstəqillik» və ya «qanun əsasında yaradılma» tələbinə cavab vermələri vacib deyil.

Lakin istintaq funksiyalarının və ya məhkəməyəqədər araşdırmanın hakim tərəfindən həyata keçirilməsini nəzərdə tutan cinayət ədliyyə sistemlərində qərəzsizlik tələbi istintaq orqanına da şamil oluna bilər (*Vera Fernandes-Huidobro İspaniyaya qarşı (Vera Fernandez-Huidobro v. Spain)*, 108-114-cü bəndlər). Eynilə, iclasa sədrlik edən hakimin köməkçisi məhkəmə prosesində faktiki olaraq mühüm funksiyaları yerinə yetirirsə, prosesin yekun nəticəsində onun şəxsən maraqlı olması məhkəmənin qərəzsizliyinə öz təsirini göstərə bilər (*Bellitsi Maltaya qarşı (Bellizzi v. Malta)*, 57-62-ci bəndlər).

Bu anlayış prinsipcə belə bir sualla əlaqədar ki, mübahisələri həll edən müəyyən intizam və ya icra orqanı, hətta milli hüquq sistemində «məhkəmə» və ya «tribunal» adlandırılmasa belə, 6-cı maddədə müstəqil mənada nəzərdə tutulmuş «məhkəmə» və ya «tribunal» xüsusiyyətlərinə malikdirmi (*H. Belçikaya qarşı (H. v. Belgium)*, 50-55-ci bəndlər)? 6-cı maddənin 1-ci bəndi 6-cı maddədə daxili qanunvericiliyə istinad edən yeganə bənddir və məhkəmə orqanının «qanuniliyi» məsələsinin Avropa Məhkəməsi tərəfindən müəyyən dərəcədə araşdırılmasına imkan yaradır. Eyni zamanda, belə bir ciddi

prezumpsiya da mövcuddur ki, daxili məhkəmələr yurisdiksiya məsələlərinə dair qaydalara daha yaxşı bələddirlər və yurisdiksiya məsələsi ölkədaxili səviyyədə lazımı qaydada müzakirə olunubsa, Avropa Məhkəməsi daxili məhkəmələrin yurisdiksiya barədə, yəni işin hansı məhkəmənin səlahiyyətinə aid olduğu barədə qərarı ilə adətən razılışır (*Xodorkovski Rusiyaya qarşı (№ 2) (Khodorkovskiy (No. 2) v. Russia)*, qərardad).¹³

«Qanun əsasında yaradılmış məhkəmə» hesab edilməyən qurumlara aid nümunələr

Konkret işə baxan xalq iclasçıları qanunun tələbinə əsasən püşk yolu ilə seçilməyiblərsə və təbiiq edilən müddətlər pozulubsa, bu məhkəmə orqanı «qanun əsasında yaradılmış» məhkəmə sayılmır (*Posoxov Rusiyaya qarşı (Posokhov v. Russia)*); həmçinin bu məsələyə dair daha ətraflı məlumat üçün *Daktarasın işi (Daktaras)* üzrə qərardada bax).

Bu işdə məhkəmə sədri icraatı davam edən məhkəmə işini özünə təyin etmişdi və eyni gündə qeyri-müəyyən əsaslarla və şəffaf olmayan prosedür çərçivəsində iş üzrə qərar çıxarmışdı («*DMD Qrop, a.s.»in işi (DMD Group, a.s.)*).

Bu işdə xalq iclasçıları haqqında qanun ləğv olunmuş, amma yeni qanun qəbul edilməmişdi və bu müddətdə xalq iclasçıları bərqərar olmuş ənənəyə uyğun olaraq işlərə baxmağa davam edirdilər (*Pandjikidze və başqaları Gürcüstana qarşı (Pandjikidze and others v. Georgia)*).

Avropa Məhkəməsi bu məsələlərin müəyyənləşdirilməsində istinad nöqtəsi kimi müvafiq orqanın öz səlahiyyətinə aid olan məsələləri qanunun aliliyi prinsipi əsasında həll etmək funksiyasına malik olmasını götürür (*Belilos İsveçrəyə qarşı (Belilos v. Switzerland)*, 62-73-cü bəndlər). Bu o deməkdir ki, işlərin həllində icra hakimiyyəti orqanı qeyri-məhdud diskresion səlahiyyətlərə malik olmamalıdır (*Lavents Latviyaya qarşı (Lavents v.Latvia)*, 114-121-ci bəndlər).

Müvafiq orqanın adı məhkəmə sisteminin tərkib hissəsi olması vacib deyil və onun məhkəmə funksiyalarından başqa digər funksiyalara da malik olması onu «məhkəmə» orqanı hesab etməmək üçün əsas təşkil etmir (*H. Belçikaya qarşı (H. v. Belgium)*). «Qanun əsasında yaradılmış məhkəmə» ifadəsi onu bildirir ki, məhkəmə orqanlarının təşkili icra hakimiyyəti orqanlarından asılı olmamalı və parlamentin qəbul etdiyi qanunla tənzimlənəməlidir.

Müvafiq orqanın üzvlərinin vəkil və ixtisaslı hakim olması vacib deyil (*Ettl Avstriyaya qarşı (Ettl v. Austria)*, 36-41-ci bəndlər).

Həmin orqan icrası məcburi olan qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmalı (*Şramek Avstriyaya qarşı (Sramek v. Austria)*, 36-42-ci bəndlər) və səlahiyyətləri yalnız məsləhət, rəy və ya tövsiyələr verməklə məhdudlaşmamalıdır (hətta onun məsləhətlərinə praktikada əməl olunsa belə) (*Benthemın işi (Benthem)*, 37-44-cü bəndlər).

13 Həmçinin yuxarıda bu bölmələrə bax: "Məhkəmədə iddia qaldırmaq, ziyanın kompensasiyasını tələb etmək və məhkəmə qərarının çıxarılmasına nail olmaq" və "Prosesual maneələr: müddət məhdudyyətləri, yüksək məhkəmə rüsumları, yurisdiksiya tələbləri və digər formallıqlar".

«Qanun əsasında yaradılmış məhkəmə» hesab edilən qurumlara aid nümunələr

Müxtəlif peşələrin intizam orqanları, məsələn, vəkillər şurası (baxmayaraq ki, onlar özünütənzimləmə, inzibati, məsləhət, intizam və məhkəmə funksiyalarını paralel olaraq həyata keçirirlər) (*H. Belçikaya qarşı (H. v. Belgium)*).

Hərbi və penitensiar sistemlərdəki intizam orqanları (*Engelin işi (Engel)*).

Torpaqların satışı (*Ringeyzenin işi (Ringelsen)*) və torpaq islahatı ilə (*Ettlin işi (Ettl)*) əlaqədar məsələləri həll edən inzibati orqanlar.

Mülkiyyətin milliləşdirilməsinə görə kompensasiya işlərinə və səhmlərin məcburi qaydada satılması məsələlərinə baxan arbitraj orqanları (*Litqou və başqalarının işi (Lithgow and others)*).

Əmək mübahisələrinə baxan və harada yaradılmasına, habelə ərazi yurisdiksiyasına aid məsələlər qanunun verdiyi səlahiyyətlər əsasında nazir tərəfindən müəyyən edilən məhkəmə (*Zandin işi (Zand)*, qərardad).

Cinayət işlərinə baxan konkret məhkəmə (hətta onun ərazi yurisdiksiyası mübahisə predmeti olsa belə) (*Daktarasın işi (Daktaras)*, qərardad; həmçinin istisna hal təşkil edən nümunə kimi *Posoxovun işinə (Posokhov)* bax).

Bosniyada törədilmiş soyqırım aktlarında ittiham olunan şəxsin işinə baxan Almaniyə məhkəməsi (*Yorjik Almaniya qarşı (Jorgic v. Germany)*).

Korrupsiyaya və mütəşəkkil cinayətkarlığa aid işlərə baxmaq üçün yaradılmış xüsusi məhkəmə (*Fruni Slovakiya qarşı (Fruni v. Slovakia)*).

Məhkəmə orqanının yurisdiksiyası qanunla müəyyən edilməlidir, lakin məhkəmə sisteminin təşkilinin hər bir detallının qanunlar vasitəsilə tənzimlənməsi vacib deyil (*Zand Avstriyaya qarşı (Zand v. Austria)*, qərardad). Eyni zamanda, hakimin mövqeyinin və funksiyalarının yalnız adət hüququ əsasında tənzimlənməsi yolverilməzdir (*Pancikidze və başqaları Gürcüstana qarşı (Pandjikidze and others v. Georgia)*, 103-111-ci bəndlər).

«Qanun əsasında yaradılmış məhkəmə» anlayışının qiymətləndirilməsi bütövlükdə müvafiq orqanlarının yaradılmasını tənzimləyən qanunvericiliyin strukturunun qiymətləndirilməsini özündə ehtiva edir. Bir qayda olaraq, bu qiymətləndirmənin hər bir konkret işdə müvafiq orqanın səlahiyyətlərinin araşdırılmasına, məsələn, müəyyən məhkəmənin ərazi yurisdiksiyasının və ya təbəçilik strukturunun, yaxud ərizəçinin şikayətinə baxan məhkəmə tərkibinin qanuniliyinin yenidən qiymətləndirilməsinə aidiyyəti yoxdur (*Daktaras Litvaya qarşı (Daktaras v. Lithuania)*, qərardad; bu məsələ ilə bağlı həmçinin «dördüncü instansiya» doktrinasına bax).

Avropa Məhkəməsi yalnız bəzi müstəsna hallarda «qanun əsasında yaradılmış məhkəmə» anlayışını məhkəmə tərkibinin qanuniliyini (daxili qanunvericiliyə uyğunluğunu) özündə ehtiva edən anlayış kimi nəzərdən keçirir. Bu məsələdə sübut etmə standartı olduqca ciddidir və ərizəçinin sadəcə olaraq işə baxan konkret orqanın və ya onun üzvlərinin səlahiyyətliliyi ilə bağlı şübhələrini bildirməsi və ya onların işə baxmaq üçün yetərincə səlahiyyətə malik olmamasını iddia etməsi kifayət deyil. Bu məsələyə dair iddialarını təsdiq etmək üçün ərizəçi daxili qanunvericilikdə məhkəmə tərkibinin müəyyən edilməsini tənzimləyən heç bir normaın olmadığını sübut etməlidir (bax *Lavents*

Latviyaya qarşı (Lavents v. Latvia)).

«Müstəqil məhkəmə» anlayışı birinci elementlə («qanun əsasında yaradılmış məhkəmə» anlayışı ilə) müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür, belə ki, bu anlayış məhkəmə hakimiyyətinin digər hakimiyyət qollarından, xüsusən icra hakimiyyətindən müstəqil olmasının prosessual təminatlarının mövcudluğunu nəzərdə tutur (*Klark Birləşmiş Krallığa qarşı (Clarke v. the United Kingdom)*, qərarad). Müstəqillik meyarı çox zaman «obyektiv qərəzsizlik» meyarı ilə birgə (əlaqəli şəkildə) təhlil olunur və bu iki aspekt arasında dəqiq fərq müəyyənləşdirilməyib (*Moiseyev Rusiyaya qarşı (Moiseyev v. Russia)*, 175-185-ci bəndlər).¹⁴

Struktur baxımından məhkəmə orqanının icra hakimiyyəti orqanından müəyyən dərəcədə ayrı olması tələb olunur, məsələn, nazir «müstəqil» məhkəmə orqanı hesab edilə bilməz (*Benthem in işi (Benthem)*).

İcra hakimiyyəti orqanının sadəcə olaraq məhkəmə orqanının qərarını dəyişmək və ya onun icrasını dayandıрмаq imkanına malik olması sonuncunu «müstəqil məhkəmə» xüsusiyyətlərindən məhrum edən amildir (*Van de Hurk Niderlanda qarşı (Van de Hurk v. the Netherlands)*, 45-55-ci bəndlər).

Ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrin hakimlərinin icra hakimiyyəti orqanı, məsələn, nazir tərəfindən təyin edilməsi, yaxud həmin məhkəmələrin maliyyələşdirilməsi qaydasının və prosedularının

hökumət tərəfindən müəyyən edilməsi faktı özlüyündə hakimlərin «müstəqil» olmadığına dəlilət etmir (*Klark in işi (Clarke)*, qərarad). Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq hakimlərin təyin olunması qaydası, səlahiyyət müddətləri, kənar təzyiqlərə qarşı müdafiə olunmalarının qanunla təmin edilməsi kimi məsələlərin hərtərəfli təhlili tələb olunur. Məhkəmə orqanı üzvlərinin səlahiyyət müddətləri bitməmiş icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən vəzifədən azad edilməsinə qarşı təminatın olması onların «müstəqilliyinin» zəruri şərtidir, lakin onların vəzifədən azad edilməsinin mümkünsüzlüyünün qanunda nəzərdə tutulması vacib deyil, bu şərtlə ki, praktikada icra hakimiyyəti onları vəzifədən azad etmək imkanına həqiqətən malik olmasın (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

«Müstəqil» məhkəmə hesab edilməyən qurumlara aid nümunələr

Mülki şəxslərin işlərinə baxmaq səlahiyyətinə malik olan hərbi məhkəmələr (*Incal Türkiyəyə qarşı (Incal v. Turkey)*).

Məhkəmə prosesində xalq iclasçısı kimi çıxış edən polis əməkdaşının iş üzrə ərizəçiyə münasibətdə iddiaçı olan yuxarı rütbəli polislərə formal tabe olduğunu nəzərə alaraq Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, sadəcə olaraq müstəqilliyin zahiri əlamətinin olmaması məhkəmə orqanını müstəqil hesab etməmək üçün kifayətdir (*Belilosun işi (Belilos)*); adətən müstəqilliyin zahiri əlamətlərinin mövcudluğu məsələsi obyektiv «qərəzsizlik» meyarı əsasında araşdırılır).

¹⁴ Həmçinin "Qərəzsiz məhkəmə" bölməsinə bax.

Bu işdə icarə şərtlərinə yenidən baxılması barədə iddianı nəzərdən keçirən iki “ştatdankənar” hakim mövcud icarə şərtlərinin saxlanılmasında maraqlı olan assosiasiyalar tərəfindən təyin olunmuşdu, buna görə də məhkəmə qərəzsiz hesab edilə bilməzdi (*Langborger İsveçə qarşı (Langborger v. Sweden)*), həmçinin «qərəzsizlik» meyarı ilə bağlı məlumat üçün aşağıya bax).

Bu işdə məhkəmə orqanı qarışıq tərkibli idi və buraya xalq iclasçıları (hakim köməkçiləri) də daxil idi, amma onların müstəqilliyinə heç bir təminat verilmirdi, məsələn, onlar vəzifələrinə vaxtından əvvəl xitam verilməsinə qarşı müdafiə ilə təmin edilməmişdilər, yaxud hakim qismində təyin edilmələrində müəyyən rola malik tərəflərin iştirak etdikləri işlərə onlar tərəfindən baxılmasına məhdudiyətlər qoyulmamışdı (*Luka Rumuniyaya qarşı (Luka v. Romania)*).

Bu işdə hərbi tribunalın üzvləri prosesdəki cavabdeh (Müdafiə Nazirliyi) tərəfindən təyin olunurdu və onlar maliyyə baxımından ondan asılı idilər (xüsusən nazirlik hərbiçilər arasında mənzillərin paylanmasında əhəmiyyətli rola malik idi) (*Miroşnik Ukraynaya qarşı (Miroshnik v. Ukraine)*).

Maliyyə şirkətinə qarşı intizam icraatını aparan, istintaq və məhkəmə funksiyalarını özündə cəmləşdirən xüsusi komissiya («*Dubus S.A.*» *Fransaya qarşı (Dubus S.A. v. France)*).

Bu işdə Polşa məhkəmələrindəki iclasçılar Ədliyyə Nazirliyinin qərarı ilə vəzifələrindən azad edilə bilərdilər və ekspertlər nazirin bu səlahiyyətdən sui-istifadə etməsinə qarşı hər hansı adekvat təminatlara malik deyildilər (*Henrik Urban and Rişard Urbanın işi (Henryk Urban and Ryszard Urban)*).

Avropa Məhkəməsi həbsxana məsələlərinə baxan intizam orqanının üzvlərinin təyin olunduğu üç illik müddəti qısa müddət hesab etsə də, hər halda qəbul edilə bilən müddət hesab etdi, çünki bu orqanın işində

iştirak etmək istəyən üzvləri tapmaq çətin idi (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

Peşəkar hakimlərlə xalq iclasçılarını (hakim köməkçilərini) özündə birləşdirən qarışıq tərkibli məhkəmə sistemi müstəqillik tələbinə yalnız o halda uyğun hesab edilə bilər ki, xalq iclasçılarının müstəqilliyinə yetəncə təminat verilmiş olsun, o cümlədən onlar vəzifələrinə vaxtından əvvəl xitam verilməsinə qarşı müdafiə ilə təmin edilsinlər, yaxud hakim qismində təyin edilmələrində müəyyən rola malik tərəflərin iştirak etdikləri işlərə onlar tərəfindən baxılmasına məhdudiyətlər qoyulmuş olsun (*Luka Rumuniyaya qarşı (Luka v. Romania)*), 55-61-ci bəndlər).

Avropa Məhkəməsi müstəqilliyin zahiri əlamətlərinin, yəni müstəqil müşahidəçinin məhkəmə orqanını «müstəqil məhkəmə» kimi qəbul etməsinə əsas verən zahiri təzahürlərin mövcudluğunun vacib olduğunu dəfələrlə vurğulayıb (*Belilos İsveçrəyə qarşı (Belilos v. Switzerland)*). Konkret işdə müstəqilliyin zahiri əlamətlərinin mövcudluğu məsələsi adətən obyektiv «qərəzsizlik» meyarı əsasında araşdırılır (*Daktaras Litvaya qarşı (Daktaras v. Lithuania)*), 30-38-ci bəndlər), lakin bəzi nadir hallarda (yəni işlərə adi yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən deyil, ixtisaslaşmış məhkəmə orqanları tərəfindən baxıldığı hallarda) Avropa Məhkəməsi bu məsələni «müstəqillik» meyarı əsasında araşdırıb (*Belilosun işi*).

Konkret işə baxmaq üçün hakimlərin təyin olunması proseduru da onların müstəqilliyinə qarşı şübhə yarada bilər. *Moiseyev Rusiyaya qarşı işdə (Moiseyev v. Russia)* Məhkəmə «müstəqillik» və «qərəzsizlik» tələblərinin pozulduğunu müəyyən etdi, çünki məhkəmənin tərkibi məhkəmə sədrinin qərarı ilə on bir dəfə dəyişdirilmişdi və yalnız iki

halda bu dəyişikliyin səbəbləri izah edilmişdi. «*DMD Qrop, a.s.*»-in işində (*DMD Group, a.s.*) (62-72-ci bəndlər) buna bənzər vəziyyət «qanun əsasında yaradılmış məhkəmə» meyarı əsasında araşdırıldı.

«Müstəqil» məhkəmə hesab edilən qurumlara aid nümunələr

Əmək mübahisələrinə baxan, qərarlarının icrası icra hakimiyyətinin səlahiyyətinə aid edilən məhkəmə (*Van de Hurkun işi (Van de Hurk)*).

Həbsxana məsələlərinə baxan, üzvləri nazir tərəfindən təyin edilən, lakin işlərə baxılmasında nazirin təlimatlarından asılı olmayan intizam orqanı (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

Bu işdə kompensasiya məsələlərinə baxan məhkəmə orqanının iki üzvü nazir tərəfindən təyin olunmuşdu və həm də nazir prosesdə cavabdeh qismində çıxış edirdi. Lakin tərəflər təyin edilən məhkəmə orqanının üzvlərinə münasibətdə əvvəlcədən məsləhətləşərək razılığa gəlmişdilər (*Litqou və başqalarının işi (Lithgow and others)*).

Bu işdə torpaq məsələlərinə baxan, tərkibində dövlət qulluqçuları olan ixtisaslaşmış məhkəmə müstəqil hesab edildi, çünki qanun onların üzərinə işlərə baxarkən müstəqil hərəkət etmək vəzifəsini qoymuşdu (*Ringeyzenin işi (Ringeyzen)*).

Hərbçilərin işlərinə baxan hərbi tribunal (*İncal Türkiyəyə qarşı (Incal v. Turkey)*); müqayisə üçün bu işə bax: *Miroşnik Ukraynaya qarşı (Miroshnik v. Ukraine)*).

Bu işdə tərkibinə mülki hakimin də daxil olduğu qarışıq tərkibli məhkəmə müstəqil hesab edildi, çünki təqsirləndirilən şəxs məhkəmənin tərkibinə etiraz etmək hüququna malik idi (*Kuper Birləşmiş Krallığa qarşı (Cooper v. the United Kingdom)*).

Məhkəmələrin dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi özlüyündə onların müstəqilliyinə qarşı şübhə yaranmasına əsas vermir, bu şərtlə ki, dövlətin cavabdeh qismində çıxış etdiyi işlərdə məhkəmənin aldığı maliyyə vəsaiti ilə konkret iş arasında səbəbiyyət əlaqəsinin olub-olmadığını müəyyənləşdirmək mümkün olsun (*Porubova Rusiyaya qarşı (Porubova v. Russia)*, qərardad).

Məhkəmə sədrinin müstəqilliyinin və qərəzsizliyinin sual altına alınması 6-cı maddənin pozuntusunu təşkil etməyə bilər, bu şərtlə ki, sədr işlərin hakimlərin arasında bölüşdürülməsi və məruzəçi hakimlərin təyin olunması barədə qaydalara əməl olunmasına ciddi nəzarət etsə belə və hakimlərin öz vəzifələrini necə yerinə yetirdiklərini qiymətləndirməkdə və intizam proseslərində mühüm rol oynasa belə, konkret işə baxılmasında iştirak etməsin və qanunvericilik normalarının tətbiqi barədə digər hakimlərə konkret təlimatlar verməsin.¹⁵

Hətta yuxarı (apellyasiya) instansiya məhkəməsi «müstəqil» olsa belə, bu fakt özlüyündə aşağı instansiya məhkəməsinin müstəqil olmamasını kompensasiya etmək üçün kifayət deyil (əgər yuxarı məhkəmə konkret olaraq aşağı məhkəmənin öz qərarını müstəqil surətdə qəbul edib-etdiyini araşdırmayıbsa) (*Henrik Urban və Rişard Urbanın işi*

¹⁵ *Parlov-Tkalčić Xorvatiyaya qarşı (Parlov-Tkalčić v. Croatia)*, 81-97-ci bəndlər (hərçənd ki, bu iş “qərəzsizlik” meyarı əsasında araşdırılıb). Həmçinin *Daktarasın işinə (Daktaras)* və bunlarla müqayisə oluna bilən aşağıdakı digər işlərə bax.

(Henryk Urban and Ryszard Urban), 47-56-cı bəndlər).

«Qərəzsiz» məhkəmə

Məhkəmənin «müstəqilliyi» anlayışı hakimiyyətin digər qollarının məhkəmə orqanlarının işinə müdaxilə etməsinə qarşı qanunvericili və təşkilati (institusional) təminatların olub-olmadığının araşdırılmasını özündə ehtiva etdiyi halda, «qərəzsizlik» anlayışı məhkəmənin prosesdəki tərəflər qarşısında müstəqilliyini nəzərdə tutur (*Pyersakin işi (Piersack)*). Hətta digər hakimlərin (və ya məhkəmədəki çoxluğun) qərəzsizliyi şübhə doğurmasa belə, məhkəmənin tərkibində birçə qərəzli hakimin olması qərəzsizlik tələbinin pozulmasına gətirib çıxara bilər (*Sander Birləşmiş Krallığa qarşı (Sander v. the United Kingdom)*, 18-35-ci bəndlər).

«Qərəzsizlik» tərəflərə qarşı qərəzli münasibətin və ya tərəfkeşliyin olmaması deməkdir. Qərəzsizlik iki meyar əsasında qiymətləndirilir: *subyektiv* və *obyektiv* meyar (*Pyersak Belçikaya qarşı (Piersack v. Belgium)*).

Subyektiv meyar hakimin konkret işdə şəxsi maraqlarının və ya prosesdəki tərəflərə münasibətdə qərəzliliyinin və ya tərəfkeşliyinin olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün tətbiq edilir. Subyektiv meyarın şərtləri obyektiv meyarın şərtlərindən daha ciddidir və ərizəçidən ciddi sübutlar tələb olunur. Əgər əksi sübut edilməyibsə, hakimin qərəzsiz olduğu ehtimal edilir. Aşağıda subyektiv qərəzsizliyin olmadığı halların nümunələri verilir:

❖ hakim tərəfindən ictimaiyyət qarşısında cinayət işindəki

müdafiənin keyfiyyətini qiymətləndirən və işin mümkün nəticəsini bəyan edən fikirlərin səsləndirilməsi (*Laventsin işi (Lavents)*); bu işdə təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin pozulduğu müəyyən edildi), yaxud ərizəçinin şəxsiyyətinin mənfi şəkildə xarakterizə edilməsi (*Oluyiçin işi (Olujic)*, 56-68-ci bəndlər);

- ❖ ərizəçinin vəkilinin davranışından şəxsən özlərini “təhqir olunmuş” hesab etmələrinin hakimlər tərəfindən məhkəmə zalında bəyan edilməsi və vəkilin bütövlükdə məhkəməyə hörmətsizlikdə təqsirləndirilməsi (*Kiprianunun işi (Kyprianou)*, 118-135-ci bəndlər; bu işdə Avropa Məhkəməsi təqsirsizlik prezumpsiyası ilə əlaqədar ayrıca məsələnin meydana çıxmadığını qərara aldı);
- ❖ istintaq aparən hakimin ərizəçinin işini məhkəməyə vermək barədə qərar çıxararkən “ərizəçinin təqsirini təsdiq edən kifayət qədər sübutların” olduğunu bildirməsi və daha sonra ərizəçinin işinə məhz həmin hakimin baxması və onun təqsirkar olduğu barədə qərar çıxarması (*Adamkeviçin işi (Adamkiewicz v. Poland)*, 93-108-ci bəndlər).

Məhkəmə orqanının «qərəzsiz» hesab edilmədiyi hallara aid nümunələr (obyektiv meyar)

Bu işdə cinayət işinə baxılmasında iştirak edən hakim vaxtı ilə prokurorluq orqanında təqsirləndirilən şəxs barəsində cinayət təqibinin həyata keçirilməsinə görə cavabdeh olan şöbəyə rəhbərlik etmişdi (*Pyersak Belçikaya qarşı (Piersack v. Belgium)*).

<p>Öncə işin istintaqını aparmış hakimın sonradan həmin cinayət işinə mahiyyəti üzrə baxması (<i>De Kubber Belçikaya qarşı (De Cubber v. Belgium)</i>)).</p>
<p>Ərizəçinin işinə mahiyyəti üzrə baxmış hakim öncə məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində ərizəçi barəsindəki həbs qətimkan tədbirinin müddətini uzadan qərarlar qəbul etmiş və bu qərarlarını ərizəçiyə qarşı ciddi sübutların olması ilə əsaslandırmışdı (<i>Hauschildt Danimarkaya qarşı (Hauschildt v. Denmark)</i>). Avropa Məhkəməsi bu işdə 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu qərara alsa da, bildirdi ki, hakimın sadəcə olaraq öncə ərizəçi barəsindəki həbs qətimkan tədbirinin müddətini uzadan qərarlar qəbul etməsi onun qərəzsizliyini şübhə altına almağa əsas vermir (<i>Perote Pellon İspaniyaya qarşı (Perote Pellon v. Spain)</i>)).</p>
<p>Məhkəməyə hörmətsizliklə əlaqədar işdə hakimlərin həm ittihamçı, həm də hakim qismində iştirak etməsi (<i>Kiprianunu Kiprə qarşı (Kyprianou v. Cyprus)</i>)).</p>
<p>Apellyasiya məhkəməsinin qərarının ləğv edilməsi barədə vəsatət vermiş hakimın işə baxılmasında iştirak etməsə də kassasiya instansiyası səviyyəsində işi baxacaq hakimləri təyin etməsi (<i>Daktaras Litvaya qarşı (Daktaras v. Lithuania)</i>)).</p>
<p>Müəyyən qərarları qəbul etməsi üçün yuxarı məhkəmələrin təzyiqinə məruz qalan aşağı məhkəməni bu təzyiqdən müdafiə etmək üçün yetərli təminatların olmaması (<i>Salov Ukraynaya qarşı (Salov v. Ukraine)</i>)).</p>

<p>Öncə qanunvericilik normalarının hazırlanmasında iştirak etmiş və məsləhətçi qismində rəylərini bildirmiş hakimlərin həmin qanunvericilik normaları ilə əlaqədar məhkəmə işində hakim qismində iştirak etməsi (<i>Prokola Lüksemburqa qarşı (Procola v. Luxemburg)</i>); həmçinin bax <i>Kleyn və başqaları Niderlanda qarşı (Kleyn and others v. Netherlands)</i>)).</p>
<p>Məhkəmə araşdırmasının ilkin mərhələsində (aşağı instansiyada) ərizəçilərin qarşı tərəfinin hüquq məsləhətçisi qismində çıxış etmiş hakimın sonrakı mərhələdə (yuxarı instansiyada) işə baxılmasında iştirak etməsi (<i>Mejnariç Xorvatiyaya qarşı (Mežnarić v. Croatia)</i>)).</p>
<p>Əvvəllər ərizəçinin ərinin bankla bağlı maliyyə problemlərinin həlli ilə məşğul olmuş hakimın həmin banka qarşı iddiaya baxılmasında iştirak etməsi (<i>Sigurðsson İslandiya qarşı Sigurðsson v. Iceland</i>); həmçinin <i>Pullar Birləşmiş Krallığa qarşı iş (Pullar v. the United Kingdom)</i> üzrə qərara bax).</p>
<p>Diffamasiya ilə bağlı işin baxılmasında iştirak edən andlı iclasçıların bir neçə üzvü böhtan xarakteri daşdığı iddia edilən materialın əsas hədəfi olan siyasi partiyanın üzvləri idilər (<i>Holm İsveçə qarşı (Holm v. Sweden)</i>); lakin həmçinin <i>Salaman Birləşmiş Krallığa qarşı (Salaman v. the United Kingdom)</i> iş üzrə qərardada bax).</p>
<p>Bəzi üzvlərinin əvvəllər ərizəçi barəsində irqçi xarakterli zarafatlar səsləndirmiş olduğu andlılar məhkəməsi, sonradan bunu edən andlı iclasçı və eləcə də andlılar məhkəməsinin bütün tərkibi həmin zarafatların irqçi xarakter daşdığını təkzib etsə də, Məhkəmə bu işdə qərəzsizlik prinsipinin pozulduğunu qərara aldı (<i>Sander Birləşmiş Krallığa qarşı (Sander v. the United Kingdom)</i>)).</p>

Bu işdə prokuror andlı iclasçılardan biri ilə yaxın münasibətdə idi, lakin hakim bu məsələni araşdırmaqdan və həmin andlı iclasçını müəyyənləşdirməkdən imtina etmişdi. Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, bu hal andlıların işə dair rəyinə təsir göstərə bilər (*Farhinin işi (Farhi)*).

Ərizəçinin işinə baxmış hakimlə qarşı tərəfin vəkili arasında yaxın qohumluq (əmi – qardaşoğlu) əlaqəsi vardı (*Mikaleff Maltaya qarşı (Micallef v. Malta)*).

Avropa Məhkəməsi ərizəçinin məhkəmə işinə baxan və öncə onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya dəyişdirilməsi barədə qərarlar qəbul edən iki hakimin qərəzsizliyinin sual altında olduğunu qərara aldı. Belə ki, onların həbs barədə qərarları prokurorun vəsatətinə əsaslanmamışdı və onlar ərizəçinin təqsirliliyi barədə yetərli sübutların olduğu qənaətində idilər, buna görə də ərizəçinin işinə qərəzsiz şəkildə baxmaları mümkün deyildi (*Kardona Serrat İspaniyaya qarşı (Cardona Serrat v. Spain)*).

Yetkinlik yaşına çatmayan iki təqsirləndirilən şəxsin ətrafında son dərəcə kin-küdurətli mətbuat kompaniyasının aparılması və üstəlik, müttəhimlərin məhkəmə araşdırmasında səmərəli iştirak etmək imkanına malik olmaması (*T. və V. Birləşmiş Krallığa qarşı (T. and V. v. the United Kingdom)*), 83-89-cü bəndlər; həmçinin məhkəmə araşdırmasında səmərəli iştirak etmək imkanı ilə bağlı aşağıdakı hissələrə bax).

Qərəzsizliyin qiymətləndirilməsinin obyektiv meyarının şərtləri subyektiv meyarının şərtlərindən daha yumşaqdır və müvafiq olaraq, ərizəçidən üzərinə düşən sübutetmə yükü o qədər də ağır deyil. Adi (neytral) müşahidəçinin rəyinə görə məhkəmənin tərkibində və ya davranışında zahiri qərəzlilik əlamətlərinin olması və ya qərəzliliyə dair əsaslı şübhələrin olması məhkəmənin qərəzli hesab edilməsi

üçün kifayətdir (*Pyersakın işi (Piersack)*). Subyektiv meyardan fərqli olaraq, ərizəçinin obyektiv qərəzsizliklə bağlı şübhələrinin olduğunu iddia etməsi məhkəmənin qərəzliliyi ehtimalını doğurur və bu ehtimalı təkzib etmək üçün cavabdeh dövlət hər hansı əsaslı şübhəni aradan qaldıran kifayət qədər prosessual təminatların mövcud olduğunu sübut etməlidir (*Salov Ukraynaya qarşı (Salov v. Ukraine)*), 80-86-cı bəndlər; *Farhi Fransaya qarşı (Farhi v. France)*), 27-32-ci bəndlər).

Hakim əvvəllər tərəflərdən biri ilə (prokurorluqla) əmək münasibətlərində olubsa (yəni prokurorluqda işləyibsə) (*Pyersak Belçikaya qarşı (Piersack v. Belgium)*), eyni prosesin müxtəlif mərhələlərində eyni şəxs prokuror və hakim funksiyalarını yerinə yetiribsə (*De Kubber Belçikaya qarşı (De Cubber v. Belgium)*), 24-30-cu bəndlər), eyni hakimlər eyni işə müxtəlif məhkəmə instansiyalarında baxılmasında iştirak etməyə cəhd ediblərsə (*Salov Ukraynaya qarşı (Salov v. Ukraine)*), işdə iştirak etməyən hakim prosesə müdaxilə edibsə (*Daktaras Litvaya qarşı (Daktaras v. Lithuania)*), işə baxan orqan paralel olaraq qanunverici, məsləhət və məhkəmə funksiyalarını yerinə yetirirsə (*Prokola Lüksemburqa qarşı (Procola v. Luxemburg)*), 41-46-cı bəndlər), prosesdəki tərəflə hakim arasında ailə, biznes əlaqələri və ya digər əlaqələr mövcud olubsa (*Sigurdsson İslandiya qarşı (Sigurdsson v. Iceland)*), 37-46-cı bəndlər) və eyni sosial adətlər və praktikalar, məsələn, prosesdəki tərəflə məhkəmə üzvü arasında dini və ya siyasi bağlılığın olması (*Holm İsveçə qarşı (Holm v. Sweden)*), 30-33-cü bəndlər) qərəzsizliklə bağlı əsaslı şübhələr yarada bilər.

Lakin bir tərəfdən ərizəçinin məhkəmənin obyektiv qərəzsizliyini şübhə altına alan iddiası, digər tərəfdən isə iş üzrə qiymətləndirilməli

faktlar (*Kleyn Niderlanda qarşı (Kleyn v. the Netherlands)*, 190-202-ci bəndlər) və konkret işdə iştirak edən şəxslər (*Siqurdssonun işi (Sigurdsson)*) arasında kifayət qədər ciddi səbəbiyyət əlaqəsinin mövcud olduğu sübut edilməlidir. Bu o deməkdir ki, məhkəmə üzvünün sadəcə müəyyən sosial qrupa və ya assosiasiyaya mənsub olması, məsələn prosesdəki tərəflərdən biri ilə eyni siyasi partiyaya və ya dinə mənsub olması məhkəmənin qərəzli olduğunu hesab etmək üçün yetərlidir, belə ki, obyektiv qərəzsizliyinin mövcudluğu üçün əsaslı şübhənin olması və bu şübhənin təsdiqi üçün müvafiq faktlar əsasında kifayət qədər ciddi səbəbiyyət əlaqəsinin mövcudluğu tələb olunur (məsələn, müqayisə üçün bir-birinə bənzər vəziyyətləri araşdırarkən Məhkəmənin fərqli nəticələrə gəldiyi bu işlərə bax: *Holmun işi (Holm)*; *Salaman Birləşmiş Krallığa qarşı (Salaman v. the United Kingdom)*, qərar dad; *Siqurdssonun işi (Sigurdsson)*; *Pullar Birləşmiş Krallığa qarşı (Pullar v. the United Kingdom)*, qərar dad; həmçinin haşiyələrdəki nümunələrə bax).

Obyektiv və subyektiv meyarlar əsasında qiymətləndirmə aparılarkən əsaslı şübhələrin mövcudluğunu təsdiq edən ciddi dəlillərin tələb olunması bəzən bu meyarlar arasında dəqiq sərhədin silinməsinə gətirib çıxarır (*Sander Birləşmiş Krallığa qarşı (Sander v. the United Kingdom)*, 22-35-ci bəndlər).

Məhkəmə orqanının «qərəzsiz» hesab edildiyi hallara aid nümunələr

Apellyasiya instansiyası məhkəməsindən geri qaytarılmış işə birinci instansiya məhkəməsində yenidən eyni hakim tərəfindən baxılması (*Stou və Qay Portuqaliyaya qarşı (Stow and Gai v. Portugal)*).

Öncə qanunvericilik normalarının hazırlanmasında iştirak etmiş və rəylərində onların qəbul edilməsini məsləhət görmüş hakimlərin həmin qanunvericilik normaları ilə əlaqədar məhkəmə işində hakim qismində iştirak etməsi məhkəmənin qərəzliliyi kimi qiymətləndirilmədi, çünki həmin qanunvericilik normaları ilə bağlı onların bildirdikləri rəyin araşdırılan işlə əlaqəsi yox idi (*Kleynin işi (Kleyn)*).

Bu işdə tibb məsələləri üzrə intizam məhkəməsinin üzvləri cavabdehlərin üzv olmaqdan imtina etdikləri peşə təşkilatının üzvləri idi. Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, bu hal məhkəmənin qərəzsizliyinə xələl gətirmir (*Le Kompt, Van Leven və De Meyerin işi (Le Compte, Van Leven and De Meyere)*).

Bir-birinə bənzəyən və ya bir-biri ilə əlaqəli olan işlərə ardıcıl olaraq eyni məhkəmə tərəfindən baxılması və bu baxımdan müəyyən praktikanın formalaşması qərəzsizlik prinsipinin pozuntusu hesab edilmədi (*Gillounun işi (Gillow)*).

Bu işdə ərizəçi şikayət etmişdi ki, mason təşkilatının üzvü olan şəxs ərizəçinin xeyrinə deyil, mason təşkilatının digər bir üzvünün xeyrinə vəsiyyətnamə qoyub və işə baxan hakim mason təşkilatının üzvüdür. Lakin Avropa Məhkəməsi bu halı məhkəmənin qərəzliliyi kimi qiymətləndirmədi (*Salamanın işi (Salaman)*, qərar dad; həmçinin *Holmun işinə (Holm)* bax).

Bu işdə andlı iclasçılardan biri vaxtı ilə bu cinayət prosesindəki ittiham tərəfinin əsas şahidinin işçisi olmuşdu. Lakin andlı iclasçı işdən azad edildiyi üçün qərara alındı ki, onun həmin şahidin işçisi olması faktı ilə bu işdəki funksiyası arasında səbəbli əlaqə yoxdur (*Pulların işi (Pullar)*, qərardad; həmçinin *Siqurdssonun işinə (Sigurdsson)* bax).

Bu işdə hakim andlılara tam və birmənalı təlimat vermişdi ki, ərizəçi barəsində yayılmış mənfəət məlumatlarına əhəmiyyət verməsinlər (*Mustafa Kamal Mustafanın (Əbu Həmzənin) işi (№ 1) (Mustafa Kamal Mustafa (Abu Hamza) (No. 1)*, qərardad).

Bu işdə qərəzsizliyi sual altında olan xalq iclasçılarından biri işin araşdırılmasında qısa müddət ərzində iştirak etmiş və tezliklə prosesdən kənarlaşdırılmışdı, nəticədə iş üzrə qərar həmin hakimin iştirakı olmadan çıxarılmışdı («*Prosedo Kapital Korporeysn» Norveçə qarşı (Procedo Capital Corporation v. Norway)*).

Sədrlik edən hakimin köməkçisi əvvəllər prosesdəki tərəflərdən birinin məsləhətçisi qismində çalışmışdı. Lakin həmin hakim köməkçisinin baxılan konkret işlə hər hansı əlaqəsinin olduğuna dair sübut olmadığına görə qərəzsizlik prinsipinin pozulmadığı qərara alındı (*Bellitsi Maltaya qarşı (Bellizzi v. Malta)*).

Cinayət işi ətrafında mətbuatda aparılan son dərəcə mənfəət kampaniyanın prinsipinə prosesin ədalətliliyinə və andlı iclasçıların qərəzsizliyinə əhəmiyyətli dərəcədə (*Hausşildt Danimarkaya qarşı (Hauschildt v. Denmark)*, 45-53-cü bəndlər), eləcə də peşəkar hakimlərin qərəzsizliyinə (*Butkeviçus Litvaya qarşı (Butkevičius v. Lithuania)*, qərardad) müəyyən dərəcədə mənfəət təsir göstərməsinin mümkünlüyü qeyd edilsə də, bu məsələ ilə bağlı məhkəmələrin

və ya digər orqanların hansı pozitiv öhdəliklərinin yaranması hələ araşdırılmayıb.¹⁶ Sədrlik edən hakim andlılara hadisələr barədə medianın reportajlarına və təqsirləndirilən şəxsin mediada şişirdilmiş obrazına əhəmiyyət verməmək barədə təlimat verib, (eyni zamanda məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyinə və təqsirsizlik prezumpsiyasına hörmət edilməsinin zəruriliyi barədə mediaya xəbərdarlıq edib) 6-cı maddə üzrə hər hansı problem yaranmır (*Mustafa Kamal Mustafa (Əbu Həmzə) Birləşmiş Krallığa qarşı (№ 1) (Mustafa Kamal Mustafa (Abu Hamza) (No. 1) v. the United Kingdom)*, qərardad, 36-40-cü bəndlər).

İttiham hökmü çıxarılmazdan əvvəl hakimin təqsirləndirilən şəxsin təqsirkar olduğunu birmənalı şəkildə elan etməsi 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulduğuna dəlalət edən sübutdur (subyektiv qərəzsizlik meyarı əsasında) və həmçinin 6-cı maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş təqsirsizlik prezumpsiyasının pozuntusudur (*Laventsin işi (Lavents)*; *Kiprianunun işi (Kyprianou)*).¹⁷ Lakin əksər işlərdə hakimin təqsirlik barədə qabaqcadan səsləndirdiyi fikirlər 6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusu hesab edildikdə Məhkəmə qərara alır ki, ərizəçinin şikayətini 6-cı maddənin 1-ci bəndi üzrə araşdırmağa ehtiyac yoxdur. Lakin hakim qabaqcadan səsləndirdiyi fikirlərdə ərizəçinin təqsirkar olduğunu iddia etməyib, o halda Məhkəmə ərizəçinin şikayətini 6-cı maddənin 1-ci bəndi üzrə araşdırır (*Kiprianunun işi* (

16 Araşdırılan işin mətbuatda həddən artıq işıqlandırılması ilə bağlı bu qərara bax: (*T. və V. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 83-89-cü bəndlər). Həmçinin məhkəmə araşdırmasında səmərəli iştirak etmək imkanı ilə bağlı aşağıdakı hissələrə bax.

17 Həmçinin aşağıda bu bölməyə bax: «6-cı maddənin 2-ci bəndi: təqsirsizlik prezumpsiyası».

Kyprianou)).

Hakim qabaqcadan səsləndirdiyi fikirlərdə ərizəçinin təqsirliliyi məsələsi barədə rəyini 6-cı maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin pozuntusunu təşkil edən dərəcədə qəti şəkildə ifadə etməsə belə, bu kimi fikirləri səsləndirməsi obyektiv qərəzsizlik meyarı əsasında 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozuntusu kimi qəbul edilə və onun işdən kənarlaşdırılmasına səbəb ola bilər (*Hauschildtin işi (Hauschildt)*). Səsləndirilmiş fikirlərdə müttəhimin şəxsi keyfiyyətləri barədə hakimin rəyi öz əksini tapıbsa və bu fikirlər adi prosessual tələblərin hüdudlarından kənara çıxırsa, bu hal həm də subyektiv qərəzsizlik meyarı əsasında 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozuntusu hesab edilə bilər (*Kiprianunun işi (Kyprianou)*).¹⁸

Təqsirləndirilən şəxsi girov müqabilində azad etməkdən hakimin imtina etməsi hökmən o demək deyil ki, bu hakim həmin təqsirləndirilən şəxsin işinə mahiyyəti üzrə baxa bilməz, lakin qanunvericilik şəxsin məhkəməyə qədər həbsi barədə qərar çıxarmış hakimin bu qərarı həmin şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhə əsasında çıxarmasını tələb edirsə, həmin hakim bu şəxsin işinə məhkəmədə baxılmasında iştirak edə bilməz (*Ekeberg və başqaları Norveçə qarşı (Ekeberg and others v. Norway)*, 34-50-ci bəndlər). Şəxsin məhkəməyə qədər həbsi barədə qərar çıxarmış hakim qərardakı ifadələrini seçməkdə diqqətli olmalıdır. Məhkəməyə qədər həbs barədə qərar çıxarmış hakimin həmin qərarla müttəhimə qarşı onda sadəcə "şübhənin olduğunu" bildirməsi qərəzlilik hesab olunmur. Lakin həmin hakim ərizəçini girov müqabilində azad etməkdən imtina edibsə və qərarında ərizəçinin

cinayətdəki rolunu təfəssilatlı və qəti şəkildə göstərirsə, habelə onun təqsirkar olduğunu göstərən kifayət qədər sübutların olduğunu qeyd edibsə, ərizəçinin işinə baxılmasında iştirak etməkdən kənarlaşdırıla bilər (*Çesne Fransaya qarşı (Chesne v. France)*, 34-40-cü bəndlər).

¹⁸ Həmçinin aşağıda bu bölməyə bax: «6-cı maddənin 2-ci bəndi: təqsirsizlik prezumpsiyası».

“Ədalətli” məhkəmə araşdırması

Qısa xülasə

“Ədalətlik” tələbinin 6-cı maddənin qalan digər elementlərindən əsas fərqi ondan ibarətdir ki, o, bütövlükdə məhkəmə prosesini əhatə edir və şəxs barəsindəki məhkəmə araşdırmasının “ədalətli” olub-olmaması məsələsi sadəcə ayrı-ayrı insidentlər və ya prosessual nöqsanlar əsasında deyil, prosesin bütün mərhələlərinin məcmu halında təhlili əsasında nəzərdən keçirilir, belə ki, prosesin bir mərhələsində baş vermiş nöqsan sonrakı mərhələdə düzəldilə bilər (*Monnell və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı (Monnell and Morris v.the United Kingdom)*, 55-70-ci bəndlər).

Konvensiyada nəzərdə tutulmuş “ədalətlik” tələbi müstəqil tələbdir və bu və ya digər halın daxili qanunvericilikdə müvafiq qaydaların və normaların pozuntusu hesab edilib-edilməməsindən asılı deyil (*Xan Birləşmiş Krallığa qarşı (Khan v. the United Kingdom)*, 34-40-cı bəndlər), belə ki, daxili prosessual normaların pozulması (hətta kobudcasına pozulması) hökmən o demək deyil ki, məhkəmə araşdırmasının “ədalətliyi” tələbi pozulub (*Qefgen Almaniya qarşı (Gafgen v. Germany)*), [Böyük Palata], 162-188-ci bəndlər). Eləcə də əksinə, “ədalətlik” tələbinin pozuntusunu təşkil edən hal daxili prosessual normaların pozuntusunu təşkil etməyə bilər.

Digər tərəfdən, müstəsna işlərdən olan *Barbera, Messege və Xabardo İspaniyaya qarşı (Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain)* işdə (67-89-cü bəndlər) qərara alındı ki, müxtəlif prosessual qüsurlar məcmu

halında götürüldükdə daxili məhkəmələrdəki araşdırmanın ədalətsiz keçirilməsinə səbəb olub, baxmayaraq ki, ayrılıqda götürüldükdə bu qüsurlar bütövlükdə prosesin “ədalətsiz” olduğunu düşünməyə əsas vermirdi.

Subsidiarlıq prinsipinə uyğun olaraq, 6-cı maddə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin dördüncü instansiya məhkəməsi qismində çıxış etməsinə, yəni işin faktlarını müəyyənləşdirməsinə və milli qanunvericilik normalarının iddia edilən pozuntularını yenidən araşdırmasına (*Bernarin işi (Bernard)*, 37-41-ci bəndlər), habelə sübutların qəbul edilməsinin mümkünlüyü məsələsi barədə qərar çıxarmasına imkan vermir (*Şenkin işi (Schenk)*, 45-49-cü bəndlər).

6-cı maddəyə əsasən, əgər ölkədaxili məhkəmə icraatı 6-cı maddənin tələblərinin ciddi pozuntuları ilə müşayiət olunmayıbsa, məsələn, sübutlar provokasiya yolu ilə əldə edilməyibsə (*Ramanauskasin işi (Ramanauskas)*), [Böyük Palata], 48-74-cü bəndlər), daxili məhkəmələrin faktlara dair gəldiyi nəticələrə böyük önəm verilir.

6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun pozulub-pozulmadığını müəyyənləşdirərkən Məhkəmə unikal prinsip olan mütənəsiblik testini (müdaxilənin qarşıya qoyulan məqsədə mütənəsib olması) dəfələrlə tətbiq edib, məsələn, xırda cinayət hüquq pozuntularına (bəzi Avropa hüquq sistemlərində olan xırda hüquq pozuntuları və ya “inzibati xətlər” adlanan pozuntular)

aid işlərdə şəxsin öz əleyhinə ifadə verməsinə qarşı malik olduğu immunitetin daha ağır cinayət əməllərinin araşdırılmasına tətbiq edilən analogi immunitətdən fərqləndiyi işi (*O'Halloran və Frensis Birləşmiş Krallığa qarşı (O'Halloran and Francis v. the United Kingdom)*, [Böyük Palata], 43-63-cü bəndlər), yaxud cinayət işləri ilə müqayisədə mülki işlərdə tərəflərin bərabərliyi prinsipinin daha az qorunduğu işi (*Fuşe Fransaya qarşı (Foucher v. France)*, 29-38-ci bəndlər; müqayisə üçün bu işə də bax: *Menye Fransaya qarşı (Menet v. France)*, 43-53-cü bəndlər) buna misal göstərmək olar.

6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş “ədalətlik” tələbinin yerinə yetirilməsi mahiyyət etibarını ilə daxili məhkəmələrin düzgün və ya yanlış qərar çıxarması ilə deyil, ərizəçiyə iş üzrə mövqeyini müdafiə etməsi və yalan hesab etdiyi sübutlara etiraz etməsi üçün kifayət qədər imkan verilib-verilməməsi ilə əlaqədardır (*Karaleviçius Litvaya qarşı (Karalevičius v. Lithuania)*, qərardad).

6-cı maddənin teleoloji şərhinə əsasən, “ədalətlik” anlayışı mülki və cinayət işlərində aşağıdakı tələbləri nəzərdə tutur:

- ❖ çəkişmə prosesi (*Rou və Devis Birləşmiş Krallığa qarşı (Rowe and Davis v. the United Kingdom)*);
- ❖ tərəflərin bərabərliyi (*Brandstetter Avstriyaya qarşı (Brandstetter v. Austria)*, 28 avqust 1991-ci il, 41-69-cu bəndlər);
- ❖ proses ərizəçinin və ya onun nümayəndəsinin iştirakı ilə (*Ekbatani İsveçə qarşı (Ekbatani v. Sweden)*, 24-33-cü bəndlər) açıq şəkildə (*Riepan Avstriyaya qarşı (Riepan v. Austria)*, 27-41-ci bəndlər) keçirilməlidir.

Bundan başqa, “ədalətlik” anlayışı cinayət işlərində aşağıdakı əlavə

tələbləri nəzərdə tutur:

- ❖ provokasiyadan müdafiə (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*);
- ❖ susmaq hüququ və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ (*Saunders Birləşmiş Krallığa qarşı (Saunders v. the United Kingdom)*, 67-81-ci bəndlər);
- ❖ ədalətli məhkəmə araşdırmasının həyata keçirilməsindən kobudcasına imtina edilən ölkəyə deportasiya və ya ekstradisiya olunmama (*Mamatkulov və Askarovun işi (Mamatkulov and Askarov)*, 82-91-ci bəndlər).

6-cı maddədə təsbit olunmuş məhkəmə araşdırmasının çəkişmə prinsipi əsasında keçirilməsi tələbi onu nəzərdə tutur ki, prosesdəki tərəf digər tərəfin işlə bağlı təqdim etdiyi qeydlər, izahatlar və ya sübutlar barədə məlumatlandırılmalıdır. Prosesin çəkişmə xarakteri daşması mahiyyət etibarını ilə o deməkdir ki, hər iki tərəf müvafiq materiallar və sübutlarla tanış olmaq imkanına malik olmalıdır (*Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı (Ruiz-Mateos v. Spain)*). “Çəkişmə” (fransızca “*adversaire*”) prinsipinin bu məhdud çərçivəli anlayışı Fransa hüquq sistemindən qaynaqlanır və ümumi hüquq sistemli ölkələrdə olduğu kimi hər iki tərəfin sübutları qarşılıqlı surətdə təqdim etməsini və ifadələrini qarşılıqlı surətdə verməsini nəzərdə tutan tam çəkişmə xarakterli sistemlərin (yaxud cinayət hüququ sahəsində ittiham xarakterli sistemlərin) yaradılmasını tələb etmir. Məhkəmə çəkişmə xarakterli və inkvizitorial hüquq sistemlərinin birgə mövcudluğunun 6-cı maddənin müxtəlif tələblərinə zidd olmadığını dəfələrlə təsdiq etsə də, inkviz-

itorial sistemlərin bəzi spesifik xüsusiyyətlərinin (məsələn, tərəflərin öz şahidlərini məhkəməyə çağırmaq imkanlarının məhdud olması) “ədələtlilik” prinsipini pozduğu qənaətinə gəlib (*Vidal Belçikaya qarşı (Vidal v. Belgium)*), 32-35-ci bəndlər).¹⁹

Sübutların qəbul edilməsinin mümkünlüyünə aid normaların milli qanunvericilikdə təsbit edilməsi qanunverici orqanın səlahiyyətinə, sübutların qiymətləndirilməsi isə milli məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olduğu halda, sübut qismində qəbul edilmiş ifadələrin xarakteri və daxili məhkəmələr tərəfindən necə qiymətləndirilməsi Avropa Məhkəməsindəki icraatda 6-cı maddə baxımından əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdir (*Şenk İsveçrəyə qarşı (Schenk v. Switzerland)*).²⁰ Ərizəçiyə işin nəticəsi üçün “mühüm əhəmiyyət” daşıyan materiallarla tanış olmaq imkanı verilməlidir (*Makmaykl Birləşmiş Krallığa qarşı (McMichael v. the United Kingdom)*), 78-82-ci bəndlər), az əhəmiyyət daşıyan dəlillərlə tanış olmaq imkanı isə məhdudlaşdırıla bilər.

Cinayət prosesində 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş “çəkişmə” tələbinin əhatə etdiyi hüquqlar adətən 6-cı maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulmuş müdafiə hüquqları (məsələn, şahidləri dindirmək hüququ) ilə qismən üst-üstə düşür. Müvafiq olaraq, ərizəçi bu bəndlərin müddəalarının pozulduğunu iddia etdikdə Məhkəmə həmin iddiaları birgə (əlaqəli şəkildə) araşdırır (*Brikmont Belçikaya qarşı (Bricmont v. Belgium)*), 76-93-cü bəndlər).

Konkret olaraq cinayət işində prosesin “çəkişmə” xarakteri daşması tələbinə əsasən, təqsirləndirilən şəxsin lehinə və əleyhinə olan dəlillər müdafiə tərəfinə açıqlanmalıdır, lakin bu hüquq mütləq

(məhdudiyətsiz) hüquq deyil və məxfi təhqiqat metodlarının və məxfi agentlərin və ya şahidlərin aşkarlanmaması üçün məhdudiyətlərə məruz qala bilər (*Edwards Birləşmiş Krallığa qarşı (Edwards v. the United Kingdom)*), 33-39-cü bəndlər).

Bəzi hallarda, məsələn, milli təhlükəsizlik və ya anti-terror tədbirləri görülmə zaman konfidensial materiallardan istifadə edilməsi qaçılmaz ola bilər (*Xanın işi (Khan)*), 34-40-cü bəndlər). Lakin belə materialların müdafiə tərəfinə açıqlanmalı olub-omaması məsələsini təkəzə ittiham tərəfi həll etməməlidir. Konfidensial materialların açıqlanmamasının 6-cı maddənin tələblərinə uyğun olması üçün həmin materiallar: 1) ölkədaxili icraatda hər bir instansiya məhkəməsinə təqdim edilməli; 2) daxili məhkəmələr ictimai maraqlarla müdafiə tərəfinin maraqları arasında balansı müəyyənləşdirməklə həmin materialların açıqlanmaması tələbinin ciddi zərurətdən irəli gəldiyini təsdiq edilməlidir (*Rouv və Devisin işi (Rowe and Davis)*).

İş üzrə materialların açıqlanmamasının müdafiə tərəfi üçün yaratdığı çətinliklər müvafiq məhkəmə prosedurları vasitəsilə kifayət qədər balanslaşdırılmalıdır (*Fitt Birləşmiş Krallığa qarşı (Fitt v. the United Kingdom)*), 45-46-cı bəndlər). Bu prosedurlar açıqlanmayan ifadə və dəlillərin qısa xülasəsinin müdafiə tərəfinə təqdim edilməsini özündə ehtiva edə bilər (*Botmeh və Alami Birləşmiş Krallığa qarşı (Botmeh and Alami v. the United Kingdom)*), 42-45-ci bəndlər).

19 Həmçinin aşağıda bu bölmələrə bax: «Tərəflərin bərabərliyi»; «Şahidləri dindirmək hüququ».

20 Həmçinin aşağıda bu bölməyə bax: «Əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ və mütəbər sübutlar».

«Çəkişmə» prinsipinə riayət edilməsi tələbinin pozulduğu hallara aid nümunələr

Konstitusiyaya məhkəməsi tərəfindən aparılan, 6-cı maddənin «mülki-hüquqi» aspektinin şamil olduğu prosesdə ərizəçinin işə aid sənədləri təqdim etmək üçün verdiyi vəsatət rədd edilmişdi. (*Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı (Ruiz-Mateos v. Spain)*).

Uşaq üzərində qəyyumluqla əlaqədar məhkəmə prosesində ərizəçilərin sosial xidmətlərin hesablatları ilə tanış olmaq imkanına malik olmaması (*Makmaykl Birləşmiş Krallığa qarşı (McMichael v. the United Kingdom)*).

İşə baxan hakim konfidensial sübutları araşdırmaq imkanını, bu cür sübutların açıqlanmaması barədə qərarı təsdiq etmək üçün inkar etdi, baxmayaraq ki, yuxarı instansiyaya məhkəməsinə müraciət etməklə buna nail olmaq olardı (*Dousett Birləşmiş Krallığa qarşı (Dowsett v. the United Kingdom)*).

Apellyasiya məhkəməsinin hakimlərinin konfidensial məlumatları araşdırmaqdan və açıqlanmalı olub-olmadığı barədə qərar verməkdən imtina etməsi (*Rouv və Devisin işi (Rowe and Davis)*).

Bu işdə saxta olduqları iddia edilən çəklərin məhkəmədə dinləmə zamanı məhv edilməsi və onların təsdiqlənmiş surətlərinin ərizəçiyə qarşı «mühüm sübut» rolunu oynaması (*Georgios Papageorgiu Yunanıstana qarşı (Georgios Papageorgiu v. Greece)*).

Ərizəçinin telefon danışıqlarının dinlənilməsi nəticəsində əldə edilmiş materiallardan ona qarşı istifadə edilmiş, məhkəmə isə ərizəçiyə qarşı həmin materialların əldə edilməsinin qanuniliyinə şübhə salan dəlillərin hətta qismən açıqlanması barədə qərar çıxarmaqdan imtina etmişdir (*Mirilashvili Rusiyaya qarşı (Mirilashvili v. Russia)*); həmçinin tərəflərin bərabərliyi prinsipinə aid bölməyə bax).

İşin materiallarının xeyli hissəsi «məxfi» materiallar kimi təsnifləşdirilsə və müdafiə tərəfi onlar barəsində yalnız katiblikdən məlumat əldə edə bilirsə və onların surətlərini çıxarmaq və ya qeydlər götürmək imkanına malik deyilsə, çəkişmə prinsipi pozulmuş olur (*Matijek Polşaya qarşı (Matyjek v. Poland)*), həmçinin tərəflərin bərabərliyi prinsipinə aid bölməyə bax).

Beləliklə, Avropa Məhkəməsi 6-cı maddədə nəzərdə tutulan «çəkişmə» prinsipinə riayət edilib-edilmədiyini müəyyənləşdirmək üçün adətən daxili məhkəmələrdəki araşdırmaların keyfiyyətini təhlil edir, məsələn, müdafiə tərəfinin istər birinci instansiyada, istərsə də apellyasiya instansiyasında ərizəçiyə qarşı sübut qismində istifadə edilən materialları təkzib etmək imkanına malik olub-olmadığını (*Rouv və Devisin işi (Rowe and Davis)*), habelə daxili məhkəmələrin qərar çıxararkən müvafiq maraqları nə dərəcədə balanslaşdırdıqlarını müəyyənləşdirir. Konfidensial materialların açıqlanmaması barədə daxili məhkəmələrin qərarlarının məqsədəuyğunluğunu araşdırmaq onun vəzifəsi deyil, çünki Avropa Məhkəməsi konfidensial materialların açıqlanmamasının zəruriliyi barədə qərar çıxarmaq imkanına malik deyil (*Fitt Birləşmiş Krallığa qarşı (Fitt v. the United Kingdom)*). Eyni zamanda, konfidensial materialların açıqlanmamasının, eləcə də digər növ məxfi sübutların, məsələn, anonim şahid ifadələrinin

açıqlanmasına qoyulan digər məhdudiyətlərin (*Doorson Niderlanda qarşı (Doorson v. the Netherlands)*), 66-83-cü bəndlər) zəruriliyi onu nəzərdə tutur ki, belə materialların açıqlanmaması çəkişmə prinsipinin tələblərini pozmamalı və bu cür materiallar şəxsin təqsirliliyini müəyyənləşdirən həlledici sübutlar kimi istifadə edilməməli (*Doorsonun işi (Doorson)*) və ya işdəki sübutlar arasında həlledici sübut sayılmamalıdır (*Georgios Papageorgiu Yunanıstana qarşı (Georgios Papageorgiou v. Greece)*), 35-40-cü bəndlər).²¹

Təqsirləndirilən şəxsə qarşı istifadə edilmiş materialların tam açıqlanması mümkün deyilsə (məsələn, onların açıqlanması mühüm ictimai maraqlara, misal üçün, terrorizmlə mübarizə maraqlarına ziddirsə), müdafiə tərəfinin maraqları ittiham tərəfinin sərəncamında olan materiallardakı «məxfi» elementlərlə tanış olmadan təqsirləndirilən şəxsi təmsil edə biləcək xüsusi vəkilin təyin edilməsi vasitəsilə balanslaşdırıla bilər. Ən azı ittiham materiallarındakı bəzi mühüm informasiyalar həm vəkilə, həm də təqsirləndirilən şəxsə bildirilməlidir.²²

Məxfi dəlil şəxsin təqsirkar olduğunu müəyyənləşdirmək üçün nə qədər əhəmiyyətlidirsə, 6-cı maddənin həmin dəlilin açıqlanmasını tələb etməsi ehtimalı bir qədər yüksək olur (*Fittin işi*). Məxfi

21 Həmçinin *Əl-Havaca və Taheri Birləşmiş Krallığa qarşı (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom)* iş üzrə qərarın 120-165-ci bəndlərinə, habelə bu kitabın «Şahidləri dindirmək hüququ» bölməsinə bax.

22 Həbsin qanuniliyi məsələsinə mümkün qədər tezliklə baxılmasını tələb edən Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin müddəalarının tərkib hissəsi qismində «çəkişmə» prinsipinin tələbləri üçün bu işlərə bax: *A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (A. and others v. the United Kingdom)*, [Böyük Palata], 212-224-cü bəndlər; *Kurup Danimarkaya qarşı (Kurup v. Denmark)*, qərardad. Həmçinin vəkillə müştəri arasında əlaqələrə qoyulan əsaslı məhdudiyətlər üçün bu bölməyə bax: «Vəkillə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək».

materialların açıqlanmaması təqsirləndirilən şəxslərin irəli sürmək istədikləri müdafiə arqumentlərini əsaslandırmaqlarına maneə yaradır, onların açıqlanmaması 6-cı maddənin müddəalarına uyğun hesab edilmir (*Edwards və Lyuis Birləşmiş Krallığa qarşı (Edwards and Lewis v. the United Kingdom)*), Palatanın 2003-cü il tarixli qərarı, 49-59-cü bəndlər).

«Çəkişmə» prinsipinə riayət edilməsi tələbinin pozulmadığı hallara aid nümunələr

Birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin hakimləri tərəfindən araşdırılmış və işin materiallarına əlavə edilmiş ittiham tərəfinin sübutlarının açıqlanmaması (*Fittin işi*).

Terrorizmlə əlaqədar məhkəmə prosesində məxfi materialların xüsusi vəkilə qismən açıqlandığı bu işdə açıq materiallar ərizəçilərə tam şəkildə müdafiə olunmaq imkanı vermək üçün kifayət qədər ətraflı şəkildə tanış olmaları üçün müdafiə tərəfinə çatımlı idi (*A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (A. and others v. the United Kingdom)*, [Böyük Palata]).

«Tərəflərin bərabərliyi» prinsipi tərəflərin hər birinə onu digər tərəfin qarşısında əlverişsiz vəziyyət salmayan şərtlərlə öz mövqeyini əsaslandırması üçün əgəlabatan imkanların yaradılmasını nəzərdə tutur (*Brandstetter Avstriyaya qarşı (Brandstetter v. Austria)*).

«Tərəflərin bərabərliyi» prinsipi mahiyyət etibarını ilə tərəflərin iş üzrə mövqelərini müdafiə etmələri üçün bərabər imkanlara malik olmasını

nəzərdə tutmaqla yanaşı, «çəkişmə» prinsipi ilə qismən üst-üstə düşür (Məhkəmənin verdiyi məhdud çərçivəli şərhə əsasən «çəkişmə» prinsipi sübutlarla tanış olmaq və onlar barəsində məlumatlandırılmaq hüququ ilə əlaqədardır),²³ lakin bu prinsiplərin faktiki olaraq bir-birindən müstəqil olub-olmadıqlarını Məhkəmənin ardıcıl presedent hüququ əsasında təyin etmək mümkün deyil (eyni zamanda bu iş də bax: *İvon Fransaya qarşı (Yvon v.France)*, 29-40-cü bəndlər). Əminliklə demək olar ki, sübutların müdafiə tərəfinə açıqlanmaması məsələləri²⁴ istər prosesin çəkişmə xarakteri daşması tələbi nöqtəyindən (sübutlar barəsində məlumatlandırılmaq və onların mötəbərliyinə hakimin qarşısında etiraz etmək hüququ), istərsə də «tərəflərin bərabərliyi» prinsipinin təmin edilməsi nöqtəyindən (tərəflərin hər birinin bərabər şərtlər əsasında sübutlar barəsində məlumatlandırılmaq və onların mötəbərliyinə etiraz etmək hüququ) təhlil oluna bilər.

Bəzi mülki işlərdə sübutlarla tanış olmaq və onların mötəbərliyinə etiraz etmək hüququ məsələsinə bütövlükdə «məhkəməyə müraciət» hüququnun tərkib hissəsi kimi baxmaq məqsədəuyğun sayıla bilər (*Makginli və İqan Birləşmiş Krallığa qarşı (McGinley and Egan v. the United Kingdom)*).²⁵ Məsələn, «*Varnima Korporeyşn Interneşnl S.A.*» Yunanıstana qarşı (*Varnima Corporation International S.A. v. Greece*) işdə (28-35-ci bəndlər) daxili məhkəmələr tərəflərin hər birinin (ərizəçi şirkət ilə dövlətin) müvafiq tələblərini irəli sürmələri üçün fərqli vaxt müddətləri qoymuş, ərizəçinin tələbini rədd etmiş,

dövlətin tələbini isə qəbul etmişdilər.

Prosesin ədalətliliyinə təsir göstərməyən kiçik uyğunsuzluq bütövlükdə 6-cı maddənin tələblərini pozmur (*Verdu Verdu İspaniyaya qarşı (Verdu Verdu v.Spain)*, 23-29-cü bəndlər). Eyni zamanda, bir qayda olaraq, prosesin digər iştirakçısının təqdim etdiyi izahatlarla dair fikirlərini (həmin izahatın hakimlərə nə dərəcədə necə təsir göstərdiyindən asılı olmayaraq) bildirib-bildirməməyi tərəflər özləri həll etməlidirlər (*Ferreyra Alveş Portuqaliyaya qarşı (№ 3) (Ferreira Alves (No. 3) v. Portugal)*, 35-43-cü bəndlər).

«Tərəflərin bərabərliyi» prinsipinin minimum tələblərinin tam anlayışı verilməsə də, işin xarakterinə və araşdırılan məsələnin tərəflər üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasına uyğun olaraq adekvat prosessual təminatlar mövcud olmalıdır. Bu təminatlar sırasına aşağıdakılar aid edilə bilər: a) sübutları təqdim etmək; b) qarşı tərəfin sübutlarına etiraz etmək; və c) araşdırılan məsələyə dair arqumentlər irəli sürmək (*H. Belçikaya qarşı (H. v. Belgium)*, 49-55-ci bəndlər).

«Tərəflərin bərabərliyi» prinsipi həm də onu nəzərdə tutur ki, tərəflərdən biri məhkəmə iclasında iştirak etmirsə, digər tərəf məhkəmədə öz rəyini bildirməsi üçün əlavə imkanlar yaradılmamalıdır (*Borgers Belçikaya qarşı (Borgers v. Belgium)*, 24-29-cü bəndlər). Tərəflərdən hər ikisi özəl şəxslər olan mülki prosesdə prokurorun iştirakına o halda haqq qazandırmaq olar ki, araşdırılan məsələ ictimai maraqlarla əlaqədar olsun və ya tərəflərdən biri əhalinin xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olan qrupuna aid olsun (*Batsanina Rusiyaya qarşı (Batsanina v. Russia)*, 20-28-ci bəndlər).

23 Yuxarıda «Çəkişmə» prinsipi» bölməsinə bax.

24 Yuxarıda «Çəkişmə» prinsipinə aid bölməyə bax.

25 Həmçinin yuxarıda «Məhkəməyə müraciət etmək imkanı» bölməsinə bax.

«Tərəflərin bərabərliyi» prinsipinin pozulduğu hallara aid nümunələr

Kassasiya məhkəməsində müdafiə tərəfinin iştirak etmədiyi iclasda dövlət nümayəndəsinin məhkəməyə dəlillərini təqdim etməsinə imkan yaradılması (*Borger Belçikaya qarşı (Borgers v. Belgium)*).

Kassasiya məhkəməsində tərəflərin əlavə çıxışlarına qeyri-bərabər vaxt ayrılması (*Vinen Belçikaya qarşı (Wynen v. Belgium)*).

Mülki işdə ərizəçinin qarşı tərəfin müəyyən sübutları ilə tanış olmasına icazə verilməməsi və bundan əlavə, həmin tərəfin işdə ekspert qismində iştirak etməsi nəticəsində ona əlavə prosesual imtiyazın verilməsi (*İvon Fransaya qarşı (Yvon v. France)*); bu işdə «tərəflərin bərabərliyi» prinsipi «çəkişmə» prinsipi ilə qismən üst-üstə düşürdü.

Bu işdə məhkəmənin təyin etdiyi ekspert öncə ərizəçinin biznesi ilə əlaqədar ekspert rəyi vermiş və ərizəçi barəsində həmin rəyin əsasında iş qaldırılmışdı. Polis əməkdaşı olan və ərizəçiyə qarşı qərəzsiz olmayan bu ekspertin rəyini bu işdə məhkəmə müdafiə tərəfinin ekspertinin rəyindən üstün tutmuşdu və üstəlik, sonuncu bütün məhkəmə iclaslarında iştirak etməyə buraxılmamışdı (*Böniş Avstriyaya qarşı (Boenisch v. Austria)*); eyni zamanda *Brandştetter Avstriyaya qarşı (Brandstetter v. Austria)* və şahidlərin dindirilməsinə aid bölməyə bax).

Məhkəmənin təyin etdiyi ekspert ifadəsini qəflətən tamamilə dəyişmiş və bu, andlıların rəyinə həlledici təsir göstərmişdi. Ərizəçinin alternativ ekspertin təyin olunması barədə vəsatəti isə rədd edilmişdi (*G.B. Fransaya qarşı (G.B. v. France)*), eyni zamanda *Bönişin (Boenisch)* və *Brandştetterin işlərinə (Brandstetter)* bax).

Mülki işdə tibb ekspertləri ilə ərizəçinin maraqlarının münaqişəsi baş vermişdi, belə ki, həmin ekspertlər səhlənkarlıqda təqsirləndirilən tibb müəssisəsinin işçiləri idilər («*Sara Lind Eggertsdottir» in işi (Sara Lind Eggertsdottir)*).

Prosesdə tərəflərdən birinin digər tərəfə kömək edə biləcək sənədlərin mövcudluğunu qəsdən inkar etməsi (*Makginli və İqanın işi (McGinley and Egan)*); bu işdə «tərəflərin bərabərliyi» prinsipi «çəkişmə» prinsipi ilə qismən üst-üstə düşürdü: «çəkişmə» prinsipinə aid bölməyə bax).

Ərizəçinin öz maraqlarını müstəqil surətdə təmsil etmək qərarına gəlidiyi əsas götürülərək cinayət prosesinin məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində ərizəçinin işin materialları ilə tanış olmasına icazə verilməməsi və daxili qanunvericiliyə əsasən bu hüququn vəkilə məxsus olduğunun bildirilməsi (*Fuşenin işi (Foucher)*); həmçinin *Menyenin işinə (Menet)*, habelə öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququna aid bölməyə bax).

Ərizəçinin vəkilinin məhkəmə iclasında çıxış etmək üçün 15 saat ərzində vestibüldə gözləməli olması və yalnız səhər erkən çıxış etmək imkanı əldə etməsi «tərəflərin bərabərliyi» prinsipini pozan praktiki maneələr hesab edildi (*Makfi Fransaya qarşı (Makhfi v. France)*); həmçinin öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququna aid bölməyə bax).

Məhkəmə prosesinin nəticəsinə təsir göstərmək məqsədi ilə proses başlandıqdan sonra yeni qanunun qəbul edilməsi («*Strən» yunan neftayırma zavodları və Stratis Andreadisin işi (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis)*).

Bu işdə məhkəmə ərizəçinin şahidlərini dinləməkdən imtina etdiyi halda qarşı tərəfin şahidlərini dinləmiş və ərizəçinin şahidlərinin öncə məhkəmə tərəfindən «aşkar» məsələ adlandırılmış məsələni təsdiq edən ifadələrini sübut qismində qəbul etməkdən imtina etmişdi (*Perić Xorvatiyaya qarşı (Perić v. Croatia)*).

Bu işdə məhkəmə araşdırmasına qədər prokurorluğun dindirdiyi bir neçə şahidin dindirmə protokolu sübut qismində qəbul edilmiş, amma müdafiə tərəfinin şahidlərinin məhkəməyə çağırılması barədə müdafiə tərəfinin vəsatətini məhkəmə rədd etdikdən sonra müdafiə tərəfinin həmin şahidlərdən aldığı yazılı ifadələri qəbul etməkdən imtina edilmişdi. Bu işdə Avropa Məhkəməsi «tərəflərin bərabərliyi» prinsipi ilə yanaşı 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «d» yarım bəndinin pozulduğunu müəyyən etdi (*Mirilaşvilinin işi (Mirilashvili)*).

«Tərəflərin bərabərliyi» tələbi xeyli dərəcədə müstəqil tələb olsa da, daxili qanunvericilik normalarından tam müstəqil deyil, belə ki, 6-cı maddə müvafiq hüquq sistemləri arasındakı fərqləri, məsələn, müvafiq sistem çərçivəsində tərəflərin hansı sübutları təqdim etmək və ya hansı şahidləri çağırmaq məsələsini həll etməsi ilə bağlı fərqləri və hansı növ və neçə sübutun təqdim edilməsinin məhkəmə tərəfindən həll edilməsi ilə əlaqədar fərqləri nəzərə alır. Məsələn, inkvizitorial sistemdə ərizəçi məhkəmədə ifadə vermələri üçün özünün seçdiyi şahidləri məhkəməyə çağırmaq məqsədi ilə «tərəflərin bərabərliyi» prinsipinə və ya 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «d» yarım bəndinə istinad edə bilməz (*Vidalın işi (Vidal)*).²⁶ Ekspertlərin dindirilməsinə aid presedent

hüququ kifayət qədər mürəkkəbdir, çünki bir tərəfdən onlara hər hansı digər şahidlər kimi yanaşılmalıdır (*Mirilaşvilinin işi (Mirilashvili)*), digər tərəfdən isə adi şahidlərə nisbətən «daha əhəmiyyətli prosesual rola» malik ekspertlərin qərəzsizliyinə dair müəyyən əlavə tələblər irəli sürülə bilər (*Böniş Avstriyaya qarşı (Boenisch v. Austria)*), 28-35-ci bəndlər; *Brandstetterin işi (Brandstetter)*, 41-69-cu bəndlər).

Qeyd etmək lazımdır ki, şəxsin öz seçdiyi ekspertin məhkəmədə ifadə verməsini tələb etmək hüququ, yaxud əlavə və ya alternativ ekspert təyin etmək hüququ qeyri-məhdud hüquqlar deyil və bu hüquqlara məhdudiyətlər tətbiq edilə bilər. Bundan başqa, məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş ekspert ərizəçini əlverişsiz (qeyri-bərabər) vəziyyətə sala biləcək prosesual imtiyazlara malik deyilsə, adətən Avropa Məhkəməsi ərizəçinin həmin ekspertin qərəzsizliyinin sübutunu tələb etmək hüququna malik olmadığını hesab edir (*Brandstetterin işi (Brandstetter)*).

Lakin Məhkəmənin son dövrlərə aid presedent hüququnda rəsmi ekspertlərin qərəzsizliyi tələbinə daha çox əhəmiyyət verilir (xüsusən ekspertin rəyi prosesdə həlledici rol oynadıqda) («*Sara Lind Eggertsdottir*» *İslandiyaya qarşı (Sara Lind Eggertsdottir v. Iceland)*, 41-55-ci bəndlər). Əgər polis orqanının dəvət etdiyi ilkin ekspertin rəyi cinayət təqibi üçün əsas təşkil edilsə və həmin ekspertin rəyinə məhkəmədə etiraz etmək üçün başqa yol yoxdursa, təqsirləndirilən şəxsin alternativ ekspert təyin etmək hüququ yarana bilər (*Stoymenov «Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniya»-ya qarşı (Stoymenov v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia»)*), 38-43-cü bəndlər).

26 Həmçinin aşağıda «Şahidləri dindirmək hüququ» bölməsinə bax.

«Tərəflərin bərabərliyi» prinsipinin pozulmadığı hallara aid nümunələr

İttiham tərəfinin dəlillərinin prokurorluğun yüksək vəzifəli əməkdaşı tərəfindən dəstəklənməsi faktı «tərəflərin bərabərliyi» prinsipinin pozuntusunu təşkil etmir (*Daktarasm işi (Daktaras)*, qərardad).

Baxmayaraq ki, məhkəmə tərəfindən təyin olunmuş ekspert öncə ərizəçinin biznesi ilə əlaqədar ekspert rəyi vermiş və ərizəçi barəsində həmin rəyin əsasında iş qaldırılmışdı, Avropa Məhkəməsi həmin ekspertin prosesdə şahid qismində əhəmiyyətli prosesual rola malik olduğunu nəzərə alaraq onun «qərəzsiz» olduğunu qəbul etdi (*Brandstetterin işi (Brandstetter)*); həmçinin *Bönişin işinə (Boenisch)* bax).

Mülki işdə ərizəçinin öz maraqlarını müstəqil surətdə təmsil etmək qərarına gəldiyi əsas götürülərək işin materialları ilə onun tanış olmasına icazə verilməməsi (*Menyenin işi (Menet)*); həmçinin *Fuşenin işinə (Foucher)*, habelə öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququna aid bölməyə bax).

Cinayət işi üzrə şikayətinin izahatları təqsirləndirilən şəxsə təqdim edilməmişdi, amma onun öz izahatlarında sadəcə prokurorun arqumentlərini təkrarladığını nəzərə alaraq, Avropa Məhkəməsi «tərəflərin bərabərliyi» prinsipinin pozulmadığını qərara aldı (*Verdu Verdu İspaniyaya qarşı (Verdu Verdú v. Spain)*).

«Məlumatlandırma» xarakteri daşıyan görüşdə prokuror məhkəmə sədrinin və vəkilin iştirakı ilə andlıları prosesual normalar və andlıların rolu barədə məlumatlandırmışdı. Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, bu hal «tərəflərin bərabərliyi» prinsipinin pozuntusunu təşkil etmir (*Korkuff Fransaya qarşı (Corcuff v. France)*).

Tərəf qismində fiziki şəxsə dövlət müəssisinin iştirak etdiyi mülki prosesdə prokurorun dövləti təmsil etməsi (*Batsaninanın işi (Batsanina)*).

Bu işdə prokuror məhkəməyə çağırılmalı olan ittiham tərəfinin şahidlərinin siyahısını məhkəməyə təqdim etmiş, müdafiə tərəfi isə öz şahidlərinin çağırılması üçün hər dəfə ayrıca məhkəməyə müraciət etməli olmuşdu, lakin bu hal «tərəflərin bərabərliyi» prinsipinin pozuntusu hesab edilmədi (*Ashot Harutyunyan Ermənistanına qarşı (Ashot Harutyunyan v. Armenia)*).

Digər müstəsna hallar da (məsələn, məhkəmənin təyin etdiyi ekspertin eyni məhkəmə iclasında qəflətən öz rəyini dəyişməsi) ola bilər ki, bu zaman məhkəmə ifadə vermək üçün əlavə ekspert çağırılmasını lazım bilmədikdə ədalətlik prinsipi və müdafiə tərəfinin hüquqları ilə əlaqədar problem yarana bilər (*G.B. Fransaya qarşı (G.B. v. France)*, 56-70-ci bəndlər).

Cinayət işi üzrə məhkəmə araşdırmasında 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş tərəflərin bərabərliyi tələbi bəzən 6-cı maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulmuş müdafiə hüquqları ilə (məsələn, şahidləri dindirmək hüququ ilə) müəyyən dərəcədə üst-üstə düşə bilər. Müvafiq olaraq, Məhkəmə bu bəndlərin pozulduğu barədə iddiaları adətən birlikdə (əlaqəli şəkildə) araşdırır (*Brikmont Belçikaya qarşı (Bricmont v. Belgium)*).

Cinayət işləri ilə müqayisədə mülki işlərdə tərəflərin bərabərliyi prinsipinin müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yol verilə bilər, məsələn, ərizəçinin öz maraqlarını müstəqil surətdə təmsil etmək qərarına gəldiyi əsas götürülərək işin materialları ilə onun tanış olmasına icazə verilməməsi buna misal ola bilər (*Menyenin işi və Fuşenin işi*

(*Menet, Foucher*)).

«Tərəflərin bərabərliyi», yaxud «məhkəməyə müraciət» hüququnun tələbləri²⁷ özlüyündə mülki işlərdə hüquqi yardımla təmin edilmək hüququnu doğurmasa da, bəzi müstəsna hallarda, məsələn, imkanlı iddiaçının (multimilli korporasiyanın) böhtanla əlaqədar qaldırdığı iddialara dair mülki işlərdə maddi imkanı olmayan cavabdehlərə vəkillər tərəfindən hüquqi yardım göstərməkdən imtina edilməsinin 6-cı maddənin 1-ci bəndini pozduğu müəyyən edilib (*Stil və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı (Steel and Morris v. the United Kingdom)*)).

Qısa xülasə

«Məhkəmə iclasının açıq keçirilməsi» hüququ 6-cı maddənin mətnindən doğur və bu kateqoriyaya aid olan işlərdə açıqlıq tələbinə riayət edilməsi adətən bütövlükdə məhkəmə araşdırmasının «ədalətliyi» araşdırılarkən nəzərdən keçirilir (*Ekbataninin işi (Ekbatani)*). «Ədalətlik» tələbinin bu elementi (yəni «məhkəmə iclasının açıq keçirilməsi» hüququ) aşağıdakı dörd hüquqdan ibarətdir:

- ❖ mülki prosesdəki tərəfin və ya cinayət prosesindəki müttəhimin şəxsən iştirak etdiyi şifahi iclasın (dinləmənin) keçirilməsi hüququ (*Ekbatani İsveçə qarşı (Ekbatani v. Sweden)*);
- ❖ məhkəmə iclasında səmərəli iştirak hüququ (*T. və V. Birləşmiş*

Krallığa qarşı (T. and V. v. the United Kingdom)), 83-89-cu bəndlər);

- ❖ məhkəmə iclasının açıq keçirilməsi hüququ, yaxud ərizəçinin üçüncü şəxslərin və media nümayəndələrinin iclasa buraxılmasını tələb etmək hüququ (*Riepan Avstriyaya qarşı (Riepan v. Austria)*);
- ❖ məhkəmə qərarının ictimaiyyətə elan olunması hüququ (*Pretto və başqaları İtaliyaya qarşı (Pretto and others v. Italy)*), 20-28-ci bəndlər).

Konvensiya üzrə presedent hüququnda vəkilin iştirakı ilə həyata keçirilən məhkəmə prosesləri ilə (*Kremtsov Avstriyaya qarşı (Kremzow v. Austria)*), 45-75-ci bəndlər; hərçənd ki, bu aspektlər 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» və «c» bəndləri üzrə araşdırma üçün əhəmiyyət kəsb edə bilər) tərəflərin şəxsən iştirakı olmadan həyata keçirilən yazılı prosedurlar (*Aksen Almaniyaya qarşı (Axen v. Germany)*), 28-32-ci bəndlər) arasında əhəmiyyətli fərq yoxdur. 6-cı maddə ilə təmin edilən məhkəmə iclasında şəxsən iştirak etmək hüququ yarandıqda dövlət bu hüququ təmin etmək öhdəliyini daşıyır. Bu hüquq yazılı prosedurlardan fərqli olaraq şifahi məhkəmə iclasının keçirilməsini tələb edir, lakin bu hökmən o demək deyil ki, şifahi iclasların hər biri açıq keçirilməlidir.²⁸

27 Yuxarıda «Məhkəməyə müraciət etmək imkanı» bölməsinə bax.

28 Aşağıda bu bölməyə bax: «Məhkəmə iclaslarının açıqlığı: üçüncü şəxslərin və media nümayəndələrinin iclasda iştirakı».

İşə yalnız bir instansiyada baxılmalıdır və prosesdə “son dərəcə exniki” və ya “sırf hüquqi” məsələlər araşdırılmırsa, yazılı prosedurlar yetərli deyil və şifahi iclas keçirilməlidir (*Koottummel Avstriyaya qarşı (Koottummel v. Austria)*, 18-21-ci bəndlər).

Apellyasiya icraatında isə, əksinə, yazılı prosedurlar adətən 6-cı maddənin tələblərinə uyğun hesab edilir. Aşağıdakı hallarda apellyasiya iclasının şifahi keçirilməsi tələb olunmaya bilər: a) şahid ifadələrinin etibarlılığı şübhə doğurmursa; b) tərəflər iş üzrə faktlara etiraz etmirsə; və c) öz mövqelərini yazılı şəkildə müdafiə etmələri və qarşı tərəfin sübutlarına yazılı şəkildə etiraz etmələri üçün tərəflərə lazımı imkanlar yaradılıbsa. Eyni zamanda, apellyasiya məhkəməsindəki icraatda araşdırılan məsələlərin “son dərəcə texniki” və ya “sırf hüquqi” olub-olmadığını son instansiya qismində Avropa Məhkəməsi müəyyənləşdirir (*Şlumpf İsviçərəyə qarşı (Schlumpf v. Switzerland)*, 66-70-ci bəndlər; *İkual Koll İspaniyaya qarşı (Iguual Coll v. Spain)*, 28-38-ci bəndlər).

Prosesdəki tərəfin ən azı bir instansiyada məhkəmə prosesində şəxsən iştirak etməsi tələbi tam müstəqil (daxili qanunvericilikdən asılı olmayan) tələbdir (*Göç Türkiyəyə qarşı (Göç v. Turkey)*, [BP], 43-52-ci bəndlər).

Prosesdəki tərəfin birinci instansiyada məhkəmə iclasında şəxsən iştirak etməsi tələbi, demək olar ki, mütləq (məhdudiyətsiz) tələbdir, hərçənd, nəzəri cəhətdən bu qaydadan kənara çıxmağa haqq qazandıran “müstəsna hallar” mövcud ola bilər (*Allan Yakobsson İsveçə qarşı (№ 2) (Allan Jacobsson (No. 2) v. Sweden)*, 46-49-cü bəndlər). Xırda hüquq pozuntularına (sürət həddini aşma və ya yol hərəkəti qaydalarının digər pozuntuları) aid işlərdə şahid ifadələrinin etibarlılığının qiymətləndirilməsinə ehtiyac olmadığı üçün Avropa

Məhkəmə belə hallarda ölkədaxili şifahi məhkəmə iclası keçirilməsinin zəruri olmadığını qəbul edir və yazılı icraatın keçirilməsini pozuntu hesab etmir (*Suhadolc Sloveniyaya qarşı (Suhadolc v. Slovenia)*, qərardad).

Şifahi məhkəmə iclasının keçirilməsi və həmin iclasda şəxsən iştirak etmək tələblərinin pozulduğu hallara aid nümunələr

Bu işdə tikinti aparılmasına icazə ilə bağlı icra hakimiyyətinin qərarının etibarlılığının yoxlanıldığı məhkəmə prosesi bir instansiyada keçirildi və onun qərarı qəti idi. Ərizəçinin məhkəmə iclasında iştirakına imkan yaradılmaması pozuntu hesab edildi (*Allan Yakobssonun işi (№ 2) (Allan Jacobsson (No. 2))*).

Cinayət işi üzrə faktların və hüquqi məsələlərin araşdırıldığı apellyasiya iclasında müttəhimin iştirakına imkan yaradılmaması (*Ekbataninin işi (Ekbatani)*).

Bu işdə ərizəçinin ittiham hökmünə qarşı verdiyi apellyasiya şikayətinə baxıldığı iclasda iştirak etməsinə imkan yaradılmamışdı, halbuki bu iclasda apellyasiya məhkəməsi ərizəçinin cəzasının ağırlaşdırılması barədə ittiham tərəfinin vəsatətinə baxmalı idi (*Kremtsovun işi (Kremzow)*).

Uşağı ilə görüş hüququnu tələb edən valideynin apellyasiya instansiyasındakı iclasda iştirak etməsinə imkan yaradılmaması (*X. İsveçə qarşı (X v. Sweden)*, 1959-cu il).

Əlilliyə görə müavinət almaq istəyən şəxsin apellyasiya instansiyasındakı iclasda iştirak etməsinə imkan yaradılmaması (*Salomonssonun işi (Salomonsson)*).

Bu işdə ixtisaslı həkim olan ərizəçinin birinci instansiya məhkəməsindəki iclasda iştirakı təmin edilməmişdi. Onun apellyasiya instansiyasındakı iclasda iştirakı bu qüsuru aradan qaldırmadı, çünki bu instansiyada birinci instansiya məhkəməsinin qərarının etibarlılığına bütünlüklə yenidən baxılmamışdı (*Denye Fransaya qarşı (Diennet v. France)*).

Bu işdə müttəhim məhkəmə iclasında özünü rəsmi dildə (türk dilində) deyil, ana dilində (kürd dilində) müdafiə etmək istədiyi üçün məhkəmə bunu müttəhimin özünü müdafiə etmək hüququndan imtinası kimi qiymətləndirmişdi və müttəhimə xəbərdarlıq edilmişdi ki, tələbində ısrar edərsə məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququnu itirə bilər (*Zana Türkiyəyə qarşı (Zana v. Turkey)*).

Bu işdə aşağı məhkəmə şifahi iclas keçirdikdən sonra ərizəçinin təqsirkar olmadığını qərara alaraq bəraət hökmü çıxarmış, lakin sonradan yuxarı instansiya məhkəməsi şifahi iclas keçirmədən onu məhkum etmiş və ərizəçinin niyyət və hərəkətlərini araşdırarkən birinci instansiya məhkəməsinin araşdırdığı faktlardan kənara çıxmışdı (*İkual Kollun işi (Iqual Coll)*).

Məhkəmə iclasında tərəflərin şəxsən iştirakı aşağıdakılar üçün tələb olunur: a) onlar iş üçün mühüm əhəmiyyətə malik olan hadisələrin şahididirlərsə, onların ifadələrinin alınması üçün (*Kovalyov Rusiyaya qarşı (Kovalev v. Russia)*, 30-38-ci bəndlər); b) ərizəçilərin şəxsiyyəti, hüquq qabiliyyəti və s. bərəsində hakimın təsəvvürə malik olmasına imkan yaradılması üçün (*Ştukaturov Rusiyaya qarşı (Shtukaturov v. Russia)*, 69-76-cı bəndlər).

6-cı maddə özlüyündə mülki və ya cinayət işlərində apellyasiya şikayəti vermək hüququnu təmin etməsə də, müstəqil xarakter daşımayan

(yəni daxili qanunvericilikdən asılı olan) qaydaya əsasən, apellyasiya hüququ daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulubsa,²⁹ o halda ərizəçinin apellyasiya məhkəməsindəki icraatda iştirakı aşağıdakılardan asılıdır: a) prosesin xarakterindən və apellyasiya məhkəməsinin rolundan (*Ekbataninin işi (Ekbatani)*, 24-33-cü bəndlər); və b) işin ərizəçi üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasından (*Kremtsovun işi (Kremzow)*).

Apellyasiya məhkəməsi iş üzrə faktları və hüquqi məsələləri araşdırırsa və aşağı məhkəmənin qərarını ləğv etmək və ya dəyişdirmək səlahiyyətinə malikdirsə, o halda apellyasiya icraatında ərizəçinin iştirakı tələb olunur (*Ekbataninin işi (Ekbatani)*).

Həmçinin apellyasiya icraatında ərizəçinin prosesual vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə pisləşə bilərsə (məsələn, cəzası ağırlaşdırıla bilərsə), hətta apellyasiya məhkəməsi faktları deyil, yalnız hüquqi məsələləri araşdırsa belə, apellyasiya icraatında ərizəçinin iştirakı tələb olunur (*Kremtsovun işi (Kremzow)*). Yaxud da, məsələn, apellyasiya məhkəməsində müəyyən hüquqi rəyin yaranması üçün ərizəçinin xarakterini və ya sağlamlıq durumunu qiymətləndirmək zəruri olduqda iclasda ərizəçinin iştirakı tələb olunur (*Salomonsson İsveçə qarşı (Salomonsson v. Sweden)*, 34-40-cü bəndlər). Həmçinin apellyasiya məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsinin bəraət hökmünü dəyişdirdikdə və sübutları yenidən qiymətləndirdikdə (xüsusən müttəhim faktoloji sübutların mühüm mənbəyidirsə), ərizəçinin iclasda şəxsən iştirak etməsi tələb olunur (*Qarsiya Ernandes İspaniyaya qarşı (García Hernández v. Spain)*, 26-36-cı bəndlər). Birinci instansiya məhkəməsində işə ərizəçinin iştirakı olmadan

²⁹ Yuxarıda «Məhkəməyə müraciət etmək imkanı» bölməsinə, habelə 7 saylı Protokolun 2-ci maddəsinə bax.

baxılıbsa, bu qüsur apellyasiya instansiyasında yalnız o halda düzəldilə bilər ki, apellyasiya məhkəməsi həm iş üzrə faktları, həm də hüquqi məsələləri araşdırmaq və aşağı məhkəmənin qərarının etibarlılığını bütünlüklə yoxlamaq səlahiyyətinə malik olsun (*Denye Fransaya qarşı (Diennet v. France)*, 33-35-ci bəndlər).

Şəxs prosesdə şəxsən iştirak etmək hüququndan imtina edə bilər, lakin bu imtina birmənalı (aydın) şəkildə bildirilməli və şəxs iştirakı olmadan keçirilən iclasda işin mühümlüyünə uyğun minimal təminatlar mövcud olmalıdır (*Puatrimol Fransaya qarşı (Poitrimol v. France)*, 29-39-cu bəndlər).

Şifahi məhkəmə iclasının keçirilməsi və ya həmin iclasda şəxsən iştirak etmək tələblərinin pozulmadığı hallara aid nümunələr

Barəsindəki hökmün etibarsız elan edilməsi üçün verdiyi ərizə ilə bağlı apellyasiya iclasında ərizəçinin şəxsən iştirak etməməsi, amma vəkili vasitəsilə təmsil olunması (*Kremtsov Avstriyaya qarşı (Kremzow v. Austria)*).

Mülki iş üzrə apellyasiya iclasında hüquqi məsələlərə tərəflərin iştirakı olmadan baxılması (*Aksen Almaniyaya qarşı (Axen v. Germany)*).

Mülki işdə cavabdehin iddiaçılar tərəfindən verilmiş ünvanda olmaması və dövlət orqanlarının səylərinə, o cümlədən qəzətdə elanlar verilməsinə və polisə sorğu verilməsinə baxmayaraq tapılmasının mümkün olmaması səbəbindən məhkəmə iclasının onun iştirakı olmadan keçirilməsi (*Nunyes Dias Portuqaliyaya qarşı (Nunes Dias v. Portugal)*, qərarədad).

Lakin məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququ o demək deyil ki, ərizəçilər prosesdə şəxsən iştirak etməyə yetərinə say göstərmədikdə dövlət orqanları onları məhkəməyə gətirmək öhdəliyini daşıyırlar (*Nunyes Dias Portuqaliyaya qarşı (Nunes Dias v. Portugal)*, qərarədad). Dövlət orqanları ərizəçiləri onların işləri üzrə keçiriləcək məhkəmə iclasları barədə məlumatlandırmağa borcludurlar, amma bununla belə, 6-cı maddə prosesdəki tərəflərə hər hansı konkret formada, məsələn, sifarişli poçt vasitəsilə məhkəməyə çağırış sənədlərinin təqdim edilməsi hüququnu vermir (*Boqonos Rusiyaya qarşı (Bogonos v. Russia)*, qərarədad).

Qiyabi (təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan) məhkəmə araşdırmasının keçirilməsinə yalnız o halda icazə verilir ki: a) dövlət orqanları təqsirləndirilən şəxsi tapmaq və qarşıdakı məhkəmə iclasları barədə məlumatlandırmaq üçün mümkün olan cəhdləri etmiş olsunlar; b) təqsirləndirilən şəxs sonradan tapıldığı təqdirdə iş bütünlüklə baxılması hüququnu özündə saxlamış olsun (*Kolotsa İtaliyaya qarşı (Colozza v. Italy)*, 26-33-cü bəndlər; *Krombax Fransaya qarşı (Krombach v. France)*, 82-91-ci bəndlər).

Səmərəli iştirak imkanı

Mülki iş üzrə cavabdeh və ya cinayət işi üzrə müttəhim məhkəmə iclasında səmərəli iştirak imkanına malik olmalı və onun fiziki və psixi vəziyyəti, yaşı və şəxsi keyfiyyətləri nəzərə alınmaqla buna şərait yaradılmalıdır (*Stenford Birləşmiş Krallığa qarşı (Stanford v. the United Kingdom)*, qərarədad).

Bu tələb Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin “b”, “c” və “e”

bəndlərinin tələbləri ilə müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür, bu şərtlə ki, ərizəçinin prosesdə səmərəli iştirak etmək imkanına malik olmamasının vəkilin yardımı vasitəsilə kompensasiya edilməsi mümkün olsun (*Stenfordun işi (Stanford)*).

Cinayət işi üzrə müttəhim məhkəmə iclası zalında (xüsusən işə qarşı böyük ictimai maraq olduqda) özünü kifayət qədər sərbəst hiss etməlidir ki, vəkili ilə lazımı qaydada məsləhətləşə və iclasda səmərəli iştirak edə bilsin (*T. və V. Birləşmiş Krallığa qarşı (T. and V. v. the United Kingdom)*).³⁰

Yetkinlik yaşına çatmayanlarla əlaqədar cinayət işlərinə baxılması üçün xüsusi məhkəmə orqanları yaradılmalı, onlar yeniyetmələrin əqli inkişaf səviyyəsini yoxlamalı və yetərcə nəzərə almalı və araşdırmanı onların səviyyəsini və tələbatlarına uyğunlaşdırmalıdır (*S.C. Birləşmiş Krallığa qarşı (S.C. v. the United Kingdom)*, 27-37-ci bəndlər).

İşin halları ərizəçinin prosesdə səmərəli iştirakını təmin etmək üçün iştirakçı dövlətlərin pozitiv tədbirlər görməsini tələb edə bilər, bununla belə, bu prinsip, belə görünür ki, xəstəliyi, əlilliyi və ya hər hansı digər qüsuru olan ərizəçi üçün hər hansı maliyyə yardımı və ya praktiki imkanlar yaradılmasının zəruriliyini nəzərdə tutmur və sadəcə müştəri ilə onun vəkili arasındakı səmərəli əlaqənin təmin edilməsinin zəruriliyi ilə məhdudlaşır (*Libreyx Almaniyaya qarşı (Liebreich v. Germany)*, qərarad).

Şəxsin fiziki və ya digər qüsurları varsa, o, bunu birinci instansiya məhkəməsinin, habelə işə bütünlüklə (yəni işin həm faktoloji, həm də hüquqi aspektlərinə) baxan apellyasiya məhkəməsinin diqqətinə

çatdırmalıdır ki, məhkəmə onun iclasda səmərəli iştirakını təmin etmək üçün ən yaxşı vasitələri seçə bilsin (*Timerqaliyev Rusiyaya qarşı (Timergaliyev v. Russia)*, 50-60-cı bəndlər).

Ciddi fiziki və psixi qüsurlar barədə məlumatlandırıldıqda birinci instansiya məhkəməsi ərizəçinin iclasda səmərəli iştirakının mümkünlüyü ilə bağlı tibb ekspertinin rəyini öyrənməlidir (*Timerqaliyevin işi (Timergaliyev)*).

Cavabdeh məhkəmə iclasında videokonfrans vasitəsilə iştirak edə bilər, lakin bu cür iştirakın zəruriliyi üçün inandırıcı əsaslar gətirilməlidir (məsələn, təhlükəsizlik mülahizələri). Bu cür kommunikasiya sistemi lazımı qaydada işləməli və müttəhimlərlə vəkillər arasında ünsiyyətin konfidensiallığını təmin etməlidir (*Marçello Viola İtaliyaya qarşı (Marcello Viola v. Italy)*, 63-77-ci bəndlər; *Qolubev Rusiyaya qarşı (Golubev v. Russia)*, qərarad).

Səmərəli iştirak tələbinin pozulduğu hallara aid nümunələr

11 yaşlı ərizəçilərin qətl törətməkdə ittiham edildikləri işə adi cinayət məhkəməsində baxılırdı. Bu iş böyük ictimai rezonans doğurduğuna görə ictimaiyyət prosesə böyük diqqət yetirirdi. Bu hal ərizəçilərin posttravmatik stress keçirməsinə səbəb olmuş və onların bu durumu tibbi rəy vasitəsilə təsdiqlənmişdi (*T. və V. Birləşmiş Krallığa qarşı (T. and V. v. the United Kingdom)*).

Bu işdə əqli inkişaf səviyyəsi aşağı olan 11 yaşlı müttəhim onun barəsindəki cinayət prosesinin xarakterini və prosesdə hansı məsələlərin həll olunduğunu anlamırdı (*S.C. Birləşmiş Krallığa qarşı (S.C. v. the United Kingdom)*).

³⁰ Məhkəmə işi ətrafında həddən artıq aşkarlığın müttəhimin müdafiəsinə təsiri ilə bağlı «Qəzəzsi məhkəmə» bölməsinə bax.

Eşitmə qabiliyyəti zəif olan ərizəçi apellyasiya məhkəməsindəki iclasda deyilənləri anlaması üçün yardımla təmin olunmamışdı və üstəlik, məhkəmənin təyin etdiyi vəkillər apellyasiya iclasında iştirak etmirdilər (*Timergaliyevin işi (Timergaliyev)*); həmçinin *Stenfordun işinə (Stanford)* bax).

Səmərəli iştirak tələbinin pozulmadığı hallara aid nümunələr

Eşitmə qabiliyyəti zəif olan ərizəçi məhkəmə zalındakı akustika sisteminin lazımı səviyyədə olmaması ucbatından məhkəmə araşdırmasında verilmiş ifadələrin bəzilərini eşidə bilməmişdi, lakin onun şahidlərdən kifayət qədər aralı oturulmasında məqsəd öz müdafiəçi vəkili ilə konfidensial qaydada məsləhətləşməsinə imkan yaratmaq idi (*Stenfordun işi (Stanford)*); həmçinin *Timergaliyevin işinə (Timergaliyev)* bax).

Sakitləşdirici dərman qəbul etmiş ərizəçi məhkəmə araşdırmasında bu dərmanın təsiri altında idi, lakin vəkili ilə sərbəst surətdə ünsiyyətdə olmaq imkanına malik olduğu üçün bu işdə səmərəli iştirak tələbinin pozulmadığı qərara alındı (*Libreyxin işi (Liebreich)*); qərardad).

Bu tələbin məqsədi mülki iş üzrə cavabdehləri və cinayət işi üzrə müttəhimləri ədalət mühakiməsinin məxfi qaydada həyata keçirilməsindən müdafiə etməkdən, habelə ədliyyə sisteminin daha çox göz önündə olmasını və cəmiyyətin məhkəmə hakimiyyətinə inamının

qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir (*Aksenin işi (Axen)*).

Bu tələbin köməyi ilə mətbuat ictimai nəzarətçi funksiyasını yerinə yetirə bilər, mətbuatın bu funksiyası həmçinin Konvensiyanın 10-cu maddəsi ilə təmin edilir.

Məhkəmə iclasının açıq keçirilməsi hüququ qeyri-məhdud hüquq deyil, belə ki, 6-cı maddənin 1-ci bəndinin mətnində istisna hallar nəzərdə tutulub, lakin bütün hallarda məhkəmə iclasının açıqlığı prezumpsiyasına üstünlük verilməli və yalnız konkret işin halları ciddi surətdə tələb etdiyi təqdirdə (yəni ciddi zərurət olduqda) bu qaydadan istisnalara yol verilməlidir (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*); 86-92-ci bəndlər).

İşin sadəcə «texniki» xarakter daşması ictimaiyyəti iclas zalına buraxmamaq üçün əsaslı səbəb deyil (*Vern Fransaya qarşı (Vernes v. France)*).

Konkret olaraq uşaqlarla əlaqədar olan ailə mübahisələrinə aid işlərdə tərəflərin və şahidlərin ictimai maraqdan və ya insanların rəylərindən çəkinmədən son dərəcə şəxsi xarakter daşıyan məsələlərə dair səmimi fikir bildirmələri mühüm əhəmiyyət daşıyır (*B. və P. Birləşmiş Krallığa qarşı (B. and P. v. the United Kingdom)*, 32-49-cu bəndlər).

Həbsxana intizamına aid işlərdə bir çox hallarda iclasın qapalı keçirilməsi tələb olunduğu halda, məhbuslara qarşı yeni cinayət ittihamlarına aid işlərdə qapalı tələb olunmur (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

Yeni cinayət işi üzrə məhkəmə iclası həbsxana ərazisində keçirilməlidirsə, həbsxana müdiriyyəti ictimaiyyətin həmin iclasın vaxtı və yeri barədə və bu iclasda iştirak etmək hüququna malik olduğu barədə məlumatlandırılmasını təmin etməlidir (*Riepanın işi*

(*Riepan*), 25-41-ci bəndlər). Həbsxana intizamına aid işlərdən başqa, qalan işlərə bir qayda olaraq qapalı iclasda baxılmamalıdır, lakin iclası qapalı keçirmək zərurəti yarandıqda məhkəmə ictimaiyyətin iclas zalına buraxılmaması barədə qərarını konkret işin halları ilə, məsələn, açıqlığın prosesdəki tərəfin şəxsi həyatına göstərə biləcəyi təsirlə əsaslandırılmalıdır. Məsələn, konkret işin predmeti ilə ərizəçinin şəxsi həyatı arasında ağılabatan əlaqənin olduğu müəyyən edilməyibsə, sadəcə olaraq pasiyentlərin tibbi məlumatlarının konfidensiallığının qorunması barədə qanunvericilik normasına istinad etmək yetərli deyil (*Denyenin işi (Diennet)*).

Apellyasiya məhkəməsi işi tam araşdırmaq (yəni həm faktları, həm də hüquqi məsələləri araşdırmaq) səlahiyyətinə malik deyilsə, birinci instansiyada məhkəmə iclasının açıq keçirilməməsini apellyasiya iclasının açıq keçirilməsi kompensasiya edə bilməz (*Denyenin işi (Diennet)*). Eyni zamanda, birinci instansiyada məhkəmə iclası açıq keçirilibsə, apellyasiya iclasının açıq keçirilməsi hüququ yaranmır (bu qayda apellyasiya məhkəməsinin yalnız hüquqi məsələləri deyil, həm də faktları araşdırmaq səlahiyyətinə malik olduğu hallara aid deyil) (*Aksenin işi (Axen)*).

Məhkəmə iclaslarının açıqlığı tələbinin pozulduğu hallara aid nümunələr

Bu işdə həkim barəsində intizam icraatı ilə əlaqədar iclasda ictimaiyyətin iştirakına icazə verilməmiş və ümumi şəkildə belə əsas gətirilmişdi ki, iclasda pasiyentlər barəsində məxfi tibbi məlumatlar açıqlana bilər. Lakin məhkəmə bu faktı nəzərə almamışdı ki, bu iş ərizəçinin hər hansı pasiyentin tibb

tarixçəsi ilə deyil, poçt vasitəsilə yazılı formada qəbul edilməsi təcrübəsinin tətbiqi ilə əlaqədardır, yəni iclasın açıq keçirilməsinə mane olan hər hansı fərdi hal mövcud deyil (*Denyenin işi (Diennet)*). Eyni vəziyyət məfiyə üzvü olduğu güman edilən şəxsin əmlakının müsadirəsinə aid məhkəmə prosesində də yaranmışdı (*Botsellari və Ritsa İtaliyaya qarşı (Bocellari and Rizza v. Italy)*).

Bu işdə məhbusun barəsindəki yeni cinayət ittihamlarına həbsxanada keçirilən qapalı iclasda baxılırdı, lakin həbsxana müdiriyyəti iclasın vaxtı və yeri barədə ictimaiyyətə məlumat verməmişdi (*Riepan Avstriyaya qarşı (Riepan v. Austria)*).

Bu işdə məhkəmə iclası ciddi rejimli həbsxanada keçirilmişdi və ictimaiyyətin iclasda iştirak etmək üçün həbsxana müdiriyyətinə icazə alması və iclasa gələnlərin üzərində axtarış aparılması tələb olunurdu (*Hümmətov Azərbaycanaya qarşı (Hummatov v. Azerbaijan)*).

Məhkəmə iclaslarının açıqlığı tələbinin pozulmadığı hallara aid nümunələr

Ailə mübahisəsinə aid olan, uşağın harada yaşayacağını müəyyən edən iş üzrə məhkəmə iclası qapalı keçirilmişdi. Qapalıqda məqsəd ondan ibarət idi ki, tərəflər və şahidlər son dərəcədə şəxsi xarakter daşıyan məsələlər barədə fikirlərini açıq bildirmək imkanına malik olsunlar (*P. və B. Birləşmiş Krallığa qarşı (P. and B. v. the United Kingdom)*).

Bu işdə həbsxana intizamının pozulması ilə əlaqədar məhbuslara qarşı intizam icraatı qapalı keçirilmişdi. Qapalıqda səbəb təhlükəsizlik mülahizələri və praktiki mülahizələr idi, əks halda həbsxana müdiriyyətinin üzünə təhlükəsizliyi təmin etməklə bağlı qeyri-mütənasib dərəcədə ağır yük düşəcəkdə (*Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı (Campbell and Fell v. the United Kingdom)*).

Bu işdə hüquqi məsələlərin araşdırıldığı apellyasiya iclası qapalı keçirilmişdi, lakin birinci instansiya məhkəməsinin iclası açıq keçirildiyi üçün pozuntu müəyyən edilmədi (*Aksen Almaniyaya qarşı (Axen v. Germany)*)).

Məhkəmə öz qərarının bütün mətnini açıq məhkəmə iclasında oxumaq öhdəliyini daşımır, qərarın yazılı şəkildə ictimaiyyətə elan olunması yetərlidir (*Preto və başqalarının işi (Preto and others)*)).

Qərarın mətni məhkəmə katibliyində saxlanılmalı və tanışlıq üçün açıq olmalıdır (*Preto və başqalarının işi (Preto and others)*)).

Məhkəmə iclasının qapalı keçirilməsinə 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş hallarla haqq qazandırılması faktı qapalı iclasda qəbul edilmiş məhkəmə qərarı ilə tanış olmaq hüququna malik olan şəxslərin dairəsinin məhdudlaşdırılmasının mümkünliyünü nəzərdə tuta bilər, bu şərtlə ki, xüsusi hallarda ictimaiyyət nümayəndələrinin işin materialları tanış olması üçün yetərli təminatlar mövcud olsun (*P. və B. Birləşmiş Krallığa qarşı (P. and B. v. the United Kingdom)*)). Bu tələb dövlətin hər hansı maliyyə öhdəliyini və ya digər öhdəliyini, məsələn, məhkəmə qərarının yazılı surətinin verilməsinin məsrəflərini çəkmək vəzifəsini doğurmur. Burada sübut etmə vəzifəsi ərizəçinin üzərinə düşür, belə ki, o, etiraz etdiyi qərarın əsaslarını öyrənməyə kifayət qədər say göstərdiyini, o cümlədən zərurət olduqda vəkilinə və ya məhkəmə katibliyinə sorğu verdiyini sübut etməlidir, bu halda məhkəmə qərarının təqdim edilməməsinə görə dövlətin məsuliyyəti

yarandır (*Yodko Litvaya qarşı (Jodko v. Lithuania)*)).³¹

Məhkəmə qərarının ictimaiyyətə elan olunması tələbinin pozulduğu hallara aid nümunə

- ❖ bu işdə məhkəmə açıq iclasda qərarın yalnız nəticə hissəsini elan etmiş, qərarın tam yazılı mətnini isə (əsaslandırıcı hissə ilə birlikdə) sonradan yalnız prosesdəki tərəflərə göndərmişdi, ictimaiyyət isə qərarı məhkəmə katibliyinin arxivindən əldə etmək imkanına malik deyildi (*Ryakib Biryukov Rusiyaya qarşı (Ryakib Biryukov v. Russia)*)).

Məhkəmə qərarının ictimaiyyətə elan olunması tələbinin pozulmadığı hallara aid nümunələr

- ❖ kassasiya məhkəməsinin iş üzrə açıq iclasında qərarın elan olunmaması (*Preto və başqalarının işi (Preto and others)*));
- ❖ bu işdə uşağın harada yaşayacağını müəyyən edilməsinə aid məhkəmə qərarı ilə ictimaiyyətin tanış olmaq imkanı məhdudlaşdırılsa da, ictimaiyyətin həmin qərarla tanış olmaqda maraqlı olduğunu sübut etmiş ictimaiyyət nümayəndəsinin müraciəti əsasında onun işlə tanış olmasına icazə verilmişdi (*P. və B.-nin işi (P. and B.)*));
- ❖ ərizəçi məhkəmə qərarının yazılı versiyasını almaq üçün yetərinəcə aktivlik göstərmədiyinə görə məhkəmə qərarının yazılı versiyasının

31 Həmçinin yuxarıda bu bölməyə bax: «Prosessual maneələr: müddət məhdudluqları, yüksək məhkəmə rüsumları, yurisdiksiya tələbləri və digər formallıqlar».

ərizəçinin saxlanıldığı həbsxanaya göndərilməməsi (*Yodkonun işi (Jodko)*), qərardad).

Qısa xülasə

«Ədalətlik» anlayışı cinayət işlərində aşağıdakı üç problemlə sahədə əlavə tələbləri nəzərdə tutur:

- ❖ provokasiyadan müdafiə (*Ramanauskas Litvaya qarşı (Ramanauskas v. Lithuania)*);
- ❖ susmaq hüququ və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ (*Saunders Birləşmiş Krallığa qarşı (Saunders v. the United Kingdom)*);
- ❖ ədalətli məhkəmə araşdırılmasının həyata keçirilməsindən kobudcasına imtina edilən ölkəyə deportasiya və ya ekstradisiya olunmama (*Mamatkulov və Askarovun işi (Mamatkulov and Askarov)*).

Məhkəmənin presedent hüququnda «provokasiya» (*Xudobin Rusiyaya qarşı (Khudobin v. Russia)*, 128-137-ci bəndlər) və «polis tərəfindən təhrik edilmə» (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*) kimi terminlərdən istifadə edilir (sonuncu termin fransızca «polis provokasiyası» (*provocation policière*) terminindən qaynaqlanır

– *Teyxeyra de Kastro Portuqaliyaya qarşı (Teixeira de Castro v. Portugal)*, 34-39-cu bəndlər), amma görünür, bu terminlər Konvensiyanın məqsədləri üçün ekvivalent terminlərdir.

Bundan başqa, Məhkəmənin presedent hüququnda eyni işdə “polis tərəfindən təhrik edilmə” və “təhrik edilmə” terminlərindən (bəzən dolaşır şəkildə) istifadə edilsə də, aşkar görünür ki, istər subyektin hüquqi statusu baxımından (“polis tərəfindən təhrik edilmə” rəsmi istintaq kontekstində şəxsi ifşa etmək məqsədi ilə cinayətə təhrik etməni bildirir), istərsə də faktların qüvvəsi baxımından (şəxsi ifşa etmək məqsədi ilə ona rüşvət təklif edilməsi “təhrik etmə” hesab edilsə də, “provokasiya” hesab edilməyə bilər) bu terminlər arasında fərq var (*Milinyene Litvaya qarşı (Milinienė v. Lithuania)*, 35-41-ci bəndlər). İlk dəfə *Teyxeyra de Kastro Portuqaliyaya qarşı işdə (Teixeira de Castro v. Portugal)* tanınan “provokasiya” öncə düzgün hal kimi qəbul edilsə də, yekunda şəxsi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan məhrum edən hal kimi qiymətləndirildi (39-cu bənd). “Provokasiya” termininə sonradan *Ramanauskasın işində* (55-ci bənd) belə anlayış verildi: dövlət nümayəndələrinin cinayətkar fəaliyyəti mahiyyət etibarını ilə passiv formada (müdaxiləsiz) araşdırmaqla kifayətlənməyərək, sübutlar əldə etmək və cinayət işini başlamaq məqsədi ilə subyektə təsir göstərərək onu cinayət törətməyə təhrik etməsi və belə təhrikçilik olmadığı təqdirdə həmin cinayətin törədilməsi ehtimalının olmaması. Daha sonra *Xudobinin işində (Khudobin)* Məhkəmə qeyd etdi ki, provokasiya yolu ilə əldə edilən bütün dəlillər sübutlar sırasından xaric edilməlidir (133-135-ci bəndlər; həmçinin hüquqa zidd sübutların digər növlərinin qəbul edilməsinin mümkünüyü məsələsinə əhəməli yanaşma ilə bağlı bu işlərə bax: *Şenkin işi (Schenk)*; *Xanın işi (Khan)*);

və *Bikov Rusiyaya qarşı (Bykov v. Russia)*, [BP], 88-105-ci bəndlər). Məhkəmənin presedent hüququnda şəxsin provokasiya yolu ilə məhkum edilməsinin hüquqa zidd olduğu birbaşa qeyd edilməsə də, bu hal “ədalətli məhkəmə araşdırması” tələbinin nadir pozuntularındandır ki, belə hallarda 41-ci maddə əsasında maddi ziyanla (gəlirlərin itirilməsinə görə), eləcə də mənəvi ziyanla əlaqədar kompensasiya təyin olunur (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 87-88-ci bəndlər).

Provokasiyadan müdafiə ilə təmin olunmaq hüququ mütləq (məhdudlaşdırılmasına yol verilməyən) hüquqdur və provokasiya metoduna hətta mütəşəkkil cinayətkarlığa, narkotik qaçaqmalçılığın və korrupsiyaya qarşı mübarizə maraqları ilə haqq qazandırmaq olmaz və belə hallarda ittiham hökmü polis tərəfindən təhrik olunma vasitəsilə əldə edilmiş sübutlara əsaslanmamalıdır (*Teyxeira de Kastronun işi (Teixeira de Castro)*, 36-cı bənd; *Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 49-54-cü bəndlər).

Provokasiya hallarının araşdırılmasına Məhkəmənin ilkin yanaşması subyektiv elementləri (məsələn, məxfi polis agentlərinin müdaxiləsindən əvvəl ərizəçinin cinayət törətməyə meylli olub-olmadığının araşdırılması, hədəfə alınmış şəxsə məxfi araşdırmanın təsiri altında cinayət törətmək meylinin yarandığının sübutunun tələb olunması), eləcə də obyektiv elementləri (məsələn, istintaq üzərində məhkəmə nəzarətinin olmaması və polislərin mahiyyət etibarını ilə araşdırmanı passiv formada (müdaxiləsiz) apara bilməməsi) özündə ehtiva edən qarışıq meyarların tətbiqi ilə xarakterizə olunurdu (*Teyxeira de Kastronun işi (Teixeira de Castro)*, 36-39-cu bəndlər).

Ramanauskasın işi üzrə qərar (qərarın 56-cı bəndinə bax) çıxarıldığı vaxtdan bəri, görünür, Məhkəmə subyektiv meyardan birdəfəlik im-

tina edib, çünki onun rəyinə görə, polis agentlərinin müdaxiləsindən öncə subyektdə gizli cinayət niyyətinin (cinayətkarlığa meylliliyin) olub-olmaması əhəmiyyət kəsb etmir, əhəmiyyət kəsb edən element onun araşdırma başlayana qədər cinayət törətmək niyyəti ilə hərəkət edib-etməməsidir. Belə ki, şəxsə öncədən cinayət törətmək niyyətinin olub-olmamasının və ya onun cinayətkarlığa meylli olub-olmamasının provokasiyanın güddüyü məqsədlər üçün heç bir fərqi yoxdur. Buna görə də Məhkəmə bu məsələyə mahiyyət etibarını ilə obyektiv meyar baxımından yanaşmalı olur.

Bannikova Rusiyaya qarşı işdə (Bannikova v. Russia) (66-79-cu bəndlər) Avropa Məhkəməsinin hakimləri aşağıdakılardan ibarət olan ikipilləli meyarın tətbiqini təklif etdilər: a) obyektiv yanaşma əsasında substantiv (maddi-hüquqi) elementin araşdırılması, yəni polis agentlərinin “mahiyyət etibarını ilə passiv” (müdaxiləsiz) qaldıqlarının, yoxsa zəruri passivliyin hüdudlarını aşdıqlarının aydınlaşdırılması; və b) prosessual elementin araşdırılması, yəni ölkədaxili məhkəmə prosesində ərizəçinin provokasiya məsələsinə faktiki etiraz etmək imkanına malik olub-olmadığının və daxili məhkəmələrin bu etiraza necə yanaşdıqlarının aydınlaşdırılması.

Provokasiya hesab edilən hallara aid nümunələr

Nəzarətsiz olaraq aparılan araşdırmada iki polis əməkdaşı əvvəllər məhkumluğu olmayan ərizəçidən pulla kiçik miqdarda narkotik vasitə almışdılar və bu faktın əsasında ərizəçi məhkum olunmuşdu (*Teyxeira de Kastronun işi (Teixeira de Castro)*).

Bu işdə polislərin məxfi agenti qismində hərəkət edən şəxs ərizəçinin insani instinktlərindən istifadə edərək onu pulla şirnikləndirmiş və ondan narkotik maddə almışdı. Nəticədə ərizəçi məhkum olunmuşdu (*Vanyanın işi (Vanyan)*).

Bu işdə araşdırma aparan hüquq-mühafizə orqanlarının narkotik vasitələrlə əlaqədar əməliyyatının hədəfinə çevrilmiş ərizəçi əvvəllər məhkumluğu olmayan təsadüfi şəxs idi (*Xudobinin işi (Khudobin)*).

Bu işdə daxili məhkəmələr adi fiziki şəxs qismində çıxış edən və ərizəçini (ərizəçi prokuror idi) rüsvət alma cinayətinə təhrik edən informatorun dövlət orqanlarına məlumat verməmişdən və agent qismində hərəkət etməyə icazə almamışdan əvvəl araşdırmada oynadığı rola əhəmiyyət verməmişdilər (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*); həmçinin *Milinyenenin işinə (Miliniené)* bax).

Məhkəmənin apardığı təhlilin «substantiv» elementi işin faktlarının və bu tip gizli əməliyyatları tənzimləyən daxili qanunvericilik normalarının keyfiyyətliliyinin Məhkəmə tərəfindən yenidən araşdırılması ilə nəticələnir. Məhkəmənin tətbiq etdiyi obyektiv yanaşma faktların araşdırılmasının müxtəlif elementlərinin kifayət qədər kompleks təhlilinin aparılması ilə (bu təhlildə əsas diqqət dövlət orqanları tərəfindən aparılan araşdırmanın təsiri nəticəsində sırası şəxsin cinayət törətməsi riskinin yaranıb-yaranmadığını müəyyənləşdirməkdir), habelə hüquq normalarının daha ciddi araşdırılması ilə nəticələnir və bunda məqsəd dövlət orqanlarının hüquqa zidd metodlardan istifadə etməsinin qarşısını almaq və provokasiya metoduna qarşı müdafiənin təmin edilməsində daxili məhkəmələrin daha aktiv rol oynamasını təmin etməkdir (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 49-74-cü

bəndlər; *Bannkiovanın işi (Bannikova)*). Bu məsələlərlə bağlı nəzərə alınmalı olan ən mühüm elementlər aşağıdakılardır:

- ❖ ərizəçinin cinayət törətməsinə səbəb olmuş gizli agentlərin xüsusi fəaliyyətlərinə nəzarət edilirdimi, xüsusən hakimin nəzarəti var idimi (*Teyxeyra de Kastronun işi (Teixeira de Castro)*, 37-38-ci bəndlər);
- ❖ hüquq-mühafizə orqanlarının araşdırma aparmaq üçün yetərinə əsasları var idimi, məsələn, araşdırmanın təsadüfi deyil, konkret və öncədən müəyyən edilmiş hədəfi var idimi (*Xudobinin işi (Khudobin)*, 134-cü bənd); və bundan başqa, əldə edilmiş məlumatlar araşdırmanın hədəfində olan şəxsin cinayət törətməkdə şübhəli bilinməsi üçün yetərinə əsas təşkil edirdimi (*Teyxeyra de Kastronun işi (Teixeira de Castro)*, 37-38-ci bəndlər);
- ❖ araşdırmanın hədəfi olan şəxs cinayət hərəkətlərini (son nəticədə ona qarşı sübutların bir hissəsini təşkil edəcək hərəkətləri) törətməyə dövlət orqanlarının müdaxiləsindən əvvəl, yoxsa sonra başlamışdı («Eurofinacom» *Fransaya qarşı (Eurofinacom v. France)*, qərardad);
- ❖ dövlət orqanları araşdırmanın gedişində mahiyyət etibarını ilə passiv (müdaxiləsiz) qalmışdılarını (bunu müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə araşdırmada onların faktiki olaraq nə dərəcədə iştirak etmələri nəzərdən keçirilməlidir) (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 71-ci bənd);
- ❖ dövlət orqanları araşdırmanın gedişində gizli hərəkət edən informatorlardan istifadə ediblərsə, provokasiyanın fərdiləşdirilməsinin qarşısını almaq üçün həmin şəxsin motivləri

və hərəkətləri ilə əlaqədar məsuliyyəti üzərlərinə götürüblərmi (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 62-65-ci bəndlər);

- ❖ adi fiziki şəxs olan informator hədəfə alınan şəxsin cinayətə meyilliyi ilə bağlı dövlət orqanlarına şikayət etmək təşəbbüsünü öz üzərinə götürübsə, onu bu davranışa sövq edən gizli motivlərin olub-olmadığı lazımı qaydada yoxlanılıbmı (*Milinyenenin işi (Miliniene)*, 37-41-ci bəndlər);
- ❖ adi fiziki şəxs olan informatorun istifadə edildikdə dövlətin rəsmi araşdırmasının hər hansı mərhələsindən asılı olmayaraq cinayət təşəbbüsündən tutmuş sonrakı hərəkətlərə qədər bütün faktlar araşdırılmalıdır. Məhkəmə bildirib ki, dövlət orqanları fiziki şəxsin təhriki ilə cinayət hərəkətləri törədildikdən sonra bundan öz məqsədləri üçün istifadə etməməlidirlər (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 62-65-ci bəndlər), lakin dövlət orqanlarının müdaxiləsinə qədər adi fiziki şəxs olan informatorun təhrikçi hərəkətlərinin hüdudlarının haraya qədər olduğu və bu hüdudların adi fiziki şəxs olan informatorların iştirakı olmadan aparılan araşdırmalarda yol verilə bilən təhrikçi hərəkətlərin hüdudlarından nə ilə (nə dərəcədə dəqiqliklə) fərqləndiyi aydın deyil (*Milinyenenin işi (Miliniene)*, 37-41-ci bəndlər);
- ❖ dövlət orqanlarının mahiyyət etibarilə passiv qalıb-qalmadıqlarını həmçinin hüquqa zidd metodlardan, məsələn, aşağıdakılardan istifadə edilib-edilmədiyini nəzərə almaqla müəyyənləşdirmək olar:
 - hüquq pozuntusuna açıq-aşkar sövq etmə (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 67-ci bənd);
 - şəxsin insani instinktlərindən istifadə etmə (şirnikləndirmə

(*Vanyanın işi (Vanyan)*, 46-47-ci bəndlər);

- şəxsi sadəcə olaraq cəzasının ağırlaşdırılmasına səbəb ola biləcək hərəkətlərə sövq etmə (*Vanyanın işi (Vanyan)*); və nəhayət,
 - həddən artıq yüksək gəlirlər vəd etmə.
- ❖ başladığı cinayəti başa çatdırması üçün hədəfə stimullaşdırıcı bir şey təklif etmək (məsələn, hədəfin rüşvət almaq praktikasını rəsmən qeydə almaq üçün ona pul təklif etmək) özlüyündə araşdırmanın passiv qalma tələbinin pozuntusu sayılmır (*Milinyenenin işi (Miliniene)*, 37-41-ci bəndlər);
- ❖ yalnız təhlilin yuxarıdakı “substantiv” elementi qəti qərara gəlməyə imkan vermədikdə (*Bannikovanın işi (Bannikova)*) Məhkəmə “prosessual” elementi, yəni ərizəçinin provokasiyası ilə əlaqədar qarşı daxili məhkəmələrə şikayət etmək imkanına malik olub-olmadığını yoxlayır və bu zaman Məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmalı olan əhəmiyyətli aspektlər bunlardır:
- ❖ daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq ərizəçi onun provokasiyası məsələsini məhkəmə araşdırmasında etiraz, şikayət və ya hər hansı digər müdafiə metodu vasitəsilə qaldırmaq imkanına malik olmalıdır (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 69-cu bənd); daxili məhkəmələr isə provokasiya metodu ilə əldə edilmiş dəlilləri sübutlar sırasından xaric etmək üçün işin materiallarını diqqətlə araşdırmalıdırlar (*Xudobinin işi (Khudobin)*, 133-135-ci bəndlər);
- ❖ sübut etmə yükü, yəni onun provokasiyaya məruz qaldığını sübut etmək vəzifəsi ərizəçinin üzərinə düşür (*Xudobinin işi (Khudobin)*, 69-cu bənd); o, bu vəzifəni yerinə yetirdikdən sonra sübut etmə yükü, yəni onun iddialarını təkzib etmək vəzifəsi it-

tiham tərəfinin üzərinə keçir (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 70-ci bənd);

- ❖ ərizəçinin provokasiyaya məruz qaldığı barədə iddialarının həqiqətə uyğun olmadığını ittiham tərəfinin sübut etməsi üçün yüksək sübutetmə standartı tətbiq edilir; yəni hər hansı şübhə olduqda daxili məhkəmələr bundan ittiham tərəfinin əleyhinə nəticə çıxarmalıdırlar (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*, 70-ci bənd), lakin müəyyən hallarda, məsələn, ərizəçiyə qarşı cinayət araşdırması aparılması üçün kifayət qədər əsaslar olduqda bir qədər aşağı səviyyəli sübutetmə standartı tələb oluna bilər (məsələn, ərizəçinin iddialarını əsaslı şübhə yeri qalmadan təkzib etmək, yaxud ən azı aydın və inandırıcı sübut təqdim etmək).

Provokasiya hesab edilməyən hallara aid nümunələr

Dövlət orqanlarının ərizəçinin cinayətkar fəaliyyətindən şübhələnmək üçün əsaslı səbəbləri vardı və lazımı qaydada nəzarət edilən araşdırma kontekstində onun narkotik qaçaqmalçılığı ilə məşğul olduğunu sübut etmək üçün ərizəçiyə heç bir təzyiq göstərilməmişdi (*Sekeyranın işi (Sequiera)*, qərardad).

Araşdırmanı aparan əməkdaşların ərizəçi şirkətə təklif etdikləri fahişəlik xidmətlərinin qəbul edilməsi ərizəçi şirkətə qarşı sübutların yalnız bir hissəsini təşkil edirdi. Bundan başqa, qeyd edilən təklif ərizəçi şirkətə edilməzdən əvvəl o, sonradan ittiham edildiyi cinayət hərəkətlərini törətmək üçün artıq müəyyən addımlar atmışdı («*Eurofinacom*»-un işi (*Eurofinacom*)), qərardad).

Bu işdə hakimə qarşı araşdırma aparılması üçün əsaslı səbəblər olduğuna görə gizli agent qismində hərəkət edən xüsusi informator hakimi rüsvət almağa təhrik etmiş və hakim rüsvəti qəbul etmişdi: araşdırmadan əvvəl informator hakimin ondan rüsvət tələb etdiyi barədə şikayət etmiş və informatorun hakimə qarşı hər hansı qərəzli niyyətinin olduğu aşkar edilməmişdi; araşdırma üzərində məhkəmələr tərəfindən nəzarət olmasa da hər halda prokurorluq tərəfindən nəzarət vardı; və ərizəçi provokasiyaya iddiası ilə məhkəməyə şikayət etmək imkanına malik idi (*Milinyenenin işi (Miliniené)*); həmçinin *Ramanauskasın işinə (Ramanauskas)* bax).

Bu işdə dövlət orqanları ərizəçinin üçüncü şəxsə telefon danışığında öyrənmişdilər ki, o, alver məqsədi ilə narkotik vasitələrin almasını planlaşdırır. Bundan əlavə, provokasiya metoduna qarşı iddialar daxili məhkəmələr tərəfindən hərtərəfli araşdırılmışdı (*Bannikova (Bannikova)*).

Susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ; təqsiri etiraf etməyə məcbur edilmənin yolverilməzliyi

Ümumi prinsiplər

6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ ittiham tərəfinin təqsirləndirilən şəxsin öz əleyhinə ifadə verməmək hüququna əhəmiyyət vermədən ondan ifadə almasının qarşısını alır. Susmaq hüququ təkcə hüquq pozuntusunu birbaşa etiraf etmək məsələsi ilə məhdudlaşmır, həm də sonradan cinayət prosesində ittiham tərəfinin işinə yarayacaq hər hansı ifadəni verməmək hüququnu nəzərdə tutur (*Aleksandr Zayçenko Rusiyaya*

qarşı (Aleksandr Zaichenko v. Russia), 52-60-cı bəndlər).

Məhkəmənin presedent hüququnda ifadə verməməyi qərara almış təqsirləndirilən şəxsin bu istəyinə məhəl qoyulmamasının üç əsas növü göstərilib: a) təqsirləndirilən şəxsin üzərinə qanun əsasında və sanksiya tətbiqi təhlükəsi altında ifadə vermək vəzifəsinin qoyulması (*Saundersin işi (Saunders)*), o cümlədən sübuetmə vəzifəsində növbəliləyin dəyişdirilməsi, yəni ittiham tərəfi ərizəçinin təqsirkar olduğunu sübut etməyə borclu olduğu halda, ərizəçinin üzərinə təqsirsiz olduğunu sübut etmək vəzifəsinin qoyulması; b) fiziki (*Yallo Almaniyaya qarşı (Jalloh v. Germany)*), 103-123-cü bəndlər; *Aşot Harutyunyanın işi (Ashot Harutyunyan)*, 58-66-cı bəndlər) və ya psixoloji məcburiyyətin (*Qefgen Almaniyaya qarşı (Gäfgen v. Germany)*), 169-188-ci bəndlər) tətbiqi; və c) gizli təhqiqat texnologiyalarından istifadə etməklə aldatma yolu ilə ifadə verməyə məcbur etmə (*Allan Birləşmiş Krallığa qarşı (Allan v. the United Kingdom)*), 45-53-cü bəndlər).

Cinayət işində ittiham tərəfindən tələb olunan sübutetmə standartına gəlincə, bir qayda olaraq, ittiham tərəfi müttəhimin təqsirkar olduğunu əsaslı şübhə yeri qalmadan sübut etməlidir, yəni hər hansı əsaslı şübhə müttəhimin xeyrinə həll olunmalıdır (*Barbera, Messege və Xabardonun işi (Barbera, Messegué and Jabardo)*).

Susmaq hüququ 6-cı maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ ilə qismən üst-üstə düşür. Avropa Məhkəməsi müttəhimin susmağa üstünlük verdiyi işlərin bir qisminə məhz bu bəndin əsasında baxıb (*Salabiaku Fransaya qarşı (Salabiaku v. France)*), 26-30-cu bəndlər), amma qalan işlərin çoxunu 6-cı maddənin 1-ci bəndi əsasında araşdırıb (*Funke Fransaya qarşı*

(Funke v. France), 41-45-ci bəndlər).

Dördüncü instansiya doktrinası, bir qayda olaraq, müəyyən ifadələrin sübut qismində qəbul edilməsinin mümkünlüyü məsələsinə 6-cı maddənin müddəaları əsasında yenidən baxmağa imkan vermir (*Şenkin işi (Schenk)*), lakin müstəsna hallarda, məsələn, ərizəçi provokasiyaya məruz qaldıqda,³² yaxud daxili məhkəmələr açıq-aydın qanunsuz yolla alınmış ifadələri sübut qismində qəbul etdikdə (*Osmanağaoğlu Türkiyəyə qarşı (Osmanağaoğlu v. Turkey)*), 47-52-ci bəndlər) Məhkəmə bu qaydadan kənara çıxmağı qərara alır.

Məhkəmənin presedent hüququnda bəzi hallarda 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun qeyri-məhdud hüquq olduğu qeyd edilsə də, Məhkəmənin faktiki yanaşması ondan ibarətdir ki, bu hüquqa müəyyən məhdudiyətlər tətbiq edilə bilər (ən azı susmaq hüququnun təmin edilməsi vasitəsilə) və adətən belə məhdudiyətlərin tətbiqinin müvafiq hüququn mahiyyətinə xələl gətirib-gətirmədiyi yoxlanılmalıdır. Bu yoxlama həyata keçirilərkən ədalətli məhkəmə araşdırması tələbi mütləq (dəyişməz) tələb kimi götürülməməli və onun müəyyən dərəcədə konkret işin hallarından asılı olduğu nəzərə alınmalıdır. Müvafiq olaraq, Məhkəmə bu yoxlamayı həyata keçirərkən konkret işdə (xüsusən xırda hüquq pozuntularına aid işlərdə) 6-cı maddənin pozulmadığı barədə qərarını əsaslandırmaq üçün unikal mütənəsiblik meyarını tətbiq edir (*O'Halloran və Frensin işi (O'Halloran and Francis)*).

Məhdudiyətin hüququn mahiyyətinə xələl gətirib-gətirmədiyini müəyyənləşdirmək üçün üç əsas meyar tətbiq edilir: a) sübutları

32 Həmçinin yuxarıda bu bölməyə bax: «Provokasiyadan müdafiə».

əldə etmək üçün tətbiq edilən məcburiyyətin xarakteri və dərəcəsi; b) müvafiq hüquq pozuntusunun araşdırılmasında və təqsirkarın cəzalandırılmasında ictimaiyyətin nə dərəcədə maraqlı olması; c) məcburiyyət tətbiqi vasitəsilə əldə edilmiş materialların istifadəsi ilə əlaqədar müvafiq prosessual təminatların olub-olmaması (*Yallonun işi (Jalloh)*, 117-ci bənd).

Bir qayda olaraq, məcburiyyət tətbiqi vasitəsilə əldə edilmiş sübutlar ittiham hökmünün çıxarılmasında həlledici və ya əsas rola malik olmamalıdır (*Saundersin işi (Saunders)*). Əlavə və ya mühüm olmayan dəlillərin (qəddar rəftar vasitəsilə əldə edilənlər istisna olmaqla) sübut qismində qəbulu, əgər həmin dəlillər daxili qanunvericilik normalarının (*Xanın işi (Khan)*, 35-37-ci bəndlər) və ya Konvensiyanın müstəqil tələblərinin pozulması (*Qefgenin işi (Gäfgen)*) vasitəsilə əldə edilibsə, 6-cı maddənin pozuntusunun aşkar edilməsi üçün yetərli sayılmaya bilər.³³

İşgəncə vasitəsilə əldə edilmiş dəlillər heç bir halda sübut qismində qəbul edilməməlidir (hətta təqsirləndirilən şəxsə qarşı əsas və ya həlledici sübut təşkil etməsələr belə), bu şərtlə ki, işgəncənin baş verməsi faktı Məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş olsun (*Yusuf Sezer Türkiyəyə qarşı (Yusuf Gezer v. Turkey)*, 40-45-ci bəndlər). Lakin 6-cı maddə təqsirləndirilən şəxsin iradəsi əleyhinə əldə edilmiş dəlillərin sübutlar sırasından çıxarılmasını heç də bütün hallarda tələb etmir, məsələn, məcburiyyət tətbiqi ittiham hökmünün əsasını təşkil etmiş işəədici sübutlarla sıx əlaqəyə malik deyilsə, buna ehtiyac yaranmır. Beləliklə, qəddar rəftarla hədələmə nəticəsində əldə edilmiş

məlumatın köməyi ilə polis tərəfindən aşkarlanmış maddi sübutların istifadəsi müəyyən hallarda, məsələn, məhkəmə prosesinin sonrakı mərhələsində müttəhim ona qarşı mövcud olan bütün ciddi sübutların qarşısında təqsirini yenidən boynuna aldıqda, yaxud məcburiyyət tədbiri müttəhimin təqsirini sübut etmək üçün deyil, cinayətdən zərər çəkmiş şəxsi müdafiə etmək üçün tətbiq edildikdə (*Qefgenin işi (Gäfgen)*), 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozuntusu sayılmır.

Polisin bütün hallarda şübhəli şəxsə susmaq hüququ barədə xəbərdarlıq etməyə borclu olub-olmadığına presedent hüququnda aydınlıq gətirilməyib. Görünür, birinci dindirmədən əvvəl bu barədə rəsmi xəbərdarlıq edilməsi tələb olunur, belə ki, bu zaman dindirilən şəxsin iş üzrə şübhəli şəxsə çevriləcəyi ehtimalı mövcud olur və bu dindirmə həmin şəxsin sıxıntı keçirdiyi şəraitdə və vəkilin iştirakı olmadan aparılır. Bu zəruri təminatlara riayət edilibsə, sonradan şəxsin susmaq hüququndan imtina etməsi əhəmiyyət daşımır (*Aleksandr Zayçenko Rusiyaya qarşı (Aleksandr Zaichenko v. Russia)*, 52-60-cı bəndlər).

İttiham hökmü müttəhimlərin birindən alınmış ifadəyə əsaslanıbsa və bu zaman onun susmaq hüququ ciddi şəkildə pozulubsa, prosesin digər müttəhimbarəsində də "ədalətli" oluması məsələsində problemləranabilir (*Lutsenko Ukraynaya qarşı (Lutsenko v. Ukraine)*, 44-53-cü bəndlər).

Qanunla nəzərdə tutulmuş vəzifələr

Konvensiya normaları, o cümlədən 3, 5 və 6-cı maddələrin müddəaları qanunvericilikdə adi vətəndaş vəzifələrinin nəzərdə tutulmasına icazə verir. Məsələn: şəxsin kimliyi barədə polisə məlumat vermək vəzifəsi (*Vasilyeva Danimarkaya qarşı (Vasileva v. Denmark)*, 32-43-

33 Bu məsələ ilə bağlı daha ətraflı məlumat üçün bu bölməyə bax: «Araşdırmada məcburiyyət metodları».

cü bəndlər), həbsi həyata keçirən polis əməkdaşlarına müqavimət göstərməmək vəzifəsi (bu vəzifənin yerinə yetirilməməsi ərizəçinin ona güc tətbiq edildiyi barədə şikayətinin ərizəçinin xeyrinə həll edilməsinə mənfi təsir göstərə bilər) (*Berlini Polşaya qarşı (Berlini v. Poland)*, 59-65-ci bəndlər), şəxsin öz gəlirləri barədə vergi orqanlarına məlumat vermək vəzifəsi (*Allen Birləşmiş Krallığa qarşı (Allen v. the United Kingdom)*), qərardad); yaxud məhkəmə araşdırmasında şahid qismində ifadə vermək vəzifəsi (*Serv Fransaya (Serves v. France)*, 43-47-ci bəndlər).

Məhkəmə bildirib ki, qanunla dəqiq müəyyən edilmiş məsuliyyət nəzərdə tutan hüquqi və faktiki prezumpsiyalar bütün hüquq sistemlərində mövcuddur, lakin onlar əqlabətən hüdudlarla məhdudlaşmalıdır (*Salabiakunun işi (Salabiaku)*).

Məcburiyyət və təzyi q tətbiqinin yol verilən hüdudlar çərçivəsində olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün birinci meyarı (yəni məcburiyyətin xarakterini və dərəcəsini) nəzərdən keçirərkən birbaşa məcburiyyətin mövcud olub-olmadığına, məsələn, ifadə verməməyə görə cərimələnmə təhlükəsinin olub-olmadığına daha çox diqqət yetirilməlidir (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*, 57-ci bənd).

Polis qanuna əsasən potensial şübhəli şəxsdən ona dəqiq məlumat verməsini tələb edərkən məhdud səlahiyyətlərə malikdirsə, məsələn, onun səlahiyyəti sürücünün kimliyi barədə sənəd təqdim edilməsini tələb etməklə məhdudlaşsın (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*), 58-ci bənd), belə hallarda 6-cı maddəyə əsasən cavabdeh dövlətə daha çox sərbəstlik verilir, ərizəçidən "müstəntiqlər üçün maraq doğuran istənilən növ" sənəd təqdim etməsi tələb olunduqda isə

(*Funkenin işi (Funke)*, 30-cu bənd), əksinə, dövlətə daha az sərbəstlik verilir.

Yuxarıda qeyd edilən ikinci meyara (müvafiq hüquq pozuntusunun araşdırılmasında və təqsirkarların cəzalandırılmasında ictimaiyyətin nə dərəcədə maraqlı olması) gəlincə, araşdırılan hüquq pozuntusunun ağırlıq dərəcəsi və hüquq pozuntusuna görə təyin edilə bilən cəzanın xarakteri və hüdudları xüsusilə nəzərə alınmalıdır, belə ki, hüquq pozuntusunun və mümkün cəzanın ağırlıq dərəcəsi nə qədər azdırsa, 6-cı maddəyə əsasən bir o qədər sərt məcburiyyət tətbiqinə icazə verilir (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*), 58-ci bənd). Eyni zamanda, cərimə əsas cinayət prosesi kontekstindən kənarında tətbiq edilirsə, hətta cərimə məbləğinin kiçik olması 6-cı maddənin pozuntusunun Məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməsinin qarşısını almır (*Funkenin işi (Funke)*) (hətta son nəticədə ilkin ittihamlar şəxsin üzərindən götürülərək ona bəraət verilsə belə) (*Şennon Birləşmiş Krallığa qarşı (Shannon v. the United Kingdom)*, 26-40-cı bəndlər). Daha ciddi cinayətlərə gəlincə, ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsi məqsədi ilə şahidin üzərinə ifadə vermək kimi vətəndaş vəzifəsi qoyulsa belə (*Serv Fransaya qarşı (Serves v. France)*, 43-47-ci bəndlər), əgər söhbət xırda hüquq pozuntularından getmirsə (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*), dövlət orqanları bir qayda olaraq təqsirləndirilən şəxsin istintaqla əməkdaşlıq etməsini gözləməməlidirlər (*Funkenin işi (Funke)*); *Şennonun işi (Shannon)*, 32-41-ci bəndlər).

Qanunla müəyyən edilmiş vəzifələr kontekstində şəxsin öz əleyhinə ifadə verməmək hüququnun pozulduğu hallara aid nümunələr

Müxtəlif maliyyə sənədlərini təqdim etmədiklərinə (*Funkenin işi (Funke)*), investisiya qoyuluşunu təsdiq edən sənədləri göstərmədiklərinə (*J.B. İsvçərəyə qarşı (J.B. v. Switzerland)*), yaxud müstəntiqə ifadə vermədiklərinə (*Şennonun işi (Shannon)*) görə ərizəçilərin cərimə olunması (hətta bu cərimələr saxtakarlıqla əlaqədar əsas cinayət prosesi kontekstindən kənarında tətbiq edilsə belə və məbləğləri kiçik olsa belə, həmçinin ilkin ittihamlar ərizəçinin üzərindən götürülərək ona bəraət verilsə belə) pozuntunu təşkil edir (*Şennonun işi (Shannon)*).

Şirkətin işləri ilə əlaqədar olaraq hökumətin apardığı araşdırmada ərizəçi qanuna əsasən araşdırmanı aparanaqlar əməkdaşlıq etməyə borclu idi. Sonradan ərizəçi bu işdə saxtakarlığa görə məhkum olundu və ittiham hökmü əsas etibarilə onun araşdırmada öz əleyhinə verdiyi ifadələrə əsaslanmışdı (*Saundersin işi (Saunders)*).

Sübutetmə vəzifəsinin qanunsuz olaraq ərizəçinin üzərinə qoyulduğu bu işdə ərizəçidən tələb olunmuşdu ki, onun avtomobilində qəza törədib hadisə yerindən qaçmış sürücünün kimliyini açıqlasın (*Telfnerin işi (Telfner)*); həmçinin *O'Halloran və Frensisin işinə (O'Halloran and Francis)* bax).

Məhkəmənin xırda cinayətlərlə, məsələn, yol hərəkəti qaydalarının pozuntuları ilə əlaqədar məcburiyyət tətbiqinin icazə verilən hüdudlarına dair presedent hüququ kifayət qədər mürəkkəbdir, belə ki, bu cür hallarda ictimai maraqlar, məsələn, ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün avtomobilin həddən artıq yüksək sürətlə idarə

edilməsinin qarşısının alınması maraqları bəzən fərdi maraqlardan üstün tutula və hətta sübutetmə vəzifəsinin təqsirləndirilən şəxsin üzərinə qoyulmasını tələb edə bilər (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*), halbuki bir sıra digər hallarda bu tələb əsassız sayıla bilər (*Telfner Avstriyaya qarşı (Telfner v. Austria)*), 15-30-cü bəndlər).

Yuxarıda qeyd edilən üçüncü meyara (məcburiyyət tətbiqi vasitəsilə əldə edilmiş materialların istifadəsi ilə əlaqədar müvafiq prosesual təminatların olub-olmaması) gəlinə, burada əsas məsələ sübutedic materialların müttəhimin təqsirliliyi məsələsinin müəyyənləşdirilməsində əsas və ya həlledici rol oynayıb-oynamamasındadır (*Saundersin işi (Saunders)*).

Bütün hallarda araşdırmanın diqqəti avtomatik prezumpsiyalara əsaslanan hüquq pozuntularına deyil, dəqiq müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olan cinayətlərə daha çox yönəlməlidir (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*), 59-cü bənd; *Salabiakunun işi (Salabiaku)*).

Məhkəmə bildirdi ki, ifadə verməyi məcburi vəzifə kimi nəzərdə tutan hüquqi rejimin dəqiq müəyyən edilmiş qaydaları (məsələn, həmin qaydalara əsasən, şəxs avtomobil alarkən həmin avtomobilin yol hərəkəti qaydalarını pozması ilə əlaqədar ifadə vermək öhdəliyini daşımağa razılıq verə bilər) şəxsin məcburi qaydada ifadə verməsinin hüquqa uyğunluğu üçün əhəmiyyətli amildir (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*), 57-62-ci bəndlər), hərçənd ki, daha ciddi hüquq pozuntuları, məsələn, qət hadisələri və ya şəxsiyyət əleyhinə hər hansı digər ağır cinayətlər törədildiyi hallarda şəxsin ona məxsus olan silahdan kimin istifadə etdiyi ilə əlaqədar ifadə vermək vəzifəsinə yerinə

yetirməsi, çətin ki, mümkün olsun.

Müttəhimin hərəkətləri fərqli, amma bir-biri ilə əlaqəli cinayət əməlləri kimi tövsif oluna bilərsə, əlavə cinayətlərlə əlaqədar sübutmə yükünü (yəni təqsirkar olmadığını sübut etmək vəzifəsini) onun üzərinə qoymaq olar, bu şərtlə ki, ittiham tərəfi əsas cinayətin müttəhim tərəfindən törədildiyini əsaslı şübhə yeri qalmadan sübuta yetirmiş olsun və əlavə cinayətlərlə əlaqədar ehtimallar təkzibedilməz olsun (*Salabiakunun işi (Salabiaku)*).

Şəxsiyyət əleyhinə deyil, mülkiyyət əleyhinə yönələn müxtəlif qanunsuz hərəkətlərlə əlaqədar sübutetmə vəzifəsinin növbəliyinin dəyişməsinə müəyyən hallarda yol verilə bilər, məsələn, narkotik vasitələrin alveri ilə əlaqədar cinayət ittihamı kontekstində mülkiyyətin mənbələrinin qanuniliyinin sübut edilməsi müttəhimdən tələb oluna bilər (*Phillips Birləşmiş Krallığa qarşı (Phillips v. the United Kingdom)*, 40-47-ci bəndlər); yaxud barəsində inzibati tədbirlər tətbiq edilən, cinayətdə şübhəli bilinən mafiya üzvünün üzərinə sübutetmə yükü qoyula bilər (*Riela İtaliyaya qarşı (Riela v. Italy)*, qərarad), lakin belə hallarda «əsaslı şübhə yeri qoymayan» sübutetmə standartına nisbətən daha yumşaq sübutetmə standartı (məsələn, ehtimalların balanslaşdırılması) tələb olunur.

Bundan başqa, hakim ittiham hökmünün əsaslılığını təsdiqləyən səbəblərin tərkib hissəsi qismində müttəhimin susması faktından onun əleyhinə nəticə çıxarıb-çıxarmamaq məsələsində seçim etməyi andlıların öhdəsinə buraxa bilər, bu şərtlə ki, müttəhimin susması faktının həqiqətən təqsirkar olmasından irəli gəlib-gəlmədiyi barədə andlıların rəy verə bilməsi üçün öncə görülmüş bütün prosessual

tədbirlər barədə hakim andlıları məlumatlandırmış olsun (*Beckles Birləşmiş Krallığa qarşı (Beckles v. the United Kingdom)*, 57-66-cı bəndlər).

Qanunla müəyyən edilmiş vəzifələr kontekstində şəxsin öz əleyhinə ifadə verməmək hüququnun pozulmadığı hallara aid nümunələr

Radarın qeydə aldığı nəqliyyat vasitələrinin mülkiyyətçilərinin sürət həddi pozulan anda avtomobili idarə edən şəxsin kimliyini açıqlamaq vəzifəsi, yaxud əks halda mülkiyyətçilərin cərimələnməsi ilə əlaqədar olan bu işdə hüquq pozuntusunun az əhəmiyyətli olması və cəzanın yüngüllüyü; yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı ictimai maraqlar; və şəxsin avtomobili alarkən həmin avtomobilin yol hərəkəti qaydalarını pozması ilə əlaqədar ifadə vermək vəzifəsini nəzərdə tutan tənzimləmə rejiminin tətbiq edilməsi faktı Məhkəmə tərəfindən nəzərə alındı (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*); həmçinin *Telfnerin işinə (Telfner)* bax).

Bu işdə sürət həddini aşmış və hüquq pozuntusu törədilən anda məsələni araşdıran polislərə nəqliyyat vasitəsinin idarə edən sürücü barədə yanlış məlumat vermiş nəqliyyat vasitəsinin mülkiyyətçisinə sürət həddini aşdığına görə deyil, yanlış məlumata görə cərimə tətbiq edilmişdi (*Venin işi (Weh)*).

Üçüncü şəxs barəsində aparılan cinayət işi üzrə məhkəmə araşdırmasında ifadə verməkdən imtina etdiyinə görə şahidə cərimə tətbiq edilməsi bu işdə ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsinin maraqları ilə əsaslandırılmışdı (*Servin işi (Serves)*).

Bu işdə sübutetmə yükü (yəni təqsirsizliyini sübut etmək vəzifəsi) aeroportda narkotik vasitələrlə saxlanılmış ərizəçinin üzərinə qoyulmuşdu, o, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığında və qanunsuz idxalında (əlavə cinayətlər) təqsirləndirilirdi. Sübutetmə standartına gəlincə, ərizəçidən tələb olunurdu ki, narkotik vasitələr saxlamaq cinayətində (əsas cinayət) təqsirkar olmadığını əsaslı şübhə yeri qalmadan sübut etsin və əlavə cinayətlərlə əlaqədar ehtimallar təkzibedilməz olsun (*Salabiakunun işi (Salabiaku)*).

Narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığına aid işdə müsadirə qərarı ilə əlaqədar olaraq əmlakın hesablanması məqsədi ilə sübutetmə yükünün qismən ərizəçinin üzərinə qoyulması (*Qreyson və Barnhem Birləşmiş Krallığa qarşı (Grayson and Barnham v. the United Kingdom)*); yaxud kompensasiya məbləğini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə, narkotik vasitələrin alverinə görə məhkum olunmuş şəxsin üzərinə əmlakının mənbələrinin qanuniliyini sübut etmək vəzifəsinin qoyulması (*Fillipsin işi (Phillips)*).

Cinayət prosesinin ilkin mərhələlərində, məsələn, təqsirləndirilən şəxsin həbsdən dərhal sonra onun vəkillə görüşməsinə məhdudiyətlər qoyulubsa və onun susması faktından onun əleyhinə nəticələr çıxarılsa və bu, vəkillə təmsil olunmayan həmin şəxsin məhkum edilməsi ilə nəticələnibse, bu hal 6-cı maddənin 1-ci bəndinin, habelə 3-cü bəndinin «c» yarım bəndinin pozuntusu ilə nəticələnə bilər (*Con Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı (John Murray v. the United Kingdom)*, 44-58 və 62-70-ci bəndlər).³⁴

Araşdırmada müdaxilə metodları

Məhkəmənin ənənəvi mövqeyi bundan ibarətdir ki, məcburiyyət təbii vasitəsilə əldə edilmiş sübutlar ittiham hökmünün çıxarılmasında həlledici və ya əsas rol oynamamalıdır (*Saundersin işi (Saunders)*, 67-76-cı bəndlər).³⁵ Lakin son illər Məhkəmə bu mövqeyə doğru meyillənir ki, hətta əlavə, yaxud mühüm əhəmiyyət daşımayan dəlillərin sübut qismində qəbul edilməsi, əgər onlar 3-cü maddədə nəzərdə tutulmuş qəddar rəftar vasitəsilə əldə edilibsə, bütövlükdə prosesin ədalətliyinə xələl gətirə bilər (*Levinta Moldovaya qarşı (Levinta v. Moldova)*, 101-106-cı bəndlər). Belə hallarda ittiham hökmünün çıxarılmasında həmin sübutların həlledici və ya əsas rol oynaması əhəmiyyət daşıyır (*Aşot Harutyunyanın işi (Ashot Harutyunyan)*, 58-66-cı bəndlər). Qəddar rəftar yolu ilə əldə edilmiş dəlillərin sübut qismində qəbul edilməsinə daha sərt yanaşmadan savayı, presedent hüququnda bir tərəfdən məcburiyyət tətbiqinin qanunla nəzərdə tutulmuş vəzifələrdən irəli gəldiyi hallarda (yuxarıdakı bölməyə bax) müttəhimin müdafiəsinin tələb olunan səviyyəsi, digər tərəfdən isə məcburiyyət tətbiqinin araşdırmadakı müdaxilə metodlarından irəli gəldiyi hallarda tələb olunan müdafiə səviyyəsi arasında hər hansı əhəmiyyətli fərq müşahidə edilmir (*O'Halloran və Frensisin işi (O'Halloran and Francis)*, 54-cü bənd).

Dövlət orqanlarının həddən artıq müdaxilə xarakterli hərəkətləri heç də hökmən şəxsin öz əleyhinə ifadə verməmək hüququnun pozuntusunu təşkil etmir, bu şərtlə ki, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları

34 Həmçinin aşağıda bu bölməyə bax: «Vəkillə təmsil olunma və ya özünü şəxson müdafiə etmə».

35 Həmçinin susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququna aid yuxarıdakı bölməyə bax».

qərəzli niyyətlə deyil, vicdanla hərəkət etmiş olsunlar və müvafiq hərəkətlər qəddar rəftarın yüngül formasını təşkil etsə belə, 3-cü maddənin ən ağır formada pozuntusunu təşkil etməsin (yəni işgəncəni özündə ehtiva etməsin) (*Yallonun işi (Jalloh)*, 103-123-cü bəndlər; həmçinin bax: *Boqumil Portuqaliyaya qarşı (Bogumil v.Portugal)*, 43-50-ci bəndlər).

Prosesin ədalətliyi tələbinin pozulduğu barədə qərar nəinki qəddar rəftarın baş verməsi faktı ölkədaxili səviyyədə sübut edildiyi halda (yaxud Məhkəmə müstəqil təhlil aparmaq yolu ilə bu qənaətə gəldiyi halda), həm də qəddar rəftarın baş verdiyinə dair ciddi şübhə ölkədaxili icraatda təkzib edilmədiyi təqdirdə qəbul edilə bilər (*Qladışev Rusiyaya qarşı (Gladyshev v. Russia)*, 76-80-ci bəndlər).

6-cı maddənin müddəaları təqsirləndirilən şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq mövcud olan maddi və ya "real" dəlillərin əldə edilməsi, məsələn, nəfəs, sidik, dırnaq, səs, saç, toxuma nümunələrinin DNT analizinin aparılması məqsədi ilə götürülməsi üçün müəyyən dərəcədə fiziki məcburiyyətin tətbiqinə icazə verir, lakin etirafının və ya yazılı sübutların, yaxud maddi dəlillərin təqsirləndirilən şəxsin fiziki toxunulmazlığına ciddi müdaxilə yolu ilə əldə edilməsinə icazə vermür (*Yallonun işi (Jalloh)*, 103-123-cü bəndlər).

Maddi sübutlar, məsələn, narkotik vasitələr şübhəli şəxsin iradəsi əleyhinə müsadirə olunarkən bu cür müsadirənin həyata keçirilməsində tibbi məqsədlər və tibbi prosedurlar hüquq-mühafizə məqsədlərindən üstün tutulmalıdır ki, müsadirə 6-cı maddəyə uyğun hesab edilsin (*Boqumilin işi (Bogumil)*).

Araşdırmadakı müdaxilə metodları kontekstində şəxsin öz əleyhinə ifadə verməmək hüququnun pozulduğu hallara aid nümunələr

Cinayətin maddi sübutunu əldə etmək (ərizəçinin mədəsindən narkotik vasitələri çıxarmaq) üçün ərizəçiyə qusdurucu vasitələrin zorla qəbul etdirilməsi (bu işdə bu tədbirin həyata keçirilməsi metodu həmçinin 3-cü maddənin pozuntusu hesab edildi) (*Yallonun işi (Jalloh)*); həmçinin *Boqumilin işinə (Bogumil)* bax).

Bu işdə müttəhimin susması faktından andlı iclasçıların onun əleyhinə nəticələr çıxarması müttəhimə qarşı ittiham hökmü çıxarılmasının səbəblərindən biri idi, lakin Avropa Məhkəməsi işə baxmış hakimin məhkəmə araşdırmasından əvvəl andlıları müəyyən prosesual hərəkətlər barədə təlimatlandırmadığını nəzərə alaraq 6-cı maddənin pozulduğunu qərara aldı, belə ki, həmin prosesual hərəkətlər andlılara imkana yarada bilərdi ki, müttəhimin susmasının həqiqətən onun təqsirkar olmasından itəli gəlib-gəlmədiyini müəyyənləşdirdinsinlər (*Beklsin işi (Beckles)*). Həmçinin mühüm əhəmiyyət daşımayan sübutlarla əlaqədar Məhkəmənin son dövrlərə aid yanaşması barədə məlumat üçün *Qefgenin işinə (Gäfgen)* bax.

Həbs edildikdən sonra ilkin dindirmə zamanı vəkillə təmsil olunmayan müttəhimin susması faktından onun əleyhinə nəticələr çıxarılması və sonradan bu faktdan onun barəsində ittiham hökmünün çıxarılmasında istifadə edilməsi (*Con Mürreyin işi (John Murray)*).

Bu işdə həbs edildikdən dərhal sonra şəxs təhdid edilərək ondan etiraf alınıb və vəkillə görüşmək hüququ təmin edilməmişdi (*Megi Birləşmiş Krallığa qarşı (Magee v. the United Kingdom)*).

Vəkilin iştirakı olmadan şahiddən etirafın alınması və sonradan həmin etiraf əsasında ittiham hökmünün çıxarılması (*Şabelnikin işi (Shabelnik)*).

Polis təcrüdxanasında saxlanılan şahidin and içməklə verdiyi ifadə əsasında ittiham hökmünün çıxarıldığı bu işdə həmin şəxs hüquqi yardımla təmin edilməmiş və susmaq hüququ barədə lazımi qaydada məlumatlandırılmamışdı (*Bruskonun işi (Brusco)*).

Soyğunçuluq cinayəti ilə əlaqədar sübut əldə etmək üçün xüsusi informatorun məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılan ərizəçinin kamerasına yerləşdirilməsi. Bu işdə Avropa Məhkəməsi 6-cı maddənin pozuntusunu bu əsasa görə müəyyən etdi ki, ərizəçinin etirafı informatorun ona verdiyi provokativ suallar əsasında əldə edilmişdi və həmin informator qabaqcadan müstəntiqlər tərəfindən təlimatlandırılmışdı (*Allanın işi (Allan)*); eyni zamanda, həbsxana kontekstindən kənarında analoji aldatma hallarına tətbiq edilən daha yumşaq standartlarla əlaqədar *Bikovun işinə (Bykov)* bax).

6-cı maddənin müddəaları həbsdən dərhal sonra təhdidedici şəraitdə aparılan, yaxud təqsirləndirilən şəxsin vəkilinin iştirakı olmadan keçirilən dindirmələr zamanı alınmış etirafardan sübut qismində istifadə edilməsinə icazə vermir (*Con Mürreyin işi (John Murray)*), lakin müttəhimlər təqsirlərini etiraf edərkən prosessual hüquqlarının təmin edilməsi üçün lazımi səy göstərməyiblərsə, pozuntunun baş vermədiyini barədə qərar çıxarıla bilər (*Jelezov Rusiyaya qarşı (Zhelezov v. Russia)*, qərarad; *Latimer Birləşmiş Krallığa qarşı (Latimer v. the*

United Kingdom), qərarad).³⁶

Şəxsin şahid və ya şübhəli şəxs qismində dindirilməsi heç də bütün hallarda aydın olmur, bunlardan sonuncusu susmaq hüququna malik olduğu halda birincisi belə hüquqa malik deyil. Belə işləri təhlil edərkən Məhkəmə dindirilən şəxsi potensial şübhəli şəxs hesab etmək üçün əsaslar olub-olmadığını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə təkcə onun formal statusunu deyil, həm də dindirmənin faktoloji hallarını nəzərə alır, belə ki, həmin şəxs potensial şübhəli şəxsdirsə, susmaq hüququna hörmət edilməsini tələb edə bilər (*Brusko Fransaya qarşı (Brusco v. France)*, 44-55-ci bəndlər).

Vəkillə təmsil olunmayan şəxs hətta dindirmə zamanı şübhəli şəxs statusuna malik olmasa belə, məsələn, dindirilməyə şahid kimi çağırılarsa belə, etiraf almaq məqsədi ilə ona təzyiq göstərilməməlidir (*Şabelnik Ukraynaya qarşı (Shabelnik v. Ukraine)*, 51-60-cı bəndlər).

Real qəddar rəftar vasitəsilə deyil, işgəncə təhdidi altında alınmış etiraf yaxud bu yolla edilmiş etirafın nəticəsində toplanmış maddi dəlillər (yəni qanunsuz yolla əldə edilmiş sübutlar) ittiham hökmünün çıxarılmasında həlledici və ya mühüm rol oynadıqları təqdirdə susmaq hüququnun pozuntusu sayıla bilər (*Qefgenin işi (Gäfgen)*).

İşgəncə altında və ya işgəncə ilə hədələmə yolu ilə əldə edilmiş şahid ifadələrinə əsaslanan ittiham hökmləri müttəhimə münasibətdə 6-cı maddənin pozuntusunu təşkil edə bilər (*Osmanağaoğlu Türkiyəyə qarşı (Osmanağaoğlu v. Turkey)*; *Lutsenkonun işi (Lutsenko)*, 44-

36 Həmçinin aşağıda bu bölməyə bax: «Vəkillə təmsil olunma və ya özünü şəxsin müdafiə etmə».

Araşdırmadakı müdaxilə metodları kontekstində şəxsin öz əleyhinə ifadə verməmək hüququnun pozulmadığı hallara aid nümunələr

Bədənin daxilində gizlədilmiş narkotik vasitələrin oradan çıxarıldığı bu işdə müvafiq qərar həkimlər və polis əməkdaşları tərəfindən qəbul edilmişdi. Həmin narkotik vasitələr iş üzrə mühüm sübut təşkil etmirdi və onlar ərizəçinin bədənindən onun sağlamlığının qorunması məqsəd ilə çıxarılmışdı (*Boqumilin işi (Bogumil)*); həmçinin *Yallonun işinə (Jalloh)* bax).

İşgəncə altında alınmış ifadə məhkəmə araşdırmasında sübutlar sırasından xaric edilsə də, bilavasitə həmin etirafedici ifadənin nəticəsində toplanmış və istifadə edilmiş bəzi maddi dəlillər sübutlar sırasından çıxarılmamışdı. Həmin dəlillərin yalnız əlavə sübut təşkil etdiyini və mahiyyəti etibarlı ilə ittiham hökmünə təsir göstərmədiyini nəzərə alaraq Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, bu işdə 6-cı maddənin pozuntusu baş verməyib (*Qefgenin işi (Gäfgen)*).

Şəxsin həbsindən dərhal sonra ondan alınmış etiraf qismən ittiham hökmünün əsasını təşkil etmişdi. Bu işdə ərizəçi öz prosessual hüquqlarından, o cümlədən vəkillə görüşmək hüququndan istifadə etmək üçün lazımı səy göstərməmişdi (*Jelevovun işi (Zhelezov)*), qərardad; *Latimerin işi (Latimer)*, qərardad).

Bu işdə elektron müşahidə vasitəsilə əldə edilmiş dəlillərdən ittiham hökmünü təsdiqləyən əlavə sübut kimi istifadə edilmişdi. Bu dəlillər ölkədaxili prosessual normalar pozulmaqla və 8-ci maddəyə (şəxsi həyatın

toxunulmazlığı) zidd olaraq əldə edilsə də, yalnız əlavə sübut kimi istifadə edildiyinə bu işdə 6-cı maddənin pozuntusu müəyyən edilmədi (*Şenkin işi (Schenk)*; *Xanun işi (Khan)*).

Axtarış orderi olmadan, qismən hüquqa zidd şəkildə ərizəçinin şəxsi mülkiyyətinə müdaxilə yolu ilə aparılmış axtarış nəticəsində aşkar edilmiş həşiş bu işdə son nəticədə ərizəçinin məhkum edilməsində həlledici sübut təşkil etsə də Avropa Məhkəməsi pozuntu müəyyən etmədi (*Li Devisin işi (Lee Davies)*).

Bu işdə qətl barədə göstəriş verdiyini etiraf etməsi üçün ərizəçiyə xüsusi informator tərəfindən tələ qurulmuş və daha sonra ərizəçidən əlavə etirafalar almaq məqsədi ilə qətl hadisəsi dövlət orqanları tərəfindən səhnələşdirilmişdi. Ərizəçinin etirafı adamöldürmə cəhdi ilə əlaqədar ona qarşı çıxarılmış ittiham hökmünün həlledici hissəsini təşkil etsə də, bu işdə 6-cı maddənin pozulmadığı qərara alındı (*Bikovun işi (Bykov)*); həmçinin həbsxanada analoji tələqurma metodu ilə əlaqədar daha ciddi standartların tətbiq edilməsi ilə bağlı *Allanın işinə (Allan)* bax).

Məxfi müşahidə materiallarının və ya məxfi audioyazıların istifadəsi, hətta bu dəlillər daxili qanunvericiliyi və ya Konvensiyanın 8-ci maddəsini pozan metodlarla əldə edilmiş olsa belə, 6-cı maddənin pozuntusunu təşkil etməyə bilər, bu şərtlə ki, bu yolla əldə edilmiş dəlillər müttəhim barəsində ittiham hökmünün çıxarılmasında həlledici və ya əsas sübut kimi istifadə edilməsin (*Xanun işi (Khan)*, 35-37-ci bəndlər).

Eynilə, qismən hüquqa zidd olan axtarış nəticəsində toplanmış dəlillər, hətta ittiham hökmünün çıxarılmasında həlledici rol oynasalar belə, 6-cı maddənin pozuntusunu təşkil etməyə bilərlər. Burada çətinlik

37 Aşağıda «Şahidləri dindirəcək hüququ» bölməsinə bax.

yaradan məsələ həmin dəlillərin daxili qanunvericiliyə əsasən sübut qismində qəbulunun mümkün olub-olmamasında deyil, birinci və ya apellyasiya instansiyalarında müttəhimin bu yolla əldə edilmiş və istifadə edilmiş sübutlara etiraz etmək imkanına malik olub-olmadığını müəyyənləşdirməkdir (*Li Devis Belçikaya qarşı (Lee Davies v. Belgium)*), 40-54-cü bəndlər).³⁸

Təqsirləndirilən şəxsə tələ quraraq onu etiraflara sövq edən xüsusi informatorlardan istifadə edilməsi, əgər həmin informatorun fəaliyyəti dövlət orqanlarının fəaliyyətinin tərkib hissəsi qismində həyata keçirilərsə (*Bikovun işi (Bykov)*, 94-105-ci bəndlər; *Heqlas Çexiya Respublikasına qarşı (Heglas v. the Czech Republic)*, 89-93-cü bəndlər) və həbsxana xaricində həyata keçirilməyibsə (*Allanın işi (Allan)*, 42-47-ci bəndlər) susmaq hüququnun pozuntusunu təşkil etməyə bilər (hətta həmin etiraflar iş üzrə sübutların həlledici hissəsini təşkil etsə belə). Eyni zamanda, istintaqın gedişində tələqurma metodlarından yeni cinayət barəsində deyil, yalnız artıq törədilmiş olan cinayət barəsində istifadə edilə bilər.³⁹

Xarici ölkədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsindən kobudcasına imtina edilməsi

Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, xarici ölkədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsindən kobudcasına imtina edilməsi təhlükəsi iştirakçı dövlətin 6-cı maddə üzrə pozitiv öhdəliyini doğurur,

38 Yuxarıda bu bölmələrə bax: «Şifahi məhkəmə iclasları və həmin icaslarda şəxsən iştirak etmək hüququ» və «Səmərali iştirak imkanı».

39 Yuxarıda «Provokasiyadan müdafiə» bölməsinə bax.

yəni belə hallarda iştirakçı dövlət cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsi həmin ölkəyə deportasiya və ya ekstradisiya etməməlidir (*Mamatkulov və Askarovun işi (Mamatkulov and Askarov)*).

Eyni zamanda, belə hallarda sübut etmə yükü ərizəçinin üzərinə düşür, belə ki, ərizəçi göndəriləcəyi ölkədə təhlükəyə məruz qalması riskinin dəqiq mövcud olduğunu sübut etməlidir. *Mamatkulov və Askarovun işində (Mamatkulov and Askarov)* ərizəçilərin Türkiyə tərəfindən Özbəkistana geri göndərilməsi 6-cı maddənin pozuntusu hesab edilmədi, baxmayaraq ki, ərizəçilər son nəticədə Özbəkistanda vəkilin iştirakı olmadan keçirilmiş qapalı məhkəmə prosesində məhkum edildilər.

Ərizəçi Konvensiyanın iştirakçısı olan digər ölkəyə ekstradisiya olunmaq təhlükəsi ilə üzləşdikdə adətən belə ehtimal edilir ki, orada ədalətli məhkəmə araşdırması keçiriləcək və bu zaman həmin ölkədə konkret olaraq hər hansı ədalətsizlik ehtimallarına qarşı hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğu, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət imkanının olması nəzərə alınır (*Stapleton İrlandiyaya qarşı (Stapleton v. Ireland)*, qərardad).

Əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ və mötəbər sübutlar

Əsaslandırılmış qərar

Əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ Konvensiyada təsbit olunan və fərdləri qanunsuzluqdan müdafiə edən ümumi prinsipdən qaynaqlanır. Həmin prinsipə əsasən, daxili məhkəmə öz qərarını əsaslandırmaqla və həmin qərarla iş üzrə tərəfin faktoloji və hüquqi (substantiv və ya prosessual) arqumentlərinin əsas aspektlərini cavablandırmaq üçün yetərli olan əsasları göstərməlidir (*Ruis Torixa İspaniyaya qarşı (Ruiz Torija v. Spain)*, 29-30-cü bəndlər).

Əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququnun pozulduğu hallara aid nümunələr

Bu işdə daxili məhkəmənin çıxardığı qərarla ərizəçinin arqumenti cavablandırılmamışdı, belə ki, ərizəçi iddia etmişdi ki, qarşı tərəf apellyasiya şikayətini verməkdə gecikib, yəni iddia müddətini ötürüb (*Ruis Torixanın işi (Ruiz Torija)*).

Ərizəçi apellyasiya instansiyasında aşağı məhkəmənin tərkibinin konstitusiyaya zidd olduğunu iddia etsə də apellyasiya məhkəməsi onun bu arqumenti cavablandırılmamışdı (*Luka Rumuniyaya qarşı (Luka v. Romania)*).

Bu işdə apellyasiya məhkəməsi ərizəçinin ticarət nişanının artıq «tanınmış» nişan olduğu və üstün tutulmalı olduğu barədə ərizəçinin arqumentini araşdırmaqdan imtina etmişdi, halbuki aşağı instansiya məhkəməsi

ərizəçinin bu arqumentini araşdıraraq onun xeyrinə qərar çıxarmışdı (*Hiro Bilani İspaniyaya qarşı (Hiro Bilani v. Spain)*).

Bu işdə ərizəçi vəkillər assosiasiyasından xaric edilmişdi və daxili qanunvericiliyə əsasən, 10 ildən sonra «müstəsna halların» mövcud olduğunu sübut etdiyi təqdirdə assosiasiyaya üzvlüyə yenidən qəbul edilə bilərdi. Lakin ölkədaxili qaydalarda, qərarlarda və ya presedent hüququnda «müstəsna hallar» termininin konkret anlayışı verilməmişdi, buna görə də bu işdə pozuntu baş verdiyi qərara alındı (*H. Belçikaya qarşı (H. v. Belgium)*).

Bu işdə səhhəti ilə əlaqədar pensiya hüququ ilə bağlı məhkəməyə müraciət etmiş ərizəçinin iddiası ilə bağlı qərarla çox qısa şəkildə göstərilmişdi ki, onun səhhəti qismən zəifləyib, amma bu, ona tam əlilliyə görə pensiya təyin etmək üçün yetərli deyil. Lakin bundan əvvəl çıxarılmış qərarla ərizəçiyə tam əlilliklə əlaqədar pensiya təyin edildiyini nəzərə alaraq, Avropa Məhkəməsi bu işdə pozuntu baş verdiyini müəyyən etdi (*Hirvisaarinin işi (Hirvisaari)*).

İşdən kollektiv surətdə xaric edilmə ilə bağlı şikayətə son instansiya qismində baxmış dairə məhkəməsi tərəfindən qanunvericiliyə ziddiyyətli şərh verilməsi (*Ştefanitsa və başqalarının işi (Ştefănică and others)*).

Andlılar məhkəməsində andlı iclasçıların ittiham hökmü üçün gətirdikləri əsasların təqsirləndirilən şəxs tərəfindən başa düşülməsi üçün yetərli prosessual təminatların olmadığı bu işdə nə ittiham aktı vardı, nə hakim andlıları təlimatlandırılmışdı, nə də onlara suallar vermişdi (*Taske Belçikaya qarşı (Taxquet v. Belgium)*, [BP]).

Müəyyən vaxtlarda bu hüquq məhkəmə prosesinin «ədalətliyi» nöqtəyi-nəzərdən araşdırılsa da (*Hirvisaarinin işi (Hirvisaari)*, 30-33-cü bəndlər), struktur baxımından o, həm də məhkəməyə müraciət

hüququ anlayışının əhatə dairəsinə düşür, belə ki, bu hüquqların hər ikisi konkret işdə ərizəçinin qaldırdığı müvafiq faktların və hüquqi məsələlərin həll olunmasını tələb edir (*Şevrolun işi (Chevrol)*).⁴⁰

6-cı maddənin müddəaları daxili məhkəmələr tərəfindən müəyyən edilmiş faktlara və daxili məhkəmələrin qanuni səlahiyyətlərinə qarşı ərizəçinin şikayət edərək onların yanlış qərar çıxardıqlarını iddia etməsinə icazə vermədiyinə görə (*Karaleviçusun işi (Karalevičius)*, qərardad), əsaslandırılmış qərarın çıxarılması tələbi keyfiyyət tələbindən daha çox, kəmiyyət tələbidir: əgər qərar üçün müəyyən əsaslar gətirilibsə, həmin qərar prinsipə 6-cı maddəyə uyğun hesab olunur (*Qarsiya Ruis İspaniyaya qarşı (García Ruiz v. Spain)*, 26-30-cu bəndlər). Lakin bəzən Məhkəmə qərarın əsaslandırılmaması hallarından başqa həm də açıq-aşkar ziddiyyətli şəkildə əsaslandırılması halları ilə qarşılaşır (*Tatişvili Rusiyaya qarşı (Tatishvili v. Russia)*, 59-63-cü bəndlər; *Antika və "R" kompaniyası Rumıniyaya qarşı (Antică and "R" company v. Romania)*, 32-39-cu bəndlər) və belə halları hüquqa zidd hesab edir. Lakin bunlar istisna hallardır və son dövrlərdə Böyük Palata təsdiq edib ki, 6-cı maddənin müddəaları ölkədaxili precedent hüququnda tam ziddiyyətsizliyin olmasını təmin etmir (*Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı (Nejdet Şahin and Perihan Şahin)*, 68-96-cı bəndlər).

Bu hüquq tərəflərin prosesdə qaldırdıqları hər bir arqumentin məhkəmə qərarında təfsilatlı şəkildə cavablandırılmasını tələb etmir. Eyni zamanda, bu hüquqa əsasən, yuxarı məhkəmələr öz qərarlarında aşağı məhkəmələrin qərarını təsdiq edirsə, həmin məhkəmələrin qərarındakı

40 Yuxarıda bu bölməyə bax: «Məhkəmədə iddia qaldırmaq, ziyanın kompensasiyasını tələb etmək və məhkəmə qərarının çıxarılmasına nail olmaq».

əsaslandırılmaları təkrarlamalarına ehtiyac yoxdur (*Hirvisaarinin işi (Hirvisaari)*, 32-ci bənd).

Birinci instansiya məhkəməsi qərarını əsaslandırmayıbsa, bu qüsur apellyasiya məhkəməsi tərəfindən düzəldilə bilər (*Hirvisaarinin işi (Hirvisaari)*). Yaxud əksinə, apellyasiya məhkəməsinin qərarı bütünlüklə birinci instansiya məhkəməsinin qərarında gətirilən səbəblərə əsaslanıbsa, apellyasiya məhkəməsinin həmin səbəbləri göstərməməsi ərizəçinin əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququnu pozmur (*Qorunun işi (№ 2) (Gorou (No. 2))*, 38-42-ci bəndlər).

Qərarın bu və ya digər formada, məsələn, yazılı şəkildə əsaslandırılması vacib deyil. Məhkəmənin qərar qəbul etdikdən bir müddət sonra həmin qərarın əsaslarını elan etməsi tamamilə qəbul ediləndir, bu şərtlə ki, həmin müddət ərizəçinin apellyasiya şikayəti hüququnu real olaraq həyata keçirməsinə mane olan dərəcədə uzun olmamalıdır (*Hacianastasiounun işi (Hadjianastassiou)*; *Yodkonun işi (Jodko)*, qərardad).⁴¹ Andlı iclasçıların qərarında həmin qərarı əsaslandırın səbəblər göstərilməyibsə, onları işin materialları, yəni ittiham sənədləri və məhkəmə sədrinin andlılara verdiyi suallar və təlimatlar əsasında müəyyənləşdirmək olar (bu işləri müqayisə et: *Taske Belçikaya qarşı (Taxquet v. Belgium)*, [BP] və *Cac Birləşmiş Krallığa qarşı (Judge v. the United Kingdom)*, qərardad).

41 Həmçinin yuxarıda bu bölmələrə bax: «Prosessual maneələr: müddət məhdudiyətləri, yüksək məhkəmə rüsumları, yurisdiksiya tələbləri və digər formallıqlar» və «Qərarın ictimaiyyətə elan olunması».

Əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququnun pozulmadığı hallara aid nümunələr

Daxili məhkəmələrin qərarlarının hansı faktlara əsaslandığını göstərmədiyi bu işdə ərizəçi müəyyən pullu xidmətlərin ödənişi ilə əlaqədar olaraq mülki cavabdehə qarşı iddiaçı qaldırmış, amma işi uduzmuşdu. Lakin həmin faktlar birinci instansiya məhkəməsinin qərarında göstərilirdi üçün bu işdə pozuntu müəyyən edilmədi (*Qarsiya Ruisin işi (García Ruiz)*).

Bu işdə andlı iclasçıların qərarının səbəblərinin göstərilməməsi prosessual təminatların mövcudluğu vasitəsilə kompensasiya olunmuşdu, belə ki, tərəflərin və sədrlik edən hakimin prosesdə andlılara müraciətləri həmin səbəbləri müəyyənləşdirməyə imkan verirdi və hakim qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş vəzifələrini andlılara izah etmək vəzifəsini qəbul etmişdi və cavablandırılmalı məsələ olmadığını elan etmək səlahiyyətinə malik idi (*Cacın işi (Judge)*, qərardad).

6-cı maddənin müstəqil tələbləri baxımından, ittiham hökmü əsasən və ya həlledici dərəcədə hüquqa zidd üsullarla əldə edilmiş sübutlara əsaslanıbsa (məsələn, şəxsin etiraflarının alınması onun öz əleyhinə ifadə verməmək hüququnun pozulması ilə müşayiət olunubsa), məhkəmə prosesi ədalətsiz hesab olunur.⁴²

Lakin daxili məhkəmələr Konvensiyanın başqa maddəsinin (məsələn, 8-ci maddənin) pozulması vasitəsilə əldə edilmiş dəli sübut kimi qəbul

edilərsə, bu, heç də bütün hallarda məhkəmə prosesinin ədalətsizliyi tələbinin pozuntusunu təşkil etmir (*Xanın işi (Khan)*, 34-40-cı bəndlər; *Bikovun işi (Bykov)*, 94-105-ci bəndlər). Eyni zamanda, 3-cü maddənin ciddi pozuntusunu təşkil edən üsullarla (məsələn, işgəncə yolu ilə) əldə edilmiş dəlillərin sübut kimi istifadə edilməsi əksər hallarda 6-cı maddənin pozulduğu barədə qərar çıxarılmasına səbəb olur.⁴³

6-cı maddə ilə əlaqədar məsələlərdə Avropa Məhkəməsinin dördüncü instansiya qismində çıxış etməsinin qarşısını alan subsidiarlıq prinsipinə əsasən, daxili qanunvericiliyin substantiv (maddi-hüquqi) və ya prosessual normalarının pozulması yolu ilə əldə edilmiş sübutların istifadəsi özlüyündə prosesin «ədalətliyi» tələbinə ziddir. Məhkəmələrin qərarı qanunsuz yolla əldə edilmiş sübutlara əsaslanıbsa Avropa Məhkəməsi aşağıdakı məsələləri yoxlayır: a) daxili qanunvericilik baxımından müvafiq hərəkətlərin «qanunsuzluğu» Konvensiyada nəzərdə tutulmuş müstəqil anlayış olan məhkəmə araşdırmasının «ədalətsizliyi» anlayışına uyğundurmu; b) ərizəçi həmin hərəkətlərin qanunsuzluğu barədə daxili məhkəmələrə şikayət etmək imkanına malik olubmu (*Şenk İsveçrəyə qarşı (Schenk v. Switzerland)*, 47-51-cü bəndlər; *Heqlasın işi (Heglas)*, 89-93-cü bəndlər)?

Eynilə, sübutların etibarsızlığı barədə iddialarla əlaqədar olaraq faktların qiymətləndirilməsi məsələlərini Avropa Məhkəməsi, demək olar ki, bütün hallarda milli hakimlərin öhdəsinə buraxır. Nəticədə Avropa Məhkəməsi sübutların etibarsızlığı ilə əlaqədar olaraq 6-cı maddə

⁴² Yuxarıda bu bölməyə bax: «Susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ; təqsiri etiraf etməyə məcbur edilmənin yolverilməzliyi».

⁴³ Yuxarıda bu bölməyə bax: «Provokasiyadan müdafiə».

əsasında verilmiş şikayətləri rədd edir və bu qərarını «dördüncü instansiya» arqumenti ilə əsaslandırır. Cinayət işində ittiham tərəfinin təqdim etdiyi sübutların etibarlılığı ciddi şübhə doğurursa, Məhkəmə sübutların yenidən qiymətləndirilməsini həyata keçirməyərək milli səviyyədə sübutların qəbul edilməsi və araşdırılması ilə bağlı prosesual təminatların olub-olmadığını nəzərə alır (*Kornelis Niderlanda qarşı (Cornelis v. the Netherlands)*, qərardad).

Yalnız çox nadir hallarda Avropa Məhkəməsi milli məhkəmənin mövqeyinə zidd olaraq bu nəticəyə gəlir ki, bu və ya digər sübut tam şübhəli şəraitdə əldə edildiyi üçün etibarlı sayıla bilməz (*Lisitsa Xorvatiyaya qarşı (Lisica v. Croatia)*, 47-62-cu bəndlər). Məsələn, *Laska və Lika Albaniyaya qarşı (Laska and Lika v. Albania)* işdə (63-72-ci bəndlər) ərizəçi barəsindəki ittiham hökmü üzləşdirmənin nəticəsinə əsaslanmışdı, həmin üzləşdirmədə ərizəçi başına ağ-göy rəngli maska-balaklava taxmış (bu işdə cinayət törətmiş şəxslərin taxdığı maskalar kimi), üzləşdirmənin qalan iştirakçıları isə qara maska taxmışdılar. Üzləşdirmənin belə təşkil edildiyi şəraitdə, təbii ki, zərərçəkən ərizəçini təqsirkar şəxs kimi göstərəcəkdə. Bu işdə Avropa Məhkəməsi bu nəticəyə gəldi ki, bu şəkildə təşkil olunan üzləşdirmə nəticəsində əldə edilmiş dəlil sübutedici dəyərə malik deyil və buna görə də ittiham hökmü tamamilə əsassız olub. Lakin belə işlərin sayı çox azdır və tələqurma ilə əlaqədar şikayətlərdən savayı, bir qayda olaraq, 6-cı maddəyə aid qalan işlərdə Avropa Məhkəməsinin daxili məhkəmələr tərəfindən müəyyən edilmiş faktları yenidən qiymətləndirməsinə ehtiyac qalmır.

Ağlabatan müddətdə məhkəmə araşdırması hüququ

Ümumi prinsiplər

Bu hüquq 6-cı maddənin mətnindən və hüquqların səmərəliliyi prinsiplərindən irəli gəlir (*H. Fransaya qarşı (H. v. France)*, 1989-cu il).

6-cı maddənin müddəaları prosessual hərəkətlərin müddətini müəyyən edən daxili prosedurlardan tam müstəqildir, belə ki, daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətlərə riayət edilməməsi 6-cı maddəni pozuntusuna səbəb olmaya da bilər. Bir çox milli hüquq sistemlərindən fərqli olaraq, Məhkəmənin presedent hüququnda hər hansı konkret növ məhkəmə prosesi üçün müəyyən dəqiq müddət nəzərdə tutulmayıb və Məhkəmə bu məsələni hər bir işin konkret halları baxımından həll edir.

«Ağlabatan müddət» tələbi həm mülki, həm də cinayət işlərinə şamil olunur, lakin məhkəmə araşdırmasının ağlabatan müddətdə keçirilməsi tələbini şəxsin məhkəməyəqədər həbsdə saxlanması ilə əlaqədar ağlabatan müddət tələbi ilə qarışıq salmaq olmaz, belə ki, şəxs hər hansı formada azadlıqdan məhrum edilibsə, «ağlabatan müddət» tələbi daha ciddi şəkil alır (*Smirnova Rusiyaya qarşı (Smirnova v. Russia)*, 80-88-ci bəndlər). Digər tərəfdən, cinayət prosesinin müddəti həbs qətimkan tədbirinin müddəti ilə qarışıq salınmamalıdır, belə ki, bunlardan sonuncusu 5-ci maddənin 3-cü bəndi ilə tənzimlənir. Adətən sonuncu məsələ araşdırılarkən daha ciddi standartlar tətbiq

edilir (*Smirnovanın işi (Smirnova)*, 56-71-ci bəndlər).

Milli səviyyədə araşdırılması uzun müddət vaxt aparan işlərlə əlaqədar olaraq Avropa Məhkəməsi bir sıra hallarda pilot qərarlar qəbul edib və həmin qərarlarda cavabdeh dövlətin diqqəti konkret işin hallarına deyil, müvafiq ölkədəki sistemdən irəli gələn problemə yönəldilib (*Kudla Polşaya qarşı (Kudla v. Poland)*, 119-131-ci bəndlər).

Cavabdeh dövlət Konvensiyanın 13-cü maddəsinə əsasən istər mülki, istərsə də cinayət işlərində 6-cı maddənin tələblərinə uyğun olaraq məhkəmə proseslərini sürətləndirməkdən ibarət pozitiv öhdəlik daşıyır (*Kudlanın işi (Kudla)*).

“Ağlabatan müddət” tələbinin məqsədləri üçün nəzərə alınmalı müddətin axımı aşağıdakı tarixlərdən başlayır:

- ❖ mülki işdə: əgər qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, iddia tələbinin irəli sürüldüyü tarixdən (qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulubsa, məsələn, şəxs həkimlik praktikası ilə məşğul olmaq barədə lisenziyasının geri alınmasına qarşı öncə müəyyən idarəetmə orqanına şikayət etməli və yalnız bundan sonra məhkəməyə müraciət etməlidirsə, müddətin axımı şəxsin müvafiq idarəetmə orqanına şikayət etdiyi tarixdən başlayır) (*Koeniqin işi (Koenig)*, 97-111-ci bəndlər);
- ❖ cinayət işində: “itthamın” elan edildiyi tarixdən, məsələn, ərizəçinin

şübhəli şəxs qismində cəlb edildiyi araşdırmaların başladığı tarixdən (lakin “ittiham” elan edilməzdən əvvəl görülmüş tədbirlər ərizəçinin vəziyyətinə əhəmiyyətli təsir göstəribsə, məsələn, o, həbs olunubsə, axtarışə məruz qalıbsə, yaxud dindirilibsə (hətta şahid qismində olsa belə), nəzərə alınmalı müddət həmin tədbirin başladığı tarixdən hesablanır) (*Ekkenin işi (Eckle)*, 73-74-cü bəndlər).

“Ağlabatan müddət” tələbinin məqsədləri üçün nəzərə alınmalı müddətin sonu mülki mübahisə ilə əlaqədar yekun qərar qəbul etmiş yuxarı məhkəmənin qərarının elan edildiyi tarixdən hesablanır. Qərarın icrasını təmin etmək üçün həyata keçirilən prosedurların müddəti bu müddətə daxil deyil (*Burdovun işi (Burdov)*), lakin işə konstitusiyə məhkəməsi tərəfindən yenidən baxılması mübahisənin nəticəsinə birbaşa təsir göstərə bilərsə, konstitusiyə məhkəməsindəki icraat bu müddətə daxildir (*Bukholts Almaniyaya qarşı (Buchholz v. Germany)*, 46-63-cü bəndlər). Məhkəmə 1980-ci illərdəki ilkin yanaşmasını dəyişib, belə ki, həmin dövrdə o, adətən məhkəmə qərarının icrasını təmin etmək üçün həyata keçirilən prosedurların müddətini də nəzərə alırdı (*Martins Moreyra Portuqaliyaya qarşı (Martins Moreira v. Portugal)*, 44-cü bənd). Hazırda qərarın icrasının ləngidilməsi ayrıca problem kimi nəzərdən keçirilir, yəni belə hallara məhkəməyə müraciət hüququ kontekstində qərarların vaxtında icra edilməsi hüququnun pozuntusu kimi baxılır.⁴⁴

İş bağlanıbsə və sonra təzələnibsə (məsələn, işə məhkəmə nəzarəti qaydasında yenidən baxılıbsə), prosesin dayandığı müddət ümumi

müddətin hesablanmasında nəzərə alınmır (*Skorobogatova Rusiyaya qarşı (Skorobogatova v. Russia)*, 37-42-ci bəndlər).

Hansı müddətin «ağlabatan» hesab edilməsi məsələsi üç əsas meyarı özündə ehtiva edən qiymətləndirmənin aparılması nəticəsində müəyyənləşdirilir (*Pretto və başqalarının işi (Pretto and others)*, 30-37-ci bəndlər):

- ❖ işin xarakteri və mürəkkəbliyi;
- ❖ ərizəçinin davranışı;
- ❖ dövlət orqanlarının davranışı.

6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş «ağlabatan» müddəti müəyyənləşdirmək üçün ümumi prinsip formalaşmasında da, həmin müddətin müəyyənləşdirilməsi əsasən işin neçə instansiyadan keçməsinə asılıdır. Bir qayda olaraq, bir instansiyada üç ildən (*Giñço Portuqaliyaya qarşı (Guincho v. Portugal)*, 29-41-ci bəndlər), iki instansiyada beş ildən və üç instansiyada altı ildən artıq davam edən işlərin araşdırılmasına Məhkəmə xüsusi diqqət yetirir.

Bu və ya digər müddətin «ağlabatan» olub-olmadığının qiymətləndirilməsi xeyli dərəcədə işin hallarından asılıdır. Presedent hüququna əsasən, indiyədək «ağlabatan» müddət tələbinin pozuntusu hesab edilmiş ən qısa müddət 2 il dörd ay təşkil edib, belə ki, HİV-ə yoluxmuş ərizəçinin kompensasiya tələbi ilə əlaqədar prosesdə işə iki instansiyada baxılması 2 il dörd ay vaxt aparmışdı (*X Fransaya qarşı (X v. France)*, 1982-ci il), həmin tələbin pozuntusu hesab edilmiş ən uzun müddət isə iki instansiyada təxminən səkkiz il təşkil edir.

Avropa Məhkəməsinin işin hər hansı digər aspektlərini təfəsilatlı şəkildə araşdırmadan «ağlabatan» müddət tələbinin pozuntusu hesab etdiyi müddətlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

44 Yuxarıda bu bölməyə bax: «Məhkəmənin yekun qərarının vaxtında icra edilməsi».

- ❖ birinci instansiya məhkəməsində cinayət prosesinin on il davam etməsi (*Milasi İtaliyaya qarşı (Milasi v. Italy)*), yaxud birinci və apellyasiya instansiyalarında prosesin 13 il davam etməsi (*Baggetta İtaliyaya qarşı (Baggetta v. Italy)*);
- ❖ apellyasiya instansiyası məhkəməsində prosesin dörd il davam etməsi (*Kapuno İtaliyaya qarşı (Capuno v. Italy)*).

Avropa Məhkəməsi ölkədaxili məhkəmə prosesində araşdırılan məsələnin ərizəçi üçün nə dərəcədə önəmli olduğunu nəzərə alır. Prosesə xüsusi diqqətlə yanaşılmasını və öz xarakterinə görə müvafiq prosedurların sürətlə həyata keçirilməsini tələb işlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- ❖ uşaqlar üzərində qəyyumluqla əlaqədar işlər (*H. Birləşmiş Krallığa qarşı (H. v. the United Kingdom)*, 1987-ci il);
- ❖ HIV virusuna yoluxmuş qanın köçürülməsinə görə kompensasiya ilə əlaqədar işlər (*X Fransaya qarşı (X v. France)*, 1992-ci il);
- ❖ yol-nəqliyyat qəzası zamanı ciddi bədən xəsarəti ilə əlaqədar iddialar (*Martins Moreyra Portuqaliyaya qarşı (Martins Moreira v. Portugal)*).

Araşdırılan iş mürəkkəb olmadığına görə «ağlabatan» müddət tələbinin pozulduğunun müəyyən edildiyi hallara aid nümunələr

Övladlığa götürülmə və valideynlərlə görüş məsələləri ilə əlaqədar olan bu işdə məhkəmə prosesi iki instansiyada 2 il 7 ay davam etmişdi. Avropa Məhkəmə bu cür işlər üzrə proseslərin sürətlə aparılması üçün xüsusi səy göstərilməsinin vacibliyini nəzərə alaraq bu işdə «ağlabatan müddət» tələbinin pozulduğunu müəyyən etdi (*H. Birləşmiş Krallığa qarşı (H. v. the United Kingdom)*).

Yol-nəqliyyat hadisəsi ilə bağlı kompensasiya ilə əlaqədar bu işdə məhkəmə prosesi bir instansiyada 3 il on ay ərzində davam etmişdi (*Ginçonun işi (Guincho)*).

Havanın çirkəndirilməsinin yaratdığı narahatlıqla əlaqədar olan bu işdə məhkəmə prosesi apellyasiya instansiyasında 3 il 6 ay ərzində davam etmişdi (*Simmerman və Ştayner İsveçrəyə qarşı (Zimmermann and Steiner v. Switzerland)*).

Yuxarıdakı işlərdən fərqli olaraq, araşdırılan işin mürəkkəbliyi məhkəmə prosesinin müddətinin uzanması ilə əlaqədar dövlət orqanlarının gətirdiyi əsaslara müəyyən dərəcədə haqq qazandıra bilər. Mürəkkəblik dedikdə ilk növbədə araşdırılan işdə müəyyənləşdirilməli olan faktların sayının çoxluğu, məsələn, bir neçə cinayət işi çərçivəsində ittihamların birgə araşdırılmasının zəruriliyi (*Vayvada Litvaya qarşı (Vaivada v. Lithuania)*, qərardad), işdə çoxlu sayda müttəhimlərin olması (*Meylus Litvaya qarşı (Meilus v. Lithuania)*, 25-ci bənd)

nəzərdə tutulur. Vergidən yayınma, şirkətin saxtakarlığı, çirkli pulların yuyulması və s. bu kimi məsələlərə aid işlər çox zaman mürəkkəb olur, lakin aparılan araşdırma şirkətin normal fəaliyyət göstərməsinə mane olursa, dövlət orqanları prosesi sürətləndirmək üçün xüsusi say göstərməlidirlər (*De Klerk Belçikaya qarşı (De Clerk v. Belgium)*), 53-73-cü bəndlər).

İşin hüquqi aspektinin mürəkkəbliyi, məsələn, son dövrlərdə qəbul edilmiş qanunvericiliyin tətbiqi ilə əlaqədar ölkədaxili presedent hüququnun qeyri-müəyyənliyi də prosesin müddətinin uzanmasına müəyyən dərəcədə haqq qazandıra bilər (*Pretto və başqalarının işi (Pretto and others)*), 30-37-ci bəndlər).

Araşdırılan iş mürəkkəb olduğuna görə «ağlabatan» müddət tələbinin pozulmadığının müəyyən edildiyi hallara aid nümunələr

Saxtakarlıqla əlaqədar olan məhkəmə prosesində uğurlu apellyasiya şikayətindən sonra işə birinci instansiya məhkəməsində yenidən baxılmış və proses ümumilikdə 5 il 2 ay ərzində davam etmişdi (*Ringeyzenin işi (Ringeyzen)*).

Vergi saxtakarlığı ilə əlaqədar cinayəti işinə baxılmasına 7 il 4 ay vaxt sərf olunmuşdu. Bu işdə dövlət orqanları xaricdəki şəxslərlə əlaqə yaradılmasında müxtəlif çətinliklərlə üzləşmişdilər (*Neymaysterin işi (Neumeister)*).

Tərəflərin davranışı

«Ağlabatan müddət» tələbinin pozulub-pozulmadığını müəyyənləşdirərkən Məhkəmə yalnız dövlət orqanlarının təqsiri ucbatından baş verən ləngimələri (bəzən bunu «uzunmüddətli fəaliyyətsizlik dövrü» adlandırırlar) nəzərə alır. Ərizəçinin təqsiri ucbatından baş verən ləngimələrə gəlicə, bunun bilərəkdən və ya bilməyərəkdən edilməsindən asılı olmayaraq, Məhkəmə «ağlabatan müddət» tələbinin pozulub-pozulmadığını müəyyənləşdirərkən bu ləngimələrin müddətini nəzərə almır, yəni onları ümumi ləngimə müddətinin üzərinə əlavə etmir (*H. Birləşmiş Krallığa qarşı (H. v. the United Kingdom)*). Eyni zamanda, Hökumət bütövlükdə prosesin uzun sürməsinə haqq qazandırmaq üçün ərizəçinin verdiyi apellyasiya şikayətlərini, onun etirazlarını, qaldırdığı vəsatətləri və sairəni əsas gətirə bilməz (əgər ərizəçi bu hüquqlarından sui-istifadə etməyibsə). Cavabdeh (müttəhim) öz maraqlarını müdafiə etmək üçün milli qanunvericiliyin yaratdığı hüquqi müdafiə vasitələrindən tam istifadə etdiyinə görə qınanıla bilməz (*Kolomiyets Rusiyaya qarşı (Kolomiyets v. Russia)*), 25-31-ci bəndlər).

Bütün cinayət işlərində, eləcə də tərəf qismində iştirak etdikləri mülki işlərdə hər bir prosesual hərəkəti həyata keçirərkən, məsələn, sübutları və izahatlarını təqdim edərkən dövlət orqanlarının ağlabatan dərəcədə say göstərməsi tələb olunur (*Baraonanın işi (Baraona)*), 46-57-ci bəndlər).

Dövlət orqanlarının təqsiri ucbatından baş vermiş ləngimələrin «ağlabatan» müddət tələbinin pozuntusu hesab edildiyi hallara aid nümunələr

Təkrar istintaq aparılması üçün eyni əsaslara görə işin dəfələrlə müstəntiqlərə qaytarılması (*Şlejeviçus Litvaya qarşı (Šleževičius v. Lithuania)*).

Eyni şahidləri məhkəmə iclasına çağırmağa dəfələrlə cəhd edilməsi (*Kuvikasın işi (Kuvikas)*).

İşin yurisdiksiya aidiyyəti ilə əlaqədar prokurorluq və birinci instansiya məhkəməsi arasında fikir ayrılığı səbəbindən prosesin ləngiməsi (*Simonaviçus Litvaya qarşı (Simonavičius v. Lithuania)*).

İşin yurisdiksiya (məhkəmə) aidiyyəti ilə əlaqədar apellyasiya instansiyası məhkəməsi ilə aşağı instansiya məhkəməsi arasında fikir ayrılığı səbəbindən bu məhkəmələr işi bir-birinə ötürmüşdülər, sonda Ali Məhkəmə qərara aldı ki, həmin işə mahiyyəti üzrə baxmaq səlahiyyəti apellyasiya instansiyası məhkəməsinə məxsusdur (*George Rumuniyaya qarşı (Gheorghe v. Romania)*).

Birinci instansiya məhkəməsinin tərkibinin tez-tez dəyişdirilməsi (*Simonaviçusun işi (Simonavičius)*).

Hakimin tərəfləri dinləməsi və qərar çıxarması arasında, yaxud iş üzrə qərar qəbul etməsi ilə qərarın yazılı versiyasını təqdim etməsi arasında uzun müddət ötməsi (*B. Avstriyaya qarşı (B. v. Austria)*, 1990-cı il).

İşin birinci instansiya məhkəməsindən apellyasiya məhkəməsinə göndərilməsinin yubadılması (*Martins Moreyrtanın işi (Martins Moreira)*).

Dövlət orqanlarının təqsiri ucbatından baş vermiş ləngimələrin «ağlabatan» müddət tələbinin pozuntusu hesab edilmədiyi hallara aid nümunə

Dövlət orqanları tərəfindən zəruri prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsinin yubadılması, məsələn, tibbi ekspertizanın gecikdirilməsi. Bu işdə ləngimənin səbəbi dövlət orqanlarının yetərinə say göstərməməsi deyil, iş yükünün həddən artıq çox olması və resurs çatışmazlığı idi (*Martins Moreyrtanın işi (Martins Moreira)*).

Mülki işdə iştirak edən tərəflərdən biri prosesin ləngiməsinə səbəb olubsa, məhkəmə prosesi sürətləndirmək üçün tədbirlər görməli və əsaslı səbəb olmadan həmin tərəfin rahatlığı üçün prosesin müddətini uzatmamalıdır (*Ginçonun işi (Guincho)*).

Araşdırılan işlə əlaqədar olan digər prosesin yekununu gözləmək üçün həmin işə baxılmasının dayandırılması (*Zandın işi (Zand)*, Komissiyanın məruzəsi), yaxud qanunvericilik aktının konstitusiyaya uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsini gözləmək üçün həmin aktla əlaqədar işə baxılmasının dayandırılması prinsipcə qəbul edilən hal sayıla bilər, bu şərtlə ki, prosesin təxirə salınması bütövlükdə işin mümkün qədər az yubanması məqsədinə xidmət etmiş olsun.

Müdafiə hüquqlarının qorunması maraqları baxımından hər hansı hərəkəti etmək zəruri olduqda, məsələn, müdafiə tərəfinin adından şahidlərin məhkəməyə çağırılmasına ehtiyac yarandıqda dövlət orqanları həmin hərəkəti etmək üçün ağlabatan dərəcədə say göstərmədikləri təqdirdə «ağlabatan müddət» tələbi pozula bilər (*Kuvikas Litvaya qarşı (Kuvikas v. Lithuania)*, 50-ci bənd).

Bəzi hallarda məhkəmələrin iş yükünün çoxluğu səbəbindən baş

verən ümumi xarakterli ləngimələr qəbuledilən hal sayıla bilər, bu şərtlə ki, onlar həddən artıq uzun sürməsin və dövlət orqanları işlərə təxirəsalınmazlıq və mühümlük meyarına görə prioritet qaydada baxmaq üçün əğlabatan dərəcədə səy göstərmiş olsunlar (*Simmerman və Ştaynerin işi (Zimmerman and Steiner)*, 27-32-ci bəndlər).

Eyni zamanda, Konvensiyanın 1-ci maddəsi iştirakçı dövlətlərdən tələb edir ki, öz hüquq sistemlərinin 6-cı maddənin müddəalarına uyğun olmasını təmin etsinlər, məhkəmə proseslərinin həddən artıq uzun sürməsinə maliyyə sınıtları və ya praktiki çətinliklərlə haqq qazandıрмаğa isə icazə verilə bilməz (*Salesinin işi (Salesi)*, 20-25-ci bəndlər).

İş dəfələrlə bağlanaraq yenidən təzələnibsə və ya dəfələrlə bir məhkəmədən digərinə göndərilibsə («ötür-ötür oyunu» deyilən praktika), Avropa Məhkəməsi bunu ciddi surətdə ağırlaşdırıcı hal kimi qəbul edir və bu cür işlərdə hətta prosesin müddəti həddən artıq uzun sürməsə belə, Məhkəmə «əğlabatan müddət» tələbinin pozulduğu barədə qərar çıxara bilər (*Svetlana Orlova Rusiyaya qarşı (Svetlana Orlova v. Russia)*, 42-52-ci bəndlər).

6-cı maddənin 2-ci bəndi: təqsirsizlik prezumpsiyası

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi hər şeydən əvvəl şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin təqsirkar olduğu barədə vəzifəli şəxs tərəfindən vaxtından əvvəl açıqlama verilməsinə icazə vermir. Şəxsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququna zidd olaraq vaxtından əvvəl təqsirkar elan olunması aşağıdakı formalarda baş verə bilər: davam etməkdə olan cinayət istintaqı barədə mətbuata açıqlama verilməsi formasında (*Alene de Ribemon Fransaya qarşı (Allenet de Ribemont v. France)*, 39-41-ci bəndlər); cinayət prosesi, yaxud hətta qeyri-cinayət prosesi çərçivəsində qəbul edilmiş prosessual qərar formasında (müvafiq dəyişikliklərlə bax: *Daktaras Litvaya qarşı (Daktaras v. Lithuania)*, 42-45-ci bəndlər), yaxud da məhkəmə prosesi çərçivəsində xüsusi təhlükəsizlik tədbirləri formasında (*Samoyla və Sionka Rumuniyaya qarşı (Samoilă and Cionca v. Romania)*, 93-101-ci bəndlər; bu işdə ərizəçinin girov müqabilində azad edilməsi məsələsinə baxılarkən onu ictimaiyyət qarşısına məhbub geyimində çıxarmışdılar).

“Vəzifəli şəxsin” açıqlama verdiyi anda dövlətin seçkili orqanının nümayəndəsi və ya dövlət orqanının işçisi olması vacib deyil. Bu anlayış dövlət nümayəndəsi kimi tanınan, əvvəllər mühüm dövlət vəzifəsi tutmuş və ya seçkili vəzifəyə namizədliyini verən şəxslərə də şamil olunur (*Kuzmin Rusiyaya qarşı (Kouzmin v. Russia)*, 59-69-cü bəndlər).

Təqsirsizlik prezumpsiyası hüququna dolaylı müdaxilələrə, məsələn, sübut etmə yükünün təqsirləndirilən şəxsin üzərinə qoyulmasına təqsirsizlik prezumpsiyasını nəzərdə tutan 6-cı maddənin 2-ci bəndi əsasında nadir hallarda baxılır (*Salabiakunun işi (Salabiaku)*).

Məhkəməyə belə müdaxilələrə daha geniş prizmadan yanaşaraq onları susmaq hüququ və ya öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ baxımından, yəni 6-cı maddənin 1-ci bəndi əsasında araşdırır.⁴⁵

6-cı maddənin 2-ci bəndi nəinki “cinayət” prosesinə bütövlükdə şamil olunur, həm də məhkəməyəqədər araşdırma prosesurlarına və cinayət prosesinin başa çatmasından sonrakı prosesurlara (prosesin hər hansı mərhələsindən və ya nəticəsindən asılı olmayaraq) şamil olunur (*Minelli İsveçrəyə qarşı (Minelli v. Switzerland)*, 25-41-ci bəndlər). Beləliklə, 6-cı maddənin 2-ci bəndinin tətbiqinin standartı 6-cı maddənin 1-ci bəndinin tətbiqi zamanı istifadə edilən standartdan fərqlənir.⁴⁶ Hətta təqsirləndirilən şəxs yekunda məhkum olunmasa belə, 6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusu baş verə bilər.

6-cı maddənin 2-ci bəndi həmçinin mülki işlərə, məsələn, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, yaxud təqsirləndirilən, lakin sonradan barələrindəki cinayət işinə xitam verilən (*Luts Almaniyaya qarşı (Lutz v. Germany)*, 50-64-cü bəndlər), yaxud bəraət alan (*Sekanina Avstriyaya qarşı (Sekanina v. Austria)*, 20-31-ci bəndlər) şəxslər tərəfindən irəli sürülən kompensasiya tələblərinə, yaxud cinayət prosesi nəticəsində qaldırılan və ya onunla paralel aparılan mülki proseslərə və ya intizam icraatına (*O. Norveçə qarşı (O. v. Norway)*, 33-41-ci bəndlər; müqayisə üçün bu işə də bax: *Aqosi Birləşmiş Krallığa qarşı (Agosi v. the United Kingdom)*, 64-67-ci bəndlər) şamil olunur.

45 Həmçinin aşağıda bu bölməyə bax: «Susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ; təqsiri etiraf etməyə məcbur edilmənin yolverilməzliyi». Eləcə də bu bölmənin aşağıdakı hissələrinə bax.

46 Yuxarıda «Cinayət ittihamı» bölməsinə bax.

Cinayət prosesində bəraət almış şəxs məhkəməyəqədər həbsdə saxlanması ilə əlaqədar kompensasiya almaq üçün mülki iddia qaldırıbsa və kompensasiya tələbi “kifayət qədər sübut olmadığına görə” rədd edilibsə, 6-cı maddənin 2-ci bəndi pozulmuş olur. Qeyd-şərtsiz olaraq ifadə edilən bu cür rəylər ərizəçinin təqsirsizliyini şübhə altına alır (*Tendam İspaniyaya qarşı (Tendam v. Spain)*, 35-41-ci bəndlər). Eyni zamanda, müttəhimlərin üzərindən cinayət ittihamları götürüldükdən sonra onlar çəkdikləri məhkəmə xərclərinin əvəzini tələb edirlərsə, lakin dövlət orqanları ittihamlara müttəhimlərin öz davranışının səbəb olduğu əsas gətirilərək həmin xərcləri ödəməkdən imtina edirlərsə, bu hal təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin pozuntusu hesab olunmur (*Eşendon və Cons Birləşmiş Krallığa qarşı (Ashendon and Jones v. the United Kingdom)*, qərardad, 50-55-ci bəndlər).

Təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnun pozulduğu hallara aid nümunələr

Daxili işlər naziri və yüksək vəzifəli iki polis əməkdaşı televiziya yayımlanan mətbuat konfransında ərizəçinin qətlin təhrikçilərindən biri olduğunu bildirmişlər (*Allene de Ribemonun işi (Allenet de Ribemont)*).

Araşdırılan hadisələr zamanı parlament üzvü olmuş ərizəçinin həbsindən dərhal sonra parlament spikeri ictimaiyyətə elan etmişdi ki, «rüşvət almış şəxs» həbs edilib (*Butkeviçusun işi (Butkevičius)*).

Seçkilərdə namizədliyini irəli sürən, tanınmış şəxs olan keçmiş generalın ictimaiyyət qarşısındakı açıqlamaları dövlət nümayəndəsi kimi baxılan bu səviyyəli şəxs tərəfindən yolverilməz hərəkət idi və təqsirsizlik prezumpsiyasının pozuntusunu təşkil edirdi (*Kuzminin işi (Kouzmin)*).

Cinayət işində müdafiənin keyfiyyətini qiymətləndirən və işin mümkün nəticəsini qabaqcadan bildirən hakimlərin açıqlamaları (*Laventsin işi (Lavents)*).

Bu işdə ərizəçi şərti cəza almış və ona sınaq müddəti təyin edilmişdi. Lakin məhkəmə sınaq müddətində ərizəçinin «əlavə cinayətlər» törətdiyini bildirərək sınaq müddətini ləğv etmişdi, halbuki ərizəçi sadəcə əlavə cinayətlər törətməkdə ittiham olunurdu və həmin cinayətlərə aid işin araşdırılması hələ davam edirdi (*Bomer Almaniyaya işi (Bohmer v. Germany)*).

Şəxs bəraət aldıqdan sonra onun kompensasiya tələbinin rədd edilməsi və hələ də şübhənin onun üzərindən götürülmədiyinin əsas gətirilməsi (*Sekaninanın işi (Sekanina)*; həmçinin *Lutsun işinə (Lutz)* bax).

Cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxs olan ərizəçi bəraət almış və ziyanın kompensasiyası ilə əlaqədar mülki iddia qaldırmışdı. Mülki prosesin gedişində o, əlli faizdən artıq ehtimalla sübut etməli idi ki, ittiham edildiyi cinayəti törətməyib, özü də mülki işdəki hakimlər onun cinayət işinə baxmış hakimlər idi. Beləliklə, kompensasiya barədə iddiaya cinayət işindəki dəlillərlə əlaqəli şəkildə və eyni məhkəmə tərəfindən baxılırdı (*O. Norveçə qarşı (O. v. Norway)*; həmçinin *Rinqvoldun işinə (Ringvold)* bax). Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, 6-cı maddənin 2-ci bəndi bu işə tətbiq edilə bilər və ərizəçinin bəraət aldığı işdə şübhənin hələ də onun üzərindən götürülməməsi təqsirsizlik prezumpsiyasının pozuntusu hesab edildi.

Seksual təqibə məruz qalma iddiası ilə keçmiş rəisə qarşı ərizəçinin uğursuz şikayətindən sonra rəisi ərizəçinin onu ləkələdiyinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün şikayət etmişdi. Fransa məhkəmələri qərara aldılar ki, ərizəçi seksual təqiblə əlaqədar ittihamlarını sübut edə bilmədiyinə görə onun keçmiş rəisə qarşı ittihamları avtomatik olaraq

böhtan hesab olunur və o, buna görə məsuliyyət daşıyır. Avropa Məhkəməsi daxili məhkəmələrin bu izahını təqsirsizlik prezumpsiyasına zidd hesab etdi (*Kluvinin işi (Klouvi)*).

Haqsız cinayət ittihamlarından zərər çəkənlərin bəraət hökmündən sonra kompensasiya tələbi ilə başladıkları mülki işlərdə tətbiq edilən sübutetmə standartları, məsələn, mülki hüquq pozuntuları ilə əlaqədar sübutetmə standartları cinayət işlərində tətbiq edilənlərdən fərqlidir, 6-cı maddənin 2-ci bəndinin müddəaları bu cür mülki proseslərə tətbiq edilmir. Bu cür işlərdə keçmiş müttəhim sadəcə olaraq 6-cı maddənin 1-ci bəndinə əsasən cinayət prosesində müttəhimin malik olduğu hüquqlara deyil, prosesdəki «mülki» tərəfin malik olduğu hüquqlara malik olur (*Ringvold Norveçə qarşı (Ringvold v. Norway)*), 36-42-ci bəndlər).

6-cı maddənin 2-ci bəndi adi fiziki şəxslərin öncədən təqsirlilik məsələsi barədə kütləvi informasiya vasitələrində səsləndirdiyi açıqlamalarla əlaqədar dövlətin pozitiv öhdəliyini doğurmur. Lakin belə məsələlərə bəzi hallarda müəyyən aspektlər baxımından 6-cı maddənin 1-ci bəndi əsasında baxıla bilər (*Hausşildtin işi (Hauschildt)*; *Butkeviçusun işi (Butkevičius)*, qərardad); *T. və V. Birləşmiş Krallığa qarşı (T. and V. v. the United Kingdom)*).⁴⁷

Əgər hakim təqsirliliklə bağlı öncədən açıqlama veribsə, belə hallarda 6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusu həm də 6-cı maddənin

47 Həmçinin yuxarıda bu bölmələrə bax: «“Qərəzsiz” məhkəmə» və «Səmərali iştirak imkanı». Eləcə də *Kuzminin işi (Kouzmin)* üzrə qərarın 60-65-ci bəndlərinə bax. Bu işdə tanınmış polis raisinin (həmin dövrdə o, daha polis vəzifəsində çalışmışdı) açıqlaması təqsirsizlik prezumpsiyasının pozuntusu hesab edildi.

1-ci bəndinin pozuntusunun sübutu rolunu oynaya bilər (subyektiv qərəzsizlik meyarı əsasında) (*Laventsin işi (Lavents)*).⁴⁸ Lakin əksər işlərdə hakimın açıqlaması ilə əlaqədar 6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusu aşkar edildikdə Avropa Məhkəməsi qərara alır ki, işi 6-cı maddənin 1-ci bəndi əsasında araşdırmağa ehtiyac yoxdur.

Təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnun pozulmadığı hallara aid nümunələr

Bu işdə ərizəçinin vəkili cinayət işinə xitam verilməsi üçün prokurora sorğu göndərmiş, lakin sorğunun cavabında prokuror ərizəçinin «təqsirin sübuta yetirildiyini» bildirmiş, prosesual qərarında istintaq zamanı toplanmış sübutlara istinadən bunu qeyd etmiş və həmin qərarə ərizəçinin işinə xitam verilməsinin əleyhinə çıxmışdı (*Daktarasın işi (Daktaras)*).

Bu işdə baş nazir ərizəçilərə qarşı ittiham elan olduğu gün mətbuat konfransında onların təqsirkar olduqlarını elan etmişdi. Konstitusiya Məhkəməsi ərizəçilərin təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulduğu barədə qərar qəbul etmiş və bu qərarı işə baxan məhkəmənin diqqətinə çatdırmışdı. Buna görə də Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, ərizəçilər «qurban» statusunu itiriblər, yəni daha pozuntu qurbanı deyillər (*Arriqo və Vellanın işi (Arrigo and Vella)*).

48 Həmçinin yuxarıda «“Qərəzsiz” məhkəmə» bölməsinə bax.

Barəsində qaldırılmış cinayət işinə xitam verildikdən sonra ərizəçi məruz qaldığı ziyana və çəkdiyi məhkəmə xərclərinə görə ona kompensasiya ödənilməsinə tələb etmişdi. Lakin istintaq zamanı ərizəçinin cinayət törətdiyinə dair ciddi şübhələr olduğu üçün onun barəsində cinayət işi qaldırılmasının əsassız olmadığını nəzərə alaraq, Avropa Məhkəməsi bu işdə pozuntunu müəyyən etmədi (*Adolf Avstriyaya qarşı (Adolf v. Austria)*).

Bu işdə cinayət işinə xitam verildikdən sonra kompensasiya tələbini rədd edərəkən daxili məhkəmələrin qərarında ifadə etdiyi fikirlər ərizəçinin təqsirkar olması ilə əlaqədar deyildi, onlar sadəcə şübhələrini ifadə etmişdilər (*Lutz Almaniyaya qarşı (Lutz v. Germany)*); həmçinin *Sekanina Avstriyaya qarşı işə (Sekanina v. Austria)* bax).

Apellyasiya prosesi çərçivəsində bütün iclaslarda təhlükəsizlik tədbiri qismində ərizəçinin dəmir barmaqlıqlar arxasında saxlanması (*Aşot Harutyunyanın işi (Ashot Harutyunyan)*).

Ərizəçinin bəraət aldıqdan sonra məhkəmə xərclərinin kompensasiyası barədə tələbinin rədd edildiyi bu işdə ərizəçi özü öz davranışı ilə ittiham orqanında şübhə yaratmış və özünə qarşı fikir formalaşdırmışdı (*Eşendon və Consun işi (Ashendon and Jones)*).

Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, cinayət işi üzrə təqsirləndirilən, lakin bəraət alan və mülki hüquq pozuntularından zərər çəkdiyini iddia edən ərizəçinin kompensasiya tələbinin rədd edildiyi iş 6-cı maddənin 2-ci bəndinin müddəaları tətbiq edilmir (*Rinqvoldun işi (Ringvold)*); həmçinin *O. Norveçə qarşı işə (O. v. Norway)* bax).

Bu işdə ərizəçi müəyyən yaşa çatmayan şəxslə cinsi əlaqəni avtomatik olaraq cinayət elan edən qanun əsasında məhkum olunmuşdu. Ərizəçi şikayət etmişdi ki, həmin qanuna əsasən, qeyd edilən əməli törədən şəxsin azyaşlının yaşından xəbərsiz olması faktı əhəmiyyət daşıyır. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, bu məsələnin daxili qanunvericilikdəki həlli variantı (yəni təqsirkar şəxsin azyaşlının yaşından xəbərsiz olması faktının nəzərə alınmaması) 6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusunu təşkil etmir (*G. Birləşmiş Krallığa qarşı (G. v. the United Kingdom)*).

Məhkəmə qərarında ifadə edilən şübhə, 6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusunu müəyyən etməyə əsas verən dərəcədə qəti şəkildə ifadə edilməsə belə, obyektiv meyar baxımından hakim qərarlı olduğuna və 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulduğuna dair Avropa Məhkəməsinin qərar çıxarması üçün yetərli ola bilər (*Hausşildtin işi (Hauschildt)*), yaxud müttəhimin şəxsiyyətini xarakterizə edən və adi prosessual normaların tələblərindən kənara çıxan bəzi ifadələr subyektiv meyar baxımından 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozuntusu sayıla bilər (*Kiprianunun işi (Kyprianou)*).

Cinayət işinə xitam verilməsi barədə qərar özlüyündə şəxsin yanlış ittihamlarla əlaqədar olaraq kompensasiya almaq və ya məhkəmə xərclərinin əvəzini tələb etmək hüququnu doğurmur, bu şərtlə ki, onun barəsində aparılmış istintaq əsaslı şübhələrə əsaslanmış olsun (*Lutsun işi (Lutz)*).

6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş digər hüquqların çoxu kimi, təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnun pozuntusu da ölkədaxili səviyyədə aradan qaldırıla bilər, bunun üçün dövlət orqanları məhkəmə qərarının çıxarılmasından əvvəl təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnu pozan

açıqlamanın mənfəi nəticələrini ardan qaldırmağa yönələn lazımi tədbirlər görməlidirlər (*Arriqo və Vella Maltaya qarşı (Arriqo and Vella v. Malta)*), qərardad).

6-cı maddənin 1-ci bəndindən fərqli olaraq, təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnun pozuntusu bütövlükdə götürülmüş məhkəmə prosesi kontekstində araşdırılmır və ayrıca prosessual nöqsan hesab olunur. Müvafiq ifadələrin pozuntu təşkil edib-etmədiyini aşağıdakı üç elementin birgə təhlili vasitəsilə müəyyənləşdirmək olar: a) ifadələr səsləndirilərkən məhkəmə prosesinin hansı mərhələdə olması və ifadələrin hansı kontekstdə səsləndirilməsi; b) işlədilən sözlər; və c) ifadələrin mənası (*Daktarasın işi (Daktaras)*, 42-45-ci bəndlər).

Məhkəməyəqədər araşdırma dövründə şəxsə qarşı şübhənin olduğuunu ifadə edən açıqlamalar təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnun pozuntusu hesab olunmur (*Daktarasın işi (Daktaras)*), lakin həmin açıqlamaları səsləndirən vəzifəli şəxslər işlətdikləri sözlərə diqqətli fikir verməlidirlər (*İsmoylov və başqaları Rusiyaya qarşı (Ismoilov and others v. Russia)*, 162-170-ci bəndlər), belə ki, məhkəmə prosesindən əvvəl prokurorun mətbuata açıqlamasında şəxsin təqsirkar olduğuna dair fikirlər səsləndirməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına ziddir (*Fətullayev Azərbaycanaya qarşı (Fatullayev v. Azerbaijan)*, 159-163-cü bəndlər). Bununla belə, hətta dəqiq ifadə edilmiş fikirlər, məsələn, “təqsir” sözünün işlədilməsi 6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusunu təşkil etməyə bilər. Məsələn, *Daktarasın işində (Daktaras)* (42-45-ci bəndlər) prokuror məhkəmə işi ilə əlaqədar fikirlərini ictimaiyyət və ya mətbuat qarşısında səsləndirməmiş, sadəcə olaraq cinayət prosesinin məhkəməyəqədər mərhələsində çıxardığı qərarı əsaslandırmaq üçün qərarı qeyd etmişdi ki, ərizəçinin təqsirliliyinə dəlalət edən

yetərinə sübutlar əldə edilib ki, bu da onun işini məhkəməyə vermək üçün kifayətdir. Buna görə də Avropa Məhkəməsi bu ifadəni obyektiv meyar baxımından araşdırdı və pozuntu aşkar etmədi.

Cinayət işinə xitam verildikdən sonra şübhənin hələ də qaldığı barədə ifadələr 6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusunu təşkil etməyə də bilər (*Lutsun işi (Lutz)*), lakin bəraət hökmündən sonra bu cür ifadələrin səsləndirilməsi həmin bəndin pozuntusu hesab olunur (*Sekanina Avstriyaya qarşı (Sekanina v. Austria)*).

Şikayətə səbəb olan ifadələrin hansı kontekstdə səsləndirilməsinə gəlincə, vəzifəli şəxslərin səsləndirdiyi fikirlərə, xüsusən kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi açıqlamalara sərt meyarlar tətbiq edilir, buna görə də onlar bu cür fikirləri səsləndirərkən və açıqlamaları verərkən diqqətli olmalıdırlar (*Allene de Ribemontun işi (Allenet de Ribemont)*). Sərf prosessual kontekstdə səsləndirilən fikirlərə isə daha yumşaq meyarlar tətbiq edilir (*Daktarasın işi (Daktaras)*); həmçinin bax: *Mustafa Kamal Mustafanın (Əbu Həmzənin) işi (№ 1) (Mustafa Kamal Mustafa (Abu Hamza) (No. 1))*, qərardad, 41-ci bənd).

Cinayət işləri üzrə davam etməkdə olan araşdırmalarla bağlı ictimaiyyətə məlumat verərkən dövlət orqanlarının diqqətli və ehtiyatlı olması tələb olunur, belə ki, onlar ictimaiyyətdə şübhəli şəxsin təqsirkar olduğuna dair rəy yaradan, səlahiyyətli məhkəmələr tərəfindən faktlara qiymət verilməmiş faktlar barədə nəticələr çıxaran bəyanatlar verməməlidirlər (*Allene de Ribemontun işi (Allenet de Ribemont)*).

6-cı maddənin 2-ci bəndinin pozuntusunun müəyyən edilməsi üçün şikayətə səbəb olan ifadələrdəki sözlər birmənalı şəkildə şəxsin təqsirkar olduğunu ifadə etməlidir (*Butkeviçusun işi (Butkevičius)*, 49-54-

cü bəndlər) həmin ifadələrdə hər hansı qeyd-şərtlərin olması Avropa Məhkəməsinin həmin ifadələrdə təqsirlilik barədə birmənalı rəyin əks olunmadığı qənaətinə gəlməsinə və pozuntu müəyyən etməməsinə səbəb ola bilər (*Allene de Ribemontun işi (Allenet de Ribemont)*).

Şəxsin barəsində birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən ittiham hökmünün çıxarılması onu apellyasiya icraatında 6-cı maddənin 2-ci bəndinin təminatlarından məhrum etmir (*Konstas Yunanıstan qarşı (Konstas v. Greece)*, 34-37-ci bəndlər). Lakin bu halda şəxsin «səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunması» faktının artıq baş verdiyini nəzərə alsaq, 6-cı maddənin 2-ci bəndinin təmin etdiyi müdafiənin apellyasiya və ya kassasiya icraatında tam həcmdə birinci instansiyada olduğu kimi qalib-qalmaması məsələsinə aydınlıq gətirilməyib. Hər halda belə görünür ki, yuxarı məhkəmələrin və ya digər dövlət orqanlarının öz açıqlamalarında həmin ittiham hökmünə istinad etməsi məqsədəuyğun deyil.

Çəkişmə xarakterli məhkəmə prosesi çərçivəsində müvafiq sübutetmə standartı əsasında təqsiri müəyyən edilməyən şəxs barəsində prosesual xarakterli müəyyən ehtimalların irəli sürülməsi təqsirsizlik prezumpsiyasının pozuntusunu təşkil edə bilər (*Kluvi Fransaya qarşı (Klouvi v. France)*, 42-54-cü bəndlər).

Eyni zamanda, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi cinayət məsuliyyətinə dair substantiv normalar müəyyən edən prinsip kimi şərh olunmamalıdır. Belə ki, məsələn, daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müəyyən hərəkətə görə 6-cı maddənin müddəaları nöqtəyi-nəzərindən dəqiq məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsinin daha məqsədəuyğun olub-olmadığı barədə, yaxud da təqsirlilik məsələsinin xarakterizə olunmasına obyektiv və ya subyektiv meyarların tətbiq

edilməli olub-olmadığı barədə sualın Avropa Məhkəməsi tərəfindən cavablandırılması tələb olunmur (*G. Birləşmiş Krallığa qarşı (G. v. the United Kingdom)*, 28-30-cu bəndlər).

6-cı maddənin 3-cü bəndi: müdafiə hüquqları

Qısa xülasə

Əsas məsələlər:

- ❖ cinayət prosesində minimal müdafiə hüquqlarının təmin edilməsi;
- ❖ 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş müdafiə hüquqlarının iddia edilən pozuntuları;
- ❖ 6-cı maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulmuş müdafiə hüquqları çox vaxt 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ ilə birgə araşdırılır (*T. Avstriyaya qarşı (T. v. Austria)*, 68-72-ci bəndlər);
- ❖ müdafiə hüquqlarından hər hansı birinin pozulduğunu sübut etmək üçün ərizəçilər onların müdafiə hüquqlarına tətbiq edilən məhdudiyyətin bütövlükdə məhkəmə araşdırmasının (apellyasiya və kassasiya mərhələləri də daxil olmaqla) ədalətliyi üçün sonradan düzəldilməsi mümkün olmayan mənfi nəticələr doğurduğunu sübut etməlidirlər (*Dallos Macaristana qarşı (Dallos v. Hungary)*, 47-53-cü bəndlər).

İttiham barədə məlumatlandırılmaq hüququ

İttiham barədə məlumatlandırılmaq hüququ ilə 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun bir elementi olan çəkişmə xarakterli məhkəmə araşdırması hüququ,⁴⁹ eləcə də 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarım-bəndində nəzərdə tutulmuş «öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq» hüququ (aşağıya bax) müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür.⁵⁰ Həmçinin bu hüquqla 5-ci maddənin 2-ci bəndində təsbit olunan «tutulmuş hər kəsə ona aydın olan dildə tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilməsi» hüququ müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür, hərçənd ki, bunlardan birincisinin, yəni 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarım-bəndində nəzərdə tutulmuş hüququn hüdudları daha genişdir, belə ki, bu hüquq ittiham olunan şəxsin ittihamın mümkün hüquqi tövsiyə və ittihamla əlaqədar faktlar barədə daha ətraflı məlumat almasını təmin edir (*Pelissye və Sassi Fransaya qarşı (Pelissier and Sassi v. France)*, 45-63-cü bəndlər).

49 Yuxarıda «çəkişmə» prinsipinə aid bölməyə bax.

50 Aşağıda bu bölməyə bax: «Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq».

İttiham barədə məlumatlandırılmaq hüququnun pozulduğu hallara aid nümunələr

Bu işdə ittiham tərəfi ərizəçinin ittiham edildiyi cinayətin detallarını (cinayətin baş verdiyi tarix və yer barədə məlumatları) bir neçə dəfə dəyişmişdi ki, bu da ərizəçinin öz müdafiəsini ittihama uyğun olaraq hazırlamasına maneə yaratmışdı (*Mattoççianın işi (Mattochia)*).

Bu işdə ittiham tərəfi məhkəmə araşdırmasının sonuncu günündə yeni ittiham irəli sürmüş və ərizəçi nə yeni ittihama qarşı müdafiəsini hazırlamaq üçün yetərinə vaxta, nə də tam (həm faktlara, həm də hüquqi məsələlərə dair) apellyasiya şikayəti vermək imkanına malik olmuşdu (*Sadak və başqaları Türkiyəyə qarşı (Sadak and others v.Turkey)*); həmçinin *Dallosun işinə (Dallos)* bax).

Birinci instansiya məhkəməsi prosesi təxir salmadan ittihamın tövsifini dəyişmiş, apellyasiya məhkəməsi isə birinci instansiya məhkəməsinin bu cür «diskresion» səlahiyyətə malik olmadığını iddia edən ərizəçinin bu barədə şikayətini araşdırmaqdan imtina etmişdi (*Pelissye və Sassinin işi (Pélissier and Sassi)*).

Birinci instansiya məhkəməsində ittihamın yenidən tövsif edildiyi bu işdə ərizəçinin tam (həm faktlara, həm də hüquqi məsələlərə dair) apellyasiya şikayəti verməsinə icazə verilməmişdi (*T. Avstriyaya qarşı (T. v. Austria)*).

Almaniya vətəndaşı olan ərizəçiyə ona qarşı ittiham irəli sürüldüyü barədə bildiriş məhkəmənin rəsmi dili olan italyan göndərilmişdi, halbuki ərizəçinin bu dili bildiyinə dair heç bir sübut yox idi (*Broziçekin işi (Brozicek)*).

İttiham olunan şəxsə 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarımbəndi əsasında təqdim edilməli olan məlumat («ittihamın əsasları») onun tərəfindən törədildiyi iddia edilən cinayət əməlinə aid olmalıdır; «ittihamın xarakteri» dedikdə isə əməlin daxili qanunvericilikdəki anlayışı nəzərdə tutulur (*Pelissye və Sassinin işi (Pélissier and Sassi)*). Cinayət əməlinin detalları xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki şübhəli şəxs ona ittihamın faktoloji və hüquqi əsasları barədə rəsmən məlumat verildiyi andan ittiham barəsində məlumatlandırılmış hesab olunur (*Pelissye və Sassinin işi (Pélissier and Sassi)*). Lakin birinci instansiya məhkəməsinin qərarında cinayətin halları və ərizəçinin cinayətdəki rolu barədə məlumatların ittiham tərəfinin tərtib etdiyi ittiham aktındakı məlumatlarla eyni olması tələb olunmur (*Mirilaşvilinin işi (Mirilashvili)*), qərardad).

İttiham olunan şəxsə 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarımbəndi əsasında təqdim edilməli olan məlumatlar onun öz müdafiəsini hazırlaya bilməsi üçün yetərli dərəcədə təfəssilatlı olmalıdır, lakin təqşirləndirilən şəxsə qarşı mövcud olan bütün sübutların bu mərhələdə ona bildirilməsi tələb olunmur, onlar sonrakı mərhələlərdə təqdim edilə bilər (*Pelissye və Sassinin işi (Pélissier and Sassi)*).

Eyni zamanda, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarımbəndinin yalnız məhkəmə prosesinin ilkin mərhələsinə tətbiq edildiyini söyləmək doğru olmazdı, baxmayaraq ki, sonrakı mərhələ üçün nəzərdə tutulan 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarımbəndinin müddəaları «a» yarımbəndinin müddəalarını tamamlayır. Lakin bu sual açıq qalır ki, prosesin sonrakı mərhələlərində, məsələn, məhkəmə araşdırmasında öncə iddia edilən cinayət əməlinin tövsifinin dəyişdirilməsi (*Dallo-*

sun işi (Dallos)), yaxud işin faktlarına dair kifayət qədər məlumatın olmaması (*Mattoççia İtaliyaya qarşı (Mattoccia v. Italy)*, 58-72-ci bəndlər) hallarına 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “a” yarım bəndinin müddəalarını tətbiq etmək daha məqsədəuyğun olar, yoxsa “b” yarım bəndinin? Belə görünür ki, bu cür hallarda məhkəmə araşdırması mərhələsində məlumat çatışmazlığı ilə əlaqədar təhlil aparılarkən bu yarım bəndlərin hər ikisinin müddəalarının 6-cı maddənin 1-ci bəndinin müddəaları ilə birgə tətbiq edilməsi ən düzgün yanaşma olar. Konvensiya inkvizitorial sistemlərin digər hüquq sistemləri ilə birgə mövcudluğuna imkan verir, belə ki, məhkəmə araşdırması zamanı ittiham tərəfi ittihamın hüquqi tövsifini dəyişə bilər, hətta məhkəmə hökmündə də ittihamın hüquqi tövsifi dəyişdirilə bilər, bu şərtlə ki, ittihamın yeni tövsifi ilə əlaqədar olaraq müdafiəyə hazırlaşması üçün müdafiə tərəfinə kifayət qədər vaxt və imkan verilmiş olsun (məsələn, prosesin təxirə salınması yolu ilə, yaxud müttəhimin tam (istər faktlara, istərsə də hüquqi məsələlərə dair) apellyasiya şikayəti verməsinə imkan yaradılması vasitəsilə) (*Dallosun işi (Dallos)*).

Məhkəmənin presedent hüququnda “ittihamın xarakteri və əsasları haqqında” müttəhimin yazılı şəkildə məlumatlandırılması barədə heç bir tələb yoxdur, bu şərtlə ki, şifahi şəkildə yetərli məlumat verilmiş olsun (*Kamazinski Avstriyaya qarşı (Kamasinski v. Austria)*, 61-108-ci bəndlər).

Məlumat kifayət qədər tez verilməlidir ki, təqsirləndirilən şəxs 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “b” yarım bəndinə uyğun olaraq öz müdafiəsini hazırlaya bilsin. Polis tərəfindən ilk dindirilməyə qədər müttəhimə ən azı ittiham barədə əsas məlumatlar verilməlidir (*Mattoççianın işi (Mattoccia)*).

Müttəhimə məlumat onun başa düşdüyü dildə verilməlidir, həmin dil onun ana dili olmaya da bilər (*Broziçek İtaliyaya qarşı (Brozicek v. Italy)*, 38-46-cı bəndlər).

Lakin əcnəbi vətəndaş ittihamın tərcümə olunması üçün müraciət etdikdə dövlət orqanları onun həqiqətən məhkəmənin rəsmi dilini bildiyini müəyyənləşdirmək imkanına malik deyillərsə onun müraciətini yerinə yetirməlidirlər (*Broziçekin işi (Brozicek)*). Bunun üçün ittihamın şifahi tərcüməsi kifayət edə bilər (*Kamazinskinin işi (Kamasinski)*).

İttiham nə qədər ciddidirsə, bir o qədər çox məlumat verilməsi tələb olunur (subyektiv meyar) (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*, 95-102-ci bəndlər).

Əlavə məlumatları məhkəmə iclaslarında iştirak etməklə və müvafiq sorğular verməklə əldə etmək vəzifəsi ərizəçinin üzərinə düşür, dövlət orqanları həmin məlumatları təqdim etmək vəzifəsini daşıyırlar (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

Məlumatların verilməsində xırda texniki xətəldən irəli gələn kiçik qüsur 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “a” yarım bəndinin pozuntusu hesab edilmir (*Gea Katalan İspaniyaya qarşı (Gea Catalan v. Spain)*, 28-30-cu bəndlər).

İttiham barədə məlumatlandırılmaq hüququnun pozulmadığı hallara aid nümunələr

Bu işdə ittiham barədə məlumatın sadəcə «qiyam» sözü ilə ifadə edilməsi və iddia edilən cinayətin vaxtının və yerinin qeyd edilməsi həbsxanadakı intizam icraatı kontekstində yetərli məlumat hesab edildi, belə ki, ərizəçinin özü əlavə məlumat almaq üçün say göstərməmişdi (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

Bu işdə birinci instansiya məhkəməsinin qərarında ittihamın tövsifi dəyişdirilsə də sonradan ərizəçi tam apellyasiya şikayəti vermək imkanına malik idi (*Dallosun işi (Dallos)*); həmçinin *Sadak və başqalarının işini (Sadak and others)* də bax).

Bu işdə ərizəçinin ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə məlumatlandırılmamasının əsas səbəbi onun öz davranışında idi (*Henningş Almaniyaya qarşı (Henning v. Germany)*).

İttihamın əsasını təşkil edən normanın qanunvericilikdəki mətni ilə qərardakı mətni arasında dəfərxananın səhvi ucbatından fərqin olması ittiham barədə məlumatlandırılmaq hüququnun pozuntusunu təşkil etmir (*Gea Katalanın işi (Gea Catalan)*).

Məhkəmənin rəsmi dilini anlamayan əcnəbiyə ittihamın şifahi şəkildə tərcümə edilməsi (*Kamazinskinin işi (Kamasinski)*).

Bu işdə məhkəmə qərarında göstərilmişdi ki, ərizəçi «kimliyi müəyyənləşdirilməyən iştirakçıların» köməyi ilə adam oğurluğuna görə məhkum olunur, halbuki ittiham aktında həmin şəxslərin adları göstərilmişdi (bu işdə adamöldürmə ittihamı da vardı) (*Mirilaşvilinin işi (Mirilashvili)*, qərardad).

«Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq» hüququ ilə 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun elementləri olan çəkişmə xarakterli məhkəmə araşdırması hüququ və tərəflərin bərabərliyi hüququ,⁵¹ eləcə də 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarım bəndində nəzərdə tutulmuş ittiham barəsində məlumatlandırılmaq hüququ,⁵² 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «c» yarım bəndində nəzərdə tutulmuş şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək hüququ⁵³ və «d» yarım bəndində nəzərdə tutulmuş şahidləri çağırmaq hüququ⁵⁴ müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür.

6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarım bəndinə riayət edilib-edilmədiyini müəyyənləşdirmək üçün müdafiə tərəfinin ümumi vəziyyətini, o cümlədən təqsirləndirilən şəxsin vəkillə təmsil olunub-olunmadığını nəzərə almaq lazımdır, sadəcə təqsirləndirilən şəxsin durumunu əlahiddə şəkildə götürmək kifayət deyil (*Krempovskiy Litvaya qarşı (Krempovskij v. Lithuania)*, qərardad).

Məhkəmənin yanaşmasına gəlincə, adətən o, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarım bəndinin pozulduğu barədə şikayəti 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «c» yarım bəndinin pozulduğu barədə şikayətlə birgə

51 «Çəkişmə» prinsipi» və «Tərəflərin bərabərliyi» bölmələrinə bax.

52 «İttiham barəsində məlumatlandırılmaq» bölməsinə bax.

53 «Vəkillə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək» bölməsinə bax.

54 «Şahidləri çağırmaq hüququ» bölməsinə bax.

araşdırır ki, müdafiə tərəfinin məruz qaldığı müxtəlif çətinliklərin təhlilini məcmu halında aparmaqla 6-cı maddənin 1-ci bəndinin tələb etdiyi kimi həmin pozuntuların bütövlükdə məhkəmə araşdırmasının ədalətliyinə təsir göstərib-göstərmədiyini müəyyənləşdirsin (*Krempovskinin işi (Krempovskij)*, qərardad).

Məhkəmə araşdırmasına hazırlaşmaq üçün müdafiə tərəfinin «kifayət» qədər imkana malik olub-olmaması adətən müdafiə tərəfinin fəaliyyətinə tətbiq edilən formal məhdudiyyətlər (məsələn, işin «məxfi» sayılan materialları ilə müdafiə tərəfinin tanış olmasına və materialların surətlərini çıxarmasına qoyulan məhdudiyyətlər) nəzərə alınmaqla qiymətləndirilir. Lakin Avropa Məhkəməsi həmçinin müdafiə tərəfinin qarşılaşdığı praktiki çətinlikləri, məsələn, tutulmuş şübhəli şəxsin saxlanma şəraitindən irəli gələn və ya materiallarla tanışlıq üçün nəqliyyatla başqa yerə aparılmasından doğan çətinlikləri nəzərə alır (*Moiseyevin işi (Moiseyev)*, 208-225-ci bəndlər).

Ağlabatan müddətdə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin etmək tələbatı ilə⁵⁵ müdafiənin hazırlanması üçün müdafiə tərəfinə kifayət qədər vaxt verilməsi tələbatı arasında kövrək balansı riayət edilməlidir ki, məhkəmə araşdırması tələsik keçirilməsin, çünki bu halda təqsirləndirilən şəxs özünü lazımı qaydada müdafiə etmək imkanından məhrum edilmiş olur (*Öcalan Türkiyəyə qarşı (Öcalan v. Turkey)*, [BP], 130-149-cu bəndlər).

Müdafiəyə hazırlaşmaq üçün hansı müddətin yetərli hesab edilməsi subyektiv meyar əsasında müəyyənləşdirilir, bu zaman işin xarakteri və mürəkkəbliyi, icraatın hansı mərhələdə olması, işin ərizəçi üçün

nə dərəcədə önəmli olması nəzərə alınmalıdır. Sadə işlərdə, məsələn, intizam icraatında ittihamın elan edilməsindən işin mahiyyəti üzrə dinləmə keçirilənə qədər beş günlük müddət yetərli hesab edilə bilər (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

6-cı maddənin 3-cü bəndinin “b” yarım-bəndinin müddəaları əsasında məhkəmə prosesinin təxirə salınmasının zəruriliyi yeni dəlillərin xarakterindən və həcmindən asılıdır. O qədər də mürəkkəb olmayan yeni dəlillərin, məsələn, cinayətin törədilməsinin halları ilə deyil, müttəhimin xarakteri ilə əlaqədar olan dəlillərin məhkəməyə təqdim edilməsi və araşdırılması üçün məhkəmə iclasını təxirə salmağa ehtiyac yoxdur (*G.B. Fransaya qarşı (G.B. v. France)*).

Məhkəmənin presedent hüququndan aydın deyil ki, ərizəçi məhkəmə qərarında apellyasiya şikayətini hansı müddət ərzində verilməli olduğunu göstərməsi hüququna malikdir, yoxsa bu məsələni aydınlaşdırmaq müdafiə tərəfinin öhdəsinə buraxılır. Eyni zamanda, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “b” yarım-bəndinə əsasən dövlət mürəkkəb prosedur məsələləri ilə əlaqədar olaraq müvafiq müddətlər barədə müttəhimə məlumatlandırmaqdan ibarət pozitiv öhdəlik daşıya bilər (məsələn, bir tərəfdən, kassasiya şikayətinin verilməsi, digər tərəfdən isə onun əsaslandırılması üçün iki paralel müddət mövcudursa) (*Vaşenin işi (Vacher)*, 22-31-ci bəndlər). Qeyd etmək lazımdır ki, bu kimi vəziyyətlərə müdafiə hüquqları nöqtəyi-nəzərindən deyil, “məhkəməyə müraciət hüququ” nöqtəyi-nəzərindən baxmaq daha məqsəduşun olar.⁵⁶

Avropa Məhkəməsi ölkədaxili icraatda müdafiə tərəfinə “kifayət qədər

55 «Ağlabatan müddətdə məhkəmə araşdırması hüququ» bölməsinə bax.

56 «Prosessual maneələr: müddət məhdudiyyətləri, yüksək məhkəmə rüsumları, yurisdiksiya tələbləri və digər formallıqlar» bölməsinə bax.

imkan” verilib-verilmədiyini də subyektiv meyar əsasında yoxlayır və bu zaman işin konkret hallarını, ərizəçinin imkanlarını (məsələn, ola bilər ki, ərizəçi peşəkar vəkildir) nəzərə alır (*Trepashkin Rusiyaya qarşı (№ 2) (Trepashkin (No. 2) v. Russia)*, 159-168-ci bəndlər). Lakin əksər hallarda iki əsas imkanın mövcud olması tələb olunur: a) vəkillə konfidensial şəraitdə (*Bontsi İsveçrəyə qarşı (Bonzi v. Switzerland)*), qərarədal və səmərəli şəkildə (*Artiko İtaliyaya qarşı (Artico v. Italy)*, 29-38-ci bəndlər) ünsiyyətdə olmaq imkanı (hərçənd ki, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “c” yarım-bəndinin müddəaları bu hüququ daha konkret şəkildə əhatə edir);⁵⁷ və b) işin materialları ilə tanış olmaq imkanı (*Kamazinskinin işi (Kamasinski)*).

Eyni zamanda, ərizəçinin vəkili ilə görüşmək imkanının müəyyən müddətlə məhdudlaşdırılmasına (*Bontsinin işi (Bonzi)*), yaxud prosesin ilkin mərhələsində şahidi müdafiə etmək məqsədi ilə vəkilin üzərinə şahidin kimliyini açıqlamamaq vəzifəsinin qoyulmasına (*Kurupun işi (Kurup)*, qərarədal) icazə verilə bilər.

Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq hüququnun pozulduğu hallara aid nümunələr

Bu işdə təbiiq edilmiş ayrı-ayrı məhdudiyyətlərin məcmu halında təsirləri, o cümlədən polis təcridxanasında saxlanılarkən ərizəçinin vəkilin yardımından istifadə edə bilməməsi, daha sonra onun müdafiəçi vəkillə görüşlərinin sayına və müddətinə məhdudiyyətlər qoyulması, vəkilləri ilə təklikdə ünsiyyətdə olmaq imkanına malik olmaması və məhkəmə araşdırmasının son mərhələsinədək işin materialları bütünlüklə tanış olmaq imkanına malik olmaması pozuntu hesab edildi (*Öcalanın işi (Öcalan)*).

Bu işdə kassasiya şikayəti vaxtında verilsə də, ərizəçi şikayəti qanunla müəyyən edilmiş müddətdə əsaslandırmadığına görə şikayət rədd edilmişdi, ərizəçinin şikayəti vaxtında əsaslandırılmamasının səbəbi isə ondan ibarət idi ki, o, daxili qanunvericilikdə iki paralel müddətin (biri apellyasiya şikayəti vermək üçün, digəri isə şikayəti əsaslandırmaq üçün) nəzərdə tutulması barədə məlumatlandırılmamışdı (*Vaşenin işi (Vacher)*).

Ərizəçinin öz maraqlarını müstəqil surətdə təmsil etmək qərarına gəldiyi əsas gətirilərkən cinayət prosesinin məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində ərizəçinin işin materialları ilə tanış olmasına icazə verilməməsi və daxili qanunvericiliyə əsasən bu hüququn vəkilə məxsus olduğunun bildirilməsi (*Fuşenin işi (Foucher)*); həmçinin tərəflərin bərabərliyi prinsipinə aid bölməyə bax).

Məhkəmənin təyin etdiyi ekspert ifadəsini qəflətən tamamilə dəyişmiş və bu, andlıların rəyinə həlledici təsir göstərmişdi. Ərizəçinin alternativ ekspertin təyin olunması barədə vəsatəti isə rədd edilmişdi (*G.B. Fransaya qarşı (G.B. v. France)*, eyni zamanda *Bönişin və Brandştetterin işlərinə (Boenisch, Brandstetter)*, habeə tərəflərin bərabərliyi prinsipinə aid bölməyə bax).

57 Aşağıda «Vəkillə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək» bölməsinə bax.

Bu işdə barəsində şikayət verilən qərarın nəticə hissəsi elan olunduqdan bir ay sonra, yəni apellyasiya şikayətinin verilməsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş beş günlük müddətdən xeyli keçdikdən sonra qərarın əsaslandırıcı hissəsi ərizəçiyə təqdim olunmuşdu (*Hacianastasiunun işi (Hadjianastassiou)*); həmçinin prosessual maneələrə və məhkəmə qərarının əsaslandırılması hüququna aid bölmələrə bax).

«Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər imkana malik olmaq» hüququ məhkəməyəqədər araşdırmalar yekunlaşdıqdan sonra işin materialları ilə tanış olmaq hüququnu özündə ehtiva edir və təkcə vəkilin həmin materiallarla tanış olması kifayətdir, ərizəçinin şəxsən onlarla tanış olmasına icazə verilməməsi bu hüququn pozuntusu sayılmır (*Kamazinskinin işi (Kamasinski)*). Təqsirləndirilən şəxsə özünü şəxsən təmsil etmək hüququ verilibsə, onun işin materialları ilə tanış olmasına icazə verilməməsi 6-cı maddənin pozuntusu hesab olunur (*Fuşenin işi (Foucher)*).⁵⁸ Müttəhimin işin materialları ilə tanış olmaq hüququna qoyulan müddət məhdudiyyətini qiymətləndirərkən Məhkəmə həmin məhdudiyyətin müddətini nəzərə alır (*Trepaşkinin işi (№ 2) (Trepashkin (No. 2))*, 159-168-ci bəndlər).

İşin materialları ilə tanış olmaq hüququ mütləq hüquq deyil və bu hüquqdan bəzi istisnalara yol verilə bilər (məsələn, istintaqın həssas metodlarının qorunması, yaxud şahidin və ya agentin kimliyinin gizli saxlanması üçün). Belə hallarda işin materiallarının hər hansı konkret elementi ilə tanış olmağın müdafiə hüquqları üçün zəruri olduğunu sübut etmək vəzifəsi ərizəçinin üzərinə düşür (*Brikmontun işi*

(*Bricmont*)).⁵⁹

Avropa Məhkəməsi hər hansı həssas materialların açıqlanmasının zəruriliyinin qiymətləndirilməsini daxili məhkəmələrin öhdəsinə buraxır və Konvensiya işin materiallarının açıqlanmamasının səbəbləri ilə əlaqədar hər hansı müstəqil qiymətləndirmə aparılmasını tələb etmir, bu şərtlə ki, bu cür qiymətləndirmə daxili qanunvericilik əsasında milli məhkəmələr tərəfindən aparılmış olsun (*Dousettin işi (Dowsett)*). Lakin işin materiallarının müdafiə tərəfinə açıqlanıb-açıqlanmaması məsələsinin həllində qanunla milli məhkəməyə diskresion səlahiyyət verilməyibsə, o halda problemlər yarana bilər (*Mirilaşvilinin işi (Mirilashvili)*, 200-209-cu bəndlər).

Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq hüququnun pozulmadığı hallara aid nümunələr

Bu işdə həbsxanada qiyamla əlaqədar intizam icraatı çərçivəsində ittiham irəli sürüldüyü andan işə mahiyyəti üzrə baxıldığı anadək müdafiəyə hazırlaşmaq üçün ərizəçilərə verilmiş beş günlük müddət «kifayət qədər vaxt» hesab edildi (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*); bu işdə isə hüquqa zidd olaraq xəstəlik bülletenləri vermish həkim barəsində peşə qurumunun apardığı intizam icraatı çərçivəsində müdafiəyə hazırlaşmaq üçün ərizəçiyə verilmiş on beş günlük müddət «kifayət qədər vaxt» hesab edildi (*Alber və Le Kompt Belçikaya qarşı (Albert and Le Compte v. Belgium)*).

58 «Tərəflərin bərabərliyi» bölməsinə bax.

59 «Çağışma prinsipi» bölməsinə bax.

Seksual cinayətlərin araşdırıldığı iş üzrə məhkəmə iclasının başlanğıcında ittiham tərəfinin müttəhimin xarakteri ilə əlaqədar olan yeni dəlilləri məhkəməyə təqdim etməsi və üç gün davam etmiş məhkəmə iclasının bu yeni dəlillərlə əlaqədar təxirə salınmaması pozuntu hesab edilmədi (*G.B. Fransaya qarşı (G.B. v. France)*).

Qısa müddətlər ərzində təkadamlıq kameraya salınan və vəkili ilə görüşməsinə icazə verilməyən təqsirləndirilən şəxs qalan vaxtlar ərzində vəkili ilə sərbəst surətdə ünsiyyətdə olmaq imkanına malik olduğu üçün bu işdə pozuntu aşkar edilmədi (*Bontsinin işi (Bonzi)*, qərardad; həmçinin sonrakı bölməyə bax).

Bu işdə prosesin ilkin mərhələsində şahidi təzyiqlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə vəkilin üzərinə şahidin kimliyini müştərisinə açıqlamamaq vəzifəsi qoyulmuşdu (*Kurupun işi (Kurup)*, qərardad; həmçinin sonrakı bölməyə bax).

Bu işdə ərizəçinin şəxsən işin materialları ilə tanış olmasına icazə verilməsə də vəkilinin həmin materiallarla tanış olmasına icazə verilmişdi (*Kamazinskinin işi (Kamasinski)*).

«Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər imkana malik olmaq» hüququ məhkəmə araşdırmasında ifadə vermək üçün ərizəçinin seçdiyi ekspertin təyin olunması hüququnu, eləcə də əlavə və ya alternativ ekspertin təyin olunması hüququnu özündə ehtiva etmir. Müstəsna hallarda, məsələn, məhkəmənin təyin etdiyi ekspert eyni məhkəmə iclasında qəflətən öz rəyini dəyişdikdə məhkəmə ifadə vermək üçün əlavə ekspert çağırılmasını lazım bilmədiyi halda ədalətlik prinsipi və müdafiə tərəfinin hüquqları ilə əlaqədar problem yarana bilər (*G.B.*

Fransaya qarşı (G.B. v. France)). Lakin ekspertlə əlaqədar məsələlərə 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarımbəndi əsasında deyil, «d» yarımbəndi əsasında baxılması daha məqsəduyğun olar.

Məhkəmə qərarının əsaslarını (yəni hansı səbəblərlə əsaslandırıldığı) bilmək hüququna da 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarımbəndinin bir aspekti kimi baxmaq olar. Məsələn, ərizəçinin birinci instansiya məhkəməsinin qərarının əsaslarını bilməsi apellyasiya şikayətini hazırlaması üçün zəruri ola bilər (*Hacianastasiunun işi (Hadjianastassiou)*).⁶⁰

Vəkillə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək hüququ ilə 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun elementləri olan çəkişmə xarakterli məhkəmə araşdırması hüququ və tərəflərin bərabərliyi hüququ,⁶¹ eləcə də 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarımbəndində nəzərdə tutulmuş ittiham barəsində məlumatlandırılmaq hüququ,⁶² 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarımbəndində nəzərdə tutulmuş öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququ⁶³ və «d» yarımbəndində nəzərdə tutulmuş şahidləri çağırmaq hüququ⁶⁴

60 Həmçinin bu bölmələrə bax: «Prosessual maneələr: müddət məhdudiyyətləri, yüksək məhkəmə rüsumları, yurisdiksiya tələbləri və digər formallıqlar» və «Əsaslandırılmış qərar».

61 «Çəkişmə» prinsipi» və «Tərəflərin bərabərliyi» bölmələrinə bax.

62 «Ittiham barəsində məlumatlandırılmaq» bölməsinə bax.

63 «Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq» bölməsinə bax.

64 «Şahidləri çağırmaq hüququ» bölməsinə bax.

müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür.

Məhkəmənin yanaşmasına gəlincə, adətən o, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «c» yarımbəndinin pozulduğu barədə şikayəti 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarımbəndinin pozulduğu barədə şikayətlə birgə araşdırır ki, müdafiə tərəfinin məruz qaldığı müxtəlif çətinliklərin təhlilini məcmu halında aparmaqla 6-cı maddənin 1-ci bəndinin tələb etdiyi kimi həmin pozuntuların bütövlükdə məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyinə təsir göstərüb-göstərmədiyini müəyyənləşdirsin (*Öcalanın işi (Öcalan)*).

6-cı maddənin 3-cü bəndinin “c” yarımbəndi dörd fərqli elementdən ibarətdir: a) özünü şəxsən müdafiə etmək hüququ (*Fuşenin işi (Foucher)*); b) özünə müdafiəçi seçmək hüququ (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*); c) müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün ərizəçinin vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, eləcə də ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə müdafiəçinin yardımından pulsuz istifadə etmək hüququ (*Con Mürreyin işi (John Murray)*); və nəhayət, d) praktiki və səmərəli hüquqi yardımla təmin edilmək hüququ (*Boqumilin işi (Bogumil)*, 47-50-ci bəndlər).

Özünü şəxsən müdafiə etmək hüququ mütləq (qeyri-məhdud) hüquq deyil və dövlət orqanları təqsirləndirilən şəxsin bu hüququ həyata keçirməsinə icazə verməyə bilərlər, belə ki, bəzi hallarda, xüsusən ciddi cinayətlərin araşdırıldığı işlərdə daxili qanunvericilik təqsirləndirilən şəxsin vəkillə təmsil olunmasını tələb edir (*Kamazinskinin işi (Kamazinski)*).

Lakin təqsirləndirilən şəxsin özünü şəxsən müdafiə etməsinə icazə verilibsə, onun özünü müdafiə etməsi ilə əlaqədar müdafiə hüquqlarına qoyulan əlavə məhdudiyətlər (məsələn, məhkəməyəqədər araşdırma

mərhələsində işin materialları ilə tanış olmasına icazə verilməməsi) 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “c” yarımbəndini poza bilər (*Fuşenin işi (Foucher)*).⁶⁵

Təqsirləndirilən şəxsin (ödənişsiz və ya ödənişli yardım göstərən) vəkillə görüşməsinə icazə verib-verməmək barədə qərarların qəbulu üzərində məhkəmə nəzarəti olmalı və belə qərarların qəbulu icra hakimiyyətinin müstəsna səlahiyyətinə aid edilməməlidir (*Eze və Konorsun işi (Ezeh and Connors)*) üzrə Palatanın qərarının 100-108-ci bəndlərinə bax).

Təqsirləndirilən şəxsin prosesin ilkin mərhələlərində vəkillə təmsil olunmasına icazə verilsə belə, məhkəmə iclasında onun vəkillə təmsil olunmasına icazə verilməyibsə, o halda həmin şəxsin 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “c” yarımbəndində nəzərdə tutulmuş hüququ böyük ehtimalla pozulmuş olur (*Eze və Konorsun işi (Ezeh and Connors)*). Ərizəçinin pulsuz hüquqi yardım almaq imkanına malik olmaması adətən daxili qanunvericilikdə cinayət kimi tövsif olunmayan xırda hüquqpozmalara, yaxud inzibati və ya intizam xətalırına aid işlərdə baş verir və bunların hər üçü yalnız müstəqil məna daşıyan 6-cı maddənin 1-ci bəndinin müddəaları baxımından “cinayət” hüquq pozuntusu hesab edilir, buna görə də bu cür işlərdə ərizəçinin avtomatik olaraq pulsuz hüquqi yardım almaq hüququ yaranmır (*Engelin işi (Engel)*).⁶⁶

Ərizəçini pulsuz hüquqi yardımla təmin edib-etməmək məsələsini həll edərkən dövlət orqanları təqsirləndirilən şəxsin maliyyə imkanlarını, habelə ədalət mühakiməsinin maraqlarını nəzərə almalıdırlar. Sonuncu maraqlar hüquq pozuntusunun xarakteri və mürəkkəbliyi,

65 Həmçinin «Tərəflərin bərabərliyi» bölməsinə bax.

66 Həmçinin «Cinayət ittihamı» bölməsinə bax.

işin təqsirləndirilən şəxs üçün nə dərəcədə önəmli olması, təyin edilə biləcək cəzanın ağırlıq dərəcəsi və təqsirləndirilən şəxsin özünü lazımi qaydada müdafiə etmək iqtidarında olub-olmaması kimi məsələləri əhatə edir (*Timerqaliyevin işi (Timergaliyev)*).

Təqsirləndirilən şəxsin vəkilə ödəmək üçün yetərinə vəsaiti varsa, ədalət mühakiməsinin maraqlarının ona pulsuz hüquqi yardım göstərilməsini tələb edib-etmədiyini araşdırmağa ehtiyac yoxdur (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*).

Hətta mürəkkəb olmayan işlərdə müttəhimə uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilmək təhlükəsi gözləyirsə, ədalət mühakiməsinin maraqlarının balanslaşdırılması ona məhkəmə tərəfindən vəkil təyin olunmasını tələb edə bilər (*Kvaranta İsveçrəyə qarşı (Quaranta v. Switzerland)*), 32-38-ci bəndlər).

Pulsuz hüquqi yardım almaq hüququ prosesin hansı mərhələdə olmasından asılı olmayaraq qüvvədə olur, o cümlədən məhkəməyə qədər araşdırma mərhələsində də tətbiq edilir (*Kvarantanın işi (Quaranta)*).

Təqsirləndirilən şəxsə qarşı hərbi hissədə və ya həbsxanada çox sadə faktların araşdırılmasına aid olan intizam icraatı həyata keçirilərkən onun özünü şəxsən müdafiə etməsi və yalnız hüquqi məsələlərin araşdırıldığı apellyasiya icraatında pulsuz hüquqi yardımla təmin edilməsi ədalət mühakiməsinin maraqlarına zidd deyil (*Engelin işi (Engel)*), 89-91-ci bəndlər).

Apellyasiya mərhələsində ərizəçini hüquqi yardımla təmin etməkdən imtina edilməsi də ədalət mühakiməsinin maraqlarına uyğun ola bilər, bu şərtlə ki, hüquqi yardım təyin edib-etməmək barədə qərar verən orqan ərizəçinin özünü şəxsən uğurla müdafiə edə bilməsi perspekti-

vinin nə dərəcədə əqlabatan olduğunu (obyektiv ehtimal) nəzərdən keçirmiş olsun (*Monnell və Morrisin işi (Monnell and Morris)*), 55-70-ci bəndlər).

Eyni zamanda, apellyasiya şikayəti ilə əlaqədar mühüm hüquqi məsələlərin meydana çıxdığı apellyasiya mərhələsində ərizəçini hüquqi yardımla təmin etməkdən imtina edilməsi qəbul edilməz sayıla bilər (*Pakelli Almaniya qarşı (Pakelli v. Germany)*), 31-40-cı bəndlər).

Ədalət mühakiməsinin maraqları prosesin hər bir mərhələsində nəzərdən keçirilməlidir (*Qrangerin işi (Granger)*), 43-48-ci bəndlər).

Yalnız vəkilin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti olan ərizəçilər onları təmsil edəcək müdafiəçini seçmək hüququna malikdirlər (*Kempbell və Fellin işi (Campbell and Fell)*), pulsuz hüquqi yardımdan istifadə edən ərizəçi isə vəkil seçmək hüququna malik deyil (*Kremovskinin işi (Kremovskij)*), qərardad). Eyni zamanda, pulsuz hüquqi yardım göstərən vəkillər öz vəzifələrini açıq-aydın lazımi qaydada yerinə yetirmədikdə dövlət orqanları onları başqa vəkillə əvəz etməyə borcludurlar (*Artikonun işi (Artico)*), 31-38-ci bəndlər).

Vəkil seçmək hüququ mütləq hüquq deyil, belə ki, ədalət mühakiməsinin lazımi qaydada həyata keçirilməsi üçün bu hüquqa məhdudiyətlər tətbiq edilə bilər, məsələn, bu məhdudiyətlər pulsuz yardım üçün ümumilikdə neçə vəkilin ayrılması, onların ixtisasları, davranış qaydaları kimi məsələləri əhatə edə bilər (*Enslinn və başqaları Almaniya qarşı (Enslinn and others v. Germany)*), qərardad, 1978-ci il).

Barəsindəki məhkəmə araşdırması qiyabi qaydada (öz iştirakı olmadan) keçirilən şəxs özünün seçdiyi vəkillə təmsil olunmalıdır (*Karataş və Sarı Fransaya qarşı (Karatas and Sari v. France)*), 52-62-ci bəndlər). Prosesin ilkin mərhələlərində, məsələn, həbsindən dərhal

sonra təqsirləndirilən şəxsin vəkillə görüşmək hüququnun məhdudlaşdırılması, əgər vəkillə təmsil olunmadığı müddətdə həmin şəxsdən etiraflar alınbsa, yaxud susması faktından onun əleyhinə nəticələr çıxarılsa, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “c” yarım bəndinin pozuntusuna səbəb ola bilər. Belə hesab edilir ki, məhz həmin mərhələdə təqsirləndirilən şəxs hüquqa zidd təzyiqlə qarşısında köməksiz vəziyyətdə olur və onun hüquqları yardımla təmin edilməsi tələb olunur (*Con Mürreyin işi (John Murray)*; *Salduzun işi (Salduz)*, [BP], 56-62-ci bəndlər), bu şərtlə ki, həmin şəxs özü vəkillə görüşmək hüququndan açıq-aydın və şüurlu surətdə imtina etməmiş olsun (*Yoldaş Türkiyəyə qarşı (Yoldaş v. Turkey)*, 46-55-ci bəndlər). Tutulmuş şübhəli şəxsdən vəkilin iştirakı olmadan alınmış etirafların məhkəmədə istifadəsi, bir qayda olaraq, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “c” yarım bəndinə ziddir (hətta həmin etiraflar xarici ölkədə alınmış olsa belə) (*Stoykoviç Fransa və Belçikaya qarşı (Stojkovic v. France and Belgium)*, 51-57-ci bəndlər).

Vəkillə təmsil olunmayan şəxslər dindirmə zamanı şübhəli şəxs statusuna malik deyilsə və formal olaraq bu mərhələdə şahid kimi dindirilirərsə, etiraflar almaq məqsədi ilə onlara heç bir təzyiqlə göstərilməməlidir (*Şabelnikin işi (Shabelnik)*).⁶⁷

Eyni zamanda, şəxs həbs edilmədən sadəcə polis tərəfindən dindirilirə, hətta sonradan şübhəli şəxs hesab edilsə belə, həmin ana qədər vəkilin iştirakı tələb olunmaya da bilər (*Aleksandr Zayçenko v. Rusiyaya qarşı (Aleksandr Zaichenko v. Russia)*, 46-51-ci bəndlər).

Bir qayda olaraq, təqsirləndirilən şəxslər vəkilin yardımı ilə nəinki

həbsdə saxlanılarkən dindirildikləri zaman, həm də həbsə alındıqları andan başlayaraq mümkün qədər tezliklə vəkillə təmin olunmalıdırlar (*Dayananın işi (Dayanan)*, 29-34-cü bəndlər). Eyni zamanda, təqsirləndirilən şəxs vəkillə təmsil olunmaq üçün ağılabatan dərəcədə səy göstərməyibsə (*Jelezovun işi (Zhelezov)*, qəradad; *Latimerin işi (Latimer)*, qəradad) və qüvvədə olan qanunvericilik bu mərhələdə vəkilin iştirakını istisna etmərsə, həbsə alındıqdan dərhal sonra həmin şəxsin vəkillə təmsil olunmamasında və bunun nəticəsində ondan etiraflar alınmasında dövlət təqsirkar sayılmaya bilər.

Şübhəli şəxsin hüquqları yarımından imtina etməsi şübhəli şəraitdə baş veribsə, bu imtina etibarsız elan oluna bilər. Təqsirləndirilən şəxslər dindirmə zamanı vəkilin yardımından istifadə etmək üçün müraciət ediblərsə, onların sadəcə olaraq sonradan polisə suallarına cavab verməsi faktından belə nəticə çıxarmaq olmaz ki, onlar vəkilin yardımından istifadə etmək hüququndan imtina ediblər (hətta həmin şəxslərə hüquqları barədə məlumat verilməsi şübhə doğurmasa da) (*Pişçalnikovun işi (Pishchalnikov)*, 72-91-ci bəndlər).

Məhkəmənin presedent hüququnda ilkin dindirmədə vəkilin iştirakını ilə bağlı tələbi nəzərə almasa, qalan istintaq hərəkətlərinin vəkilin iştirakı ilə həyata keçirilməsi barədə birmənalı tələb yoxdur. Lakin görünür, məhkəməyə qədər araşdırma mərhələsində təqsirləndirilən şəxsin iş üzrə əhəmiyyətli şahid sayılmayan şəxslə üzləşdirilməsində vəkilin iştirakı müdafiə hüquqlarının mühüm komponentləri sırasına daxil deyil (*İsqro İtaliyaya qarşı (Isgrò v. Italy)*, 31-37-ci bəndlər).⁶⁸ Eyni zamanda, görünür, tanınma məqsədi ilə aparılan üzləşdirmədə,

67 Həmçinin bu bölməyə bax: «Susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ; təqsiri etiraf etməyə məcbur edilmanın yolverilməliyi».

68 Həmçinin aşağıda «Şahidləri dindirmək hüququ» bölməsinə bax.

xüsusən həmin üzləşdirmə ittiham hökmünün çıxarılması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyarsa, vəkilin iştirakı tələb oluna bilər (*Laska və Likanın işi (Laska and Lika)*, 63-72-ci bəndlər).

Hüquqi yardım (istər ödənişsiz, istərsə də ödənişli) sadəcə “nəzəri və xəyalı” xarakter daşımamalı, “praktiki və səmərəli” olmalıdır (*Artiko İtaliyaya qarşı (Artico v. Italy)*, 31-38-ci bəndlər).

Prosesin gedişində istənilən vaxt vəkillə görüşmək hüququ mövcud deyil, belə görüşlərin sayına və müddətinə (xüsusən məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində) məhdudiyətlər qoyula bilər (*Bonysinin işi (Bonzi)*), bu şərtlə ki, şəxs həbs edildikdən sonra onun vəkillə görüşmək hüququna hörmət edilmiş olsun (*Con Mürreyin işi (John Murray)*).

Cinayət işində müttəhimin vəkili ilə konfidensial şəraitdə ünsiyyətdə olmaq hüququ prinsiplə əhəmiyyət daşıyır (*Saxnovskinin işi (Saxnovskiy)*, [BP], 99-107-ci bəndlər), hərçənd ki, onların ünsiyyətinin vizual müşahidə altında həyata keçirilməsinə yol verilə bilər. Lakin vəkillə konfidensial şəraitdə ünsiyyətdə olmaq hüququ mütləq hüquq deyil və məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində hüquqa zidd sövdələşmənin (*S. İsvetçərəyə qarşı (S. v. Switzerland)*, 48-51-ci bəndlər), yaxud yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq (*Brennan Birləşmiş Krallığa qarşı (Brennan v. the United Kingdom)*, 42-63-cü bəndlər) və ya şahidləri müdafiə etmək (*Kurupun işi (Kurup)*, qərardad) məqsədi ilə vəkillə müştərisinin görüşləri polislin nəzarəti altında keçirilə bilər.

Təqsirləndirilən şəxslə vəkili arasındakı ünsiyyət üzərində nəzarət tətbiq edilərkən, o cümlədən nəzarətin forması və müddəti müəyyənləşdirilərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: a) nəzarətin

tətbiqi üçün tutarlı əsaslar olmalı, yəni təkcə təqsirləndirilən şəxsin deyil, vəkilin də istintaqa ziyan yetirən hərəkətlərlə məşğul olduğuna və ya belə hərəkətlərə yardım göstərdiyinə dair əsaslı şübhələr mövcud olmalı və obyektiv meyar əsasında qiymətləndirmə aparılmalıdır; b) nəzarət tədbirləri onların daşdığı məqsədə mütənəzib olmalıdır (*S. İsvetçərəyə qarşı (S. v. Switzerland)*; *Brennanın işi (Brennan)*; *Kurupun işi (Kurup)*). Təqsirləndirilən şəxsin vəkili ilə danışıqlarının gizli şəkildə dinlənməsi kimi tədbirlər yalnız “mütləq zərurət” olduqda əsaslı sayıla bilər. Bu cür tədbirlər hətta ittihamların mahiyyətinə və ya müdafiə strategiyasına birbaşa təsir göstərməsə belə, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “c” yarımbəndinin pozuntusunu təşkil edə bilər (*Zaqariya İtaliyaya qarşı (Zagarria v. Italy)*, 32-36-cı bəndlər).

6-cı maddənin 3-cü bəndinin «c» yarımbəndinin pozulduğu hallara aid nümunələr

Təqsirləndirilən şəxsin öz maraqlarını müstəqil surətdə təmsil etmək qərarına gəldiyi əsas gətirilərkən cinayət prosesinin məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində onun işin materialları ilə tanış olmasına icazə verilməməsi və daxili qanunvericiliyə əsasən bu hüququn vəkilə məxsus olduğunun bildirilməsi (*Fuşenin işi (Foucher)*); həmçinin öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququna aid bölməyə bax).

Məhbuslara qarşı aparılan intizam icraatı ilə əlaqədar işdə həbsxana rəisi diskresion səlahiyyətini tətbiq edərək məhbusların vəkillə görüşmələrinə icazə verməmişdi, halbuki iclas təxirə salındığı zaman onların vəkillə görüşməsinə icazə verilmişdi (*Eze və Konorsun işi (Ezeh and Connors)*).

<p>Bu işdə vəkil hər dəfə müştərisi ilə məsləhətləşmək üçün müstəntiqdən icazə almalı idi, halbuki bu tələb qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdı (<i>Moiseyevin işi (Moiseyev)</i>).</p>
<p>Ərizəçinin hüquqi yardım almaq barədə müraciətinə cavab verilməsi bir ildən artıq ləngidilmişdi. Sonradan ona hüquqi yardım göstərildiyinə baxmayaraq, Məhkəmə bu işdə pozuntu baş verdiyini qərara aldı (<i>Berlinskinin işi (Berlinski)</i>).</p>
<p>Ərizəçiyə məhkəmənin təyin etdiyi vəkillər apellyasiya iclasında iştirak etmirdilər və üstəlik, eşitmə qabiliyyəti zəif olan ərizəçi apellyasiya məhkəməsindəki iclasda deyilənləri anlaması üçün yardımla təmin olunmamışdı (<i>Timərqalievə işi (Timergaliyev)</i>); həmçinin məhkəmə prosesində səmərəli iştirak hüququna aid bölməyə bax).</p>
<p>Mürəkkəb xarakter daşımayan işdə gənc əcnəbiyə pulsuz hüquqi yardım göstərilməmişdi. Onun maddi vəsaitinin olmadığını və narkotik vasitələrdən asılı olduğunu, habelə üç il azadlıqdan məhrum etmə cəzası almaq təhlükəsi ilə üzləşdiyini nəzərə alaraq, Məhkəmə bu işdə pozuntu baş verdiyi qənaətinə gəlmişdi (<i>Kvarantanın işi (Quaranta)</i>).</p>
<p>Apellyasiya icraatında işin hüquqi aspektləri ilə bağlı mühüm məsələlər meydana çıxsada, ərizəçi bu işdə hüquqi yardımla təmin edilməmişdi (<i>Pakellinin işi (Pakelli)</i>); həmçinin <i>Monnell və Morrisin işinə (Monnell and Morris)</i> bax).</p>
<p>Apellyasiya iclasında mürəkkəb hüquqi məsələlər meydana çıxdığına görə iş ədalətlə baxılmasının maraqları ərizəçinin hüquqi yardımla təmin olunmasını tələb etsə də, o, hüquqi yardımla təmin edilməmişdi (<i>Qrancerin işi (Granger)</i>).</p>

<p>Ədalət mühakiməsindən gizlənən və barəsindəki məhkəmə araşdırması qiyabi qaydada keçirilən şəxsin məhkəmə araşdırmasında özünün seçdiyi vəkillə təmsil olunmaması (<i>Karataş və Sarının işi (Karatas and Sari)</i>).</p>
<p>Həbsdən dərhal sonra təqsirləndirilən şəxsin vəkillə təmsil olunmadığı müddətdə susması faktından onun əleyhinə nəticələr çıxarılması (<i>Con Mürreyin işi (John Murray)</i>); həmçinin <i>Jelezovun işinə (Zhelezov)</i> və <i>Latimerin işinə (Latimer)</i> (qərardad), habelə susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququna aid bölməyə bax).</p>
<p>Bu işdə həbsdən dərhal sonra şübhəli şəxs vəkillə təmsil olunmadığı müddətdə dindirildiyi zaman ondan alınmış etiraflar sonradan onun barəsində ittiham hökmünün çıxarılması üçün istifadə edilmişdi (<i>Meginin işi (Magee)</i>); həmçinin susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququna aid bölməyə bax).</p>
<p>Vəkilin iştirakı olmadan formal olaraq şahid kimi dindirilən şəxsdən etirafın alınması və sonradan ittiham hökmünün çıxarılmasında həmin etirafdan istifadə edilməsi (<i>Şabelnikin işi (Shabelnik)</i>); həmçinin susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququna aid bölməyə bax).</p>
<p>Vəkillə təmsil olunmayan şəxsdən etirafın alındığı bu işdə polis müstəntiqi təqsirləndirilən şəxsin məcburi qaydada hüquqi yardımla təmin edilməsindən yayınmaq üçün onun cinayət əməlinin anlayışı ilə manipulyasiya etmiş və eyni zamanda hüquqi yardımdan imtina etdiyi barədə sənədi imzalaması üçün ona təzyiq göstərmişdi (<i>Yaremenko Ukraynaya qarşı (Yaremenko v. Ukraine)</i>).</p>

Ərizəçidən başqa on altı nəfər digər şəxsin də təsirləndiriləyi işdə məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində ərizəçi ilə vəkilin görüşlərinin demək olar hamısı polisın nəzarəti altında keçirilmişdi. Bu işdə vəkilin istintaqa ziyan yetirə biləcək sövdələşməyə girməsi ehtimalı əsaslı olsa da, Məhkəmə 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «c» yarım bəndinin pozulduğunu qərara aldı (*S. İsveçrəyə qarşı (S. v. Switzerland)*); həmçinin *Bontsinin işinə (Bonzi)* və *Kurupun işinə (Kurup)* bax).

Terrorizmdə şübhəli bilinən şəxslə vəkilin birinci görüşü polisın nəzarəti altında keçirilmişdi. Polis əməkdaşları onlara xəbərdarlıq etmişdi ki, görüşdə heç bir ad çəkməsinlər və vəkil şübhəli şəxsə yardım edə biləcək hər hansı məlumatı ötürməsin. Avropa Məhkəməsi bildirdi ki, vəkil müştərisindən konfidensial şəraitdə təlimatlar ala bilmirsə, onun yardımı praktiki əhəmiyyətini itirmiş olur və qərara aldı ki, bu işdə pozuntu baş verib (*Brennanın işi (Brennan)*).

Pulsuz hüquqi yardım göstərən vəkil Ali Məhkəmədə keçiriləcək iş üzrə iclasdan cəmi üç gün əvvəl təyin olunduğu üçün əcnəbi müttəhimə səmərəli hüquqi yardım göstərmək iqtidarında deyildi (*Daud Portuqaliyaya qarşı (Daud v. Portugal)*); həmçinin *Tripodinın işinə (Tripodi)* bax).

Bu işdə pulsuz hüquqi yardım göstərən vəkil öz vəzifəsinə açıq-aydın səhlənkar yanaşmış, yəni apellyasiya şikayətini hər hansı hüquqi arqumentlə əsaslandırılmamışdı (*Çekallanın işi (Czekalla)*); həmçinin *Tripodinın işinə (Tripodi)* bax).

Qətlə əlaqədar işdə pulsuz hüquqi yardım göstərən, apellyasiya şikayəti üzrə sonuncu iclasdan əvvəl ərizəçi ilə ünsiyyətdə olmayan vəkilin başqası ilə əvəz edilməməsi 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «c» yarım bəndinin pozuntusu hesab edildi (*Şaxnovskinin işi (Saxnovskiy)*).

Bu işdə təqsirləndirilən şəxslə vəkili arasında videokonfrans vasitəsilə baş tutan söhbətlər gizlicə dinlənilmişdi (*Zaqariyanın işi (Zagaria)*).

Ərizəçi əvvəlcə praktiki təcrübə keçən vəkillə, sonra isə daha təcrübəli vəkillə təmsil olunmuşdu (lakin bu vəkil işdən kənarlaşdırılması barədə vəsatət verməkdən savayı heç bir biş görməmişdi). Daha sonra ərizəçini pulsuz hüquqi yardım göstərən üçüncü vəkil təmsil etmiş, amma işin materiallarını oxuması üçün ona cəmi beş saat vaxt verilmişdi (*Boqumilin işi (Bogumil)*).

Çoxlu sayda təqsirləndirilən şəxsin olduğu işdə vəkillərin öz aralarında müdafiə strategiyasını əlaqələndirmək cəhdlərini dövlət orqanları vəkillərin hüquqa zidd sövdələşməyə girməsi ilə qarışıq salmamalıdırlar və belə hallarda müştəri-vəkil münasibətlərini daim nəzarətdə saxlamağa ehtiyac yaranmaya bilər (*S. İsveçrəyə qarşı (S. v. Switzerland)*).

Təqsirləndirilən şəxslə vəkili arasında ilk görüşlərə nəzarət etməyin zəruriliyi üzərində məhkəmənin daha ciddi nəzarəti tələb olunur (*Brennanın işi (Brennan)*); müqayisə üçün həmçinin *Kurupun işinə (Kurup)* və *Bontsinin işinə (Bonzi)* bax).

Adətən dövlətlər təqsirləndirilən şəxsin vəkilinə davranışına görə məsuliyyət daşıya bilməzlər. Lakin eyni zamanda, pulsuz hüquqi yardım sistemi çərçivəsində təyin olunmuş vəkilin səmərəli hüquqi yardım göstərmədiyi açıq-aşkar görünürsə, dövlətlər onu pulsuz hüquqi yardım göstərən və vəzifəsini lazımı qaydada yerinə yetirən başqa vəkillə əvəz etməkdən (*Çekalla Portuqaliyaya qarşı (Czekalla v. Portugal)*, 59-71-ci bəndlər), yaxud alternativ olaraq, prosesin təxirə salınması vasitəsilə vəkilin öz funksiyalarını səmərəli şəkildə yerinə yetirməsinə imkan yaratmaqdan ibarət pozitiv öhdəlik daşıyırlar (*Artikonun işi; Şaxnovskinin işi (Artico, Saxnovskiy)*, [BP], 99-

107-ci bəndlər). Hüquqi təmsilçiliklə bağlı problemin olması açıq-aşkar bəllidirsə, məhkəmələr bu problemi həll etmək təşəbbüsünü üzərlərinə götürməli, məsələn, yeni təyin olunmuş vəkilin işin materialları ilə tanış olmasına imkan yaratmaq üçün prosesi təxirə salmalıdırlar (*Boqumilin işi (Bogumil)*, 47-50-ci bəndlər).

6-cı maddənin 3-cü bəndinin «c» yarımbəndinin pozulmadığı hallara aid nümunələr

Bu işdə hüquqi yardım təyin edib-etməmək barədə qərar verən orqan apellyasiya mərhələsində ərizəçinin özünü şəxsən uğurla müdafiə edə bilməsi perspektivinin nə dərəcədə ağılabatan olduğunu nəzərdən keçirmiş və hüquqi yardım təyin etməməyi qərara almışdı (*Monnell və Morrisin işi (Monnell and Morris)*); həmçinin *Qrencerin işinə (Granger)* və *Pakellinin işinə (Pakelli)* bax).

Təqsirləndirilən şəxsin özünə vəlik seçmək imkanına malik olmaması (*Kremповskinin işi (Kremповskij)*, qərardad).

Vəkillərin sayının müttəhimlərin hər biri üçün üç vəkillə məhdudlaşdırılması, cinayətkar əlaqədə şübhəli bilinən ayrı-ayrı vəkillərin müdafiədən kənarlaşdırılması (*Ensslin və başqalarının işi (Ensslin and others)*, qərardad).

Həbsdən dərhal sonra təqsirini etiraf etdiyi sənədi imzalamış və həmçinin bu mərhələdə vəkilə ehtiyacı olmadığını bildirmiş şəxsin özünü müdafiə etmək üçün ağılabatan səylər göstərməməsi (*Jelezovun işi (Zhelezov)*, qərardad; *Latimerin işi (Latimer)*, qərardad; həmçinin *Con Murreyinin işinə (John Murray)* bax).

Qısa müddətlər ərzində təkadamlıq kameraya salınan və vəkili ilə görüşməsinə icazə verilməyən təqsirləndirilən şəxs qalan vaxtlar ərzində vəkili ilə sərbəst surətdə ünsiyyətdə olmaq imkanına malik olduğu üçün bu işdə pozuntu aşkar edilmədi (*Bontsinin işi (Bonzi)*).

Bu işdə prosesin ilkin mərhələsində şahidi təzyiqlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə vəkilin üzərinə şahidin kimliyini müştərisinə açıqlamamaq vəzifəsi qoyulmuşdu (*Kurupun işi (Kurup)*).

Bu işdə qərara alındı ki, müdafiəçi vəkilin xəstəliyi səbəbindən məhkəmə iclaslarında iştirak edə bilməməsinə və başqa vəkillə əvəzlənməsi üçün lazımi addımlar atmamasına görə dövlət məsuliyyət daşımır (*Tripodinun işi (Tripodi)*).

Xırda hüquq pozuntusunda ittiham olunan ərizəçinin vəkilin yardımından imtina etdiyi barədə sənədi imzaladığı bu işdə polislər tərəfindən onun aldadılaraq buna sövq edildiyini göstərən sübut olmadığına görə Avropa Məhkəməsi pozuntu müəyyən etmədi (*Qalstyan Ermənistanı qarşı (Galstyan v. Armenia)*).

Bu işdə vergilərlə bağlı öhdəliklərini yerinə yetirmədiyinə və dəbbə pulunu ödəmədiyinə görə ərizəçi barəsindəki məhkəmə icraatında məhkəmə ərizəçiyə pulsuz hüquqi yardım göstərən vəkil təyin etməkdən imtina etmişdi. Ərizəçini azadlıqdan məhrum etmə təhlükəsi gözləmədiyinə görə bu işdə pozuntu müəyyən edilmədi (*Barsom və Varli İsveçə qarşı (Barsom and Varli v. Sweden)*, qərardad).

Bu işdə məhkəmə ərizəçiyə beynəlxalq hüquq məsələlərinə dair məsləhət verməsi üçün yeni, üçüncü vəkilin prosesə qatılmasına icazə verməkdən imtina etmiş və belə hesab etmişdi ki, həmin məsələlərin araşdırılan işə aidiyyəti yoxdur (*Klimentyev Rusiyaya qarşı (Klimentyev v. Russia)*).

Lakin açıq-aydın səhlənkarlıq hallarına görə dövlətin məsuliyyət daşıyıb-daşımaması kifayət qədər ciddi meyarlar əsasında qiymətləndirilir, belə ki, bu və ya digər halda vəkilin yetərinə və ya ağılabatan dərəcədə səylər göstərməməsi dövlətin həmin vəkilin nöqsanlarını aradan qaldırmaqdan ibarət pozitiv öhdəlik daşdığını düşünmək üçün kifayət deyil (*Tripodi İtaliyaya qarşı (Tripodi v. Italy)*, 27-31-ci bəndlər).

Şahidləri dindirmək hüququ

Şahidləri dindirmək hüququ ilə 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun elementləri olan çəkişmə xarakterli məhkəmə araşdırması hüququ və xüsusən tərəflərin bərabərliyi hüququ (*Vidalın işi (Vidal)*), eləcə də 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarım bəndində nəzərdə tutulmuş öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququ (*G.B. Fransaya qarşı (G.B. v. France)*) və «c» yarım bəndində nəzərdə tutulmuş şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək hüququ (*S.N. İsveçə qarşı (S.N. v. Sweden)*) müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür.⁶⁹

6-cı maddənin 3-cü bəndinin «d» yarım bəndi üç fərqli elementdən ibarətdir: a) ittiham tərəfinin şahidlərinə etiraz etmək (yaxud ittiham tərəfinin öz mövqeyini müdafiə etmək üçün təqdim etdiyi digər ifadələri şübhə altına almaq) hüququ; b) özünün (yəni müdafiə tərəfinin) seçdiyi şahidləri müəyyən hallarda məhkəməyə çağırmaq

hüququ (*Vidalın işi (Vidal)*); və c) müdafiə tərəfinin şahidləri ilə eyni şərtlər altında ittiham tərəfinin şahidlərini dindirmək hüququ.

Məhkəmənin ümumi yanaşmasına gəlincə, adətən o, prosesdəki qüsurların bütövlükdə 6-cı maddənin 1-ci bəndinin tələb etdiyi məhkəmə araşdırmasının ədalətliyinə təsir göstərdiyini müəyyənləşdirmək üçün müdafiə tərəfinin şahidlərlə əlaqədar qarşılaşdığı müxtəlif çətinlikləri məcmu halında təhlil edir və bu yolla 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «d» yarım bəndinin iddia edilən pozuntusunun baş verib-vermədiyini araşdırır (*Vidalın işi (Vidal)*). Müəyyən məqamda şahidin məhkəmə iclasına gəlməməsi hökmən 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «d» yarım bəndinin pozulması demək deyil, bu şərtlə ki, şahid iclasdan əvvəlki mərhələdə, məsələn, məhkəməyə qədər araşdırma zamanı aparılan üzvləşdirmədə (*İsqronun işi (Isgrø)*, 30-37-ci bəndlər), yaxud prosesin hər hansı əvvəlki mərhələsində (*Klimentyevin işi (Klimentyev)*, 124-127-ci bəndlər) müdafiə tərəfinin iştirakı ilə dindirilsin. Lakin müdafiə tərəfinin məhkəməyə qədər araşdırmada ittiham tərəfinin şahidlərinə etiraz etmək imkanı prosessual təminatlarla müşayiət olunmayıbsa (*Melnikov Rusiyaya qarşı (Melnikov v. Russia)*, 70-84-cü bəndlər), yaxud şahid sonradan mövqeyini dəyişibsə (*Orhan Çaçan Türkiyəyə qarşı (Orhan Çaçan v. Turkey)*, 31-43-cü bəndlər; *Vladimir Romanov Rusiyaya qarşı (Vladimir Romanov v. Russia)*, 97-106-cı bəndlər), bu imkanın mövcudluğu müdafiə hüquqlarının tam təmin edilməsi üçün yetərli deyil.

Subsidiarlıq prinsipinə əsasən, ərizəçinin şahidləri dindirmək hüququna malik olması şahidlərin verdikləri ifadələrin və ya digər faktların məhkəmələr tərəfindən yanlış qiymətləndirildiyini iddia etmək və bun-

69 Həmçinin bu bölmələrdə bax: «Çəkişmə» prinsipi», «Tərəflərin bərabərliyi», «Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq» və «Vəkilə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək».

dan şikayət etmək hüququnu yalnız o halda doğurur ki, qiymətləndirmə açıq-aydın ədalətsiz aparılmış olsun (*Perna İtaliyaya qarşı (Perna v. Italy)*, [BP], 29-32-ci bəndlər), yaxud məhkəmələrin gəldiyi nəticələr açıq-aydın əsassız olsun (*Şeper Niderlanda qarşı (Scheper v. the Netherlands)*, qərardad).

Şahidləri dindirmək hüququ birinci instansiya məhkəməsinin şahidlərdən məhkəməyəqədər mərhələdə alınmış yazılı ifadələri araşdırmasına və onlara istinad etməsinə mane olmur, bu şərtlə ki, müdafiə tərəfi həmin ifadələri təkzib etmək üçün prosesin müəyyən məqamında öz şahidlərinin dindirilməsi imkanına malik olsun (*Brat-sinin işi (Bracci)*, 54-61-ci bəndlər; *Orhan Çaçanın işi (Orhan Ça-çan)*, 31-43-cü bəndlər). Bundan başqa, məhkəmə araşdırmasında şahidin şifahi ifadə verməsi hökmən o demək deyil ki, həmin şahidin məhkəməyəqədər araşdırmada polis tərəfindən qeydə alınmış yazılı ifadəsi qüvvəsini itirmiş olur.

6-cı maddənin 3-cü bəndinin “d” yarım-bəndinin müddəaları daxili qanunvericilik normalarından xeyli dərəcədə müstəqil olsa da, tam müstəqil deyil, belə ki, həmin müddəalar müxtəlif hüquq sistemləri arasındakı fərqləri nəzərə alır, məsələn, bəzi ölkələrin hüquq sistemində hansı şahidlərin çağırılması və dindirilməsi məsələsini tərəflər həll etdiyi halda, digər ölkələrin hüquq sistemində bu məsələ məhkəmə tərəfindən həll edilir. Beləliklə, ikinci, yəni inkvizitorial sistemdə ərizəçi 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “d” yarım-bəndinin müddəalarını əsas gətirərək məhkəmə araşdırmasına çağırılacaq şahidləri seçmək hüququna malik olduğunu iddia edə bilməz (*Pernanın işi (Perna)*;

Vidalın işi (Vidal)).⁷⁰

Lakin 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “d” yarım-bəndində qeyd edilən “şahid” sözünün özü tam müstəqil məna daşıyır və təkcə ifadə vermək üçün məhkəmə araşdırmasına çağırılan şəxsləri əhatə etmir. Bu termin həm də məhkəməyəqədər araşdırmada qeydə alınan və məhkəmə iclasında oxunan ifadələrin müəlliflərini (*Kostovski Niderlanda qarşı (Kostovski v. the Netherlands)*, 38-45-ci bəndlər), habelə ərizəçi ilə birlikdə iş üzrə təqsirləndirilən digər şəxsləri (əgər onlar ifadə veribsə) (*Luka İtaliyaya qarşı (Luca v. Italy)*, 38-45-ci bəndlər) və xüsusi statusa malik olan şəxsləri, məsələn, ekspertləri (*Bönişin işi; Brandştetterin işi (Boenisch, Brandstetter)*) bildirir.

Avropa Məhkəməsi, adətən inkvizitorial sistemlərdə olduğu kimi, konkret şahidin ifadə vermək üçün məhkəmə iclasına çağırılmasının məqsədəuyğun olub-olmaması məsələsinin həllini birinci instansiya məhkəməsinin öhdəsinə buraxır (*Perna İtaliyaya qarşı (Perna v. Italy)*, [BP]). Lakin bəzi müstəsna hallarda Avropa Məhkəməsi müdafiə tərəfinin dindirilmək üçün təklif etdiyi şahidlərin ifadələrinin işə aidliyi və iş üçün əhəmiyyəti məsələsi barədə daxili məhkəmələrin rəyini yenidən nəzərdən keçirə bilər (*Oluviçin işi (Olujić)*, 78-85-ci bəndlər).

6-cı maddənin 3-cü bəndinin “d” yarım-bəndinin pozulduğunu iddia edən şəxslər təkcə müəyyən şahidin məhkəmə iclasına çağırılması barədə müraciətlərinin rədd edildiyini deyil, həm də həmin şahidin dinlənilməsinin iş üzrə həqiqətin üzə çıxması üçün mütləq dərəcədə zəruri olduğunu və onun dindirilməməsinin müdafiə hüquqlarına

70 Həmçinin «Tərəflərin bərabərliyi» bölməsinə bax.

və bütövlükdə prosesin ədalətliliyinə mənfi təsir göstərdiyini sübut etməlidirlər (*Butkevičiusun işi (Butkevičius)*, qərardad; *Krempovskinin işi (Krempovskij)*, qərardad). Müdafiə tərəfinin öz şahidlərini iclasa çağırmaq hüququ geniş çərçivədə şərh oluna və müdafiə tərəfinin iş üzrə digər dəlillərin, o cümlədən, maddi dəlillərin, ekspert rəylərinin və sairənin araşdırılmasını tələb etmək hüququnu özündə ehtiva edə bilər. 6-cı maddənin 3-cü bəndinin "d" yarımbəndində nəzərdə tutulmuş hüquqa əsasən, müdafiə tərəfi yalnız ittiham tərəfinin mühüm şahidlərini, yəni ifadələri bütünlüklə, yaxud həlledici dərəcədə və ya əsas etibarilə ittiham hökmünün əsasını təşkil edən şahidləri iclasa çağırma bilər (*Vidalın işi (Vidal)*; *Doorsonun işi (Doorson)*).

Şahid həmçinin o halda mühüm şahid hesab olunur ki, onun ifadəsi ərizəçinin hər hansı müdafiə arqumentini təsdiq və ya təkzib edə bilsin, məsələn, ərizəçiyə qarşı tələqurma metodundan istifadə edildiyini sübuta yetirə bilsin (*Ramanauskasin işi (Ramanauskas)*).⁷¹

Hansı şahidin mühüm şahid olduğunu istintaqın məhkəməyə təqdim etdiyi ittiham aktında, yaxud sonradan məhkəmə araşdırılmasında irəli sürülən ittihamda hansı şahidin ifadəsinin daha mühüm əhəmiyyət daşıdığını təhlil etməklə müəyyənləşdirilmək olar (*Birutis və başqaları Litvaya qarşı (Birutis and others v. Lithuania)*, 28-35-ci bəndlər). Konkret şahidin mühüm şahid olub-olmadığını müəyyənləşdirərkən Məhkəmə bəzi hallarda təqsirləndirilən şəxsə qarşı istifadə edilmiş dəlillərin keyfiyyətini və etibarlılığını araşdırma bilər. Belə ki, presedent hüququnda şayiələrdən istifadə edilməsi birmənalı olaraq istisna edilməsə də, şayiələri yayan hal şahidləri dindirilmədiyi təqdirdə

onlar sübut kimi qəbul edilə bilməz (*V.D. Rumuniyaya qarşı (V.D. v. Romania)*, 107-116-cı bəndlər). Analoji məntiq ərizəçi ilə birgə təqsirləndirilən digər şəxslərin etiraflarına da şamil olunur, belə ki, ərizəçi təqsirini etiraf etməyibsə, digər şəxslərin etirafı onun barəsindəki ittiham hökmü üçün əsas təşkil edə bilməz (*Vladimir Romanov Rusiyaya qarşı (Vladimir Romanov v. Russia)*, 97-106-cı bəndlər). Əgər mühüm şahidin dindirilməsi düzgün aparılmayıbsa, şahiddən alınmış yazılı ifadələr də məhkəmə iclasında ərizəçinin təqsirini sübut etmək üçün yetərli dəlil sayılmaya bilər (*Orhan Çaçanın işi (Orhan Çaçan)*, 31-43-cü bəndlər).

Mühüm şahidi ifadə verməyə çağırmaq hüququ istər birinci instansiya məhkəməsindəki araşdırmada, istərsə də apellyasiya mərhələsində qüvvədədir (əgər apellyasiya instansiyasında tək cəza hüququ məsələlər deyil, həm də faktlar araşdırılırsa) (*Vidalın işi (Vidal)*). Apellyasiya icraatında mühüm şahidin məhkəmə iclasına çağırılması həmçinin o halda tələb oluna bilər ki, apellyasiya məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsində işin faktları ilə bağlı dinlənilmis ifadələri yenidən qiymətləndirərək birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmiş olsun (*Qarsiya Ernandes İspaniyaya qarşı (García Hernández v. Spain)*, 26-36-cı bəndlər).

Şahidlər ifadə verməkdən ibarət vətəndaşlıq vəzifəsi daşıyırlar və şahidlərin ifadə verməkdən imtina etməsi zəruri hallarda onların məhkəmə iclasına gətirilməsi barədə məhkəmə tərəfindən qərar çıxarılmasının qarşısını almır (*Servin işi (Serves)*).⁷²

Yalnız müstəsna hallarda, məsələn, qadının zorlanması və ya uşağa qarşı

71 Həmçinin «Provokasiyadan müdafiə» bölməsinə bax.

72 Həmçinin bu bölməyə bax: «Susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ; təqsiri etiraf etməyə məcbur edilmənin yolverilməzliyi».

cinsi təcavüz kimi seksual cinayətlər baş verdikdə məhkəməyəqədər araşdırmada ifadəsi qeydə alınmış mühüm şahid (zərərçəkən) məhkəməyə çağırılmadan onun ifadəsi sübut kimi qəbul edilə bilər. Bunda məqsəd şahidin psixoloji durumunu nəzərə almadan və məsələyə arzuolunmaz dərəcədə aşkarlıq verilməsinə imkan verməməkdən ibarətdir (*Şeper Niderlanda qarşı (Scheper v. the Netherlands)*, qərardad; *S.N. İsveçə qarşı (S.N. v. Sweden)*, qərardad; həmçinin bax: *V.D. Rumniyaya qarşı (V.D. v. Romania)*, 107-116-cı bəndlər). Şahid məhkəməyə çağırılmadan onun ifadəsinin sübut kimi qəbul edilməsinin mümkün olduğu digər hallara misal olaraq şahidlərin xaricə getməsinə və ya yoxa çıxmasını, yaxud onların anonimliyinin qorunmasının zəruriliyini, yaxud onların susmaq hüququndan istifadə etmələrini və ya intihar etmələrini göstərmək olar. Belə hallarda Məhkəmənin qarşılaşdığı sual ondan ibarətdir ki, ictimaiyyətin cinayətin aşkar edilməsində və cəzalandırılmasında marağı müttəhimin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu üstələyirmi (*Əl-Havaca və Taherinin işi (Al-Khawaja and Tahery)*, 120-165-ci bəndlər)? İttiham hökmü məhkəmə iclasında dindirilməyən mühüm şahidin ifadəsinə həlledici dərəcədə əsaslanıbsa, bu, avtomatik olaraq 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozuntusuna səbəb olmur, bu şərtlə ki, ciddi prosesual təminatlara riayət edilmiş olsun. Həmin təminatlar sırasına hakimin iclasda iştirak etməyən şahidin ifadəsinə sübut qismində qəbul etməkdə diskresion səlahiyyətə malik olmaması, müqayisə aparılması üçün digər dəlillərin olması, digər şahidlər arasında sövdələşmənin olmadığını göstərən sübutların olması və hakimin yazılı ifadənin qəbulunun nəticələri ilə əlaqədar andlılara aydın izahat verməsi daxildir (*Əl-Havaca və Taherinin işi (Al-Khawaja and Tahery)*). Lakin

aydın deyil ki, şahidin zorlandığı və ya qətlə yetirildiyi müstəsna hallardan savayı qalan hallarda Məhkəmə mühüm şahidlərin açıq məhkəmə araşdırmasında dindirilməli olması barədə qaydadan nə dərəcədə kənara çıxa bilər və ümumiyyətlə kənara çıxa bilərmə? ⁷³

İttiham tərəfi ünvanı məlum olmayan və ya xaricdə yaşayan mühüm şahidin iclasa çağırılması üçün yetərli və ağılabatan səylər göstərməlidir. Xaricdəki şahidi dindirmək üçün məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində faktaraşdırıcı nümayəndə heyətinin göndərilməsi kifayətdir, bu şərtlə ki, müdafiə tərəfinin nümayəndəsi də faktaraşdırıcı fəaliyyətin həyata keçirilməsində iştirak etməyə dəvət olunsun (*Solakov "Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniya"ya qarşı (Solakov v. "the former Yugoslav Republic of Macedonia")*, 56-67-ci bəndlər; *Butkeviçusun işi (Butkevičius)*, qərardad; *Tomas Birləşmiş Krallığa qarşı (Thomas v. the United Kingdom)*, qərardad).

Eyni zamanda, təqsirləndirilən şəxslər özləri müəyyən şahidi iş üçün mühüm şahid hesab etdiklərini və bu səbəbdən onun məhkəmə iclasına çağırılmasının zəruri olduğunu ittiham tərəfinin diqqətinə çatdırmaq üçün yetərli və ağılabatan səylər göstərməlidirlər. Belə şahidin məhkəmə araşdırmasının sonrakı mərhələlərində çağırılması həddən artıq gec ola bilər və bu halda 6-cı maddənin 3-cü bəndinin "d" yarım bəndinin pozuntusu müəyyən edilməyə bilər (*Solakovun işi (Solakov)*).

Dövlət orqanları şahidi, məsələn, polis agentini və ya polis informatorunu müdafiə etmək üçün onun kimliyini gizli saxlaya bilərlər, yaxud şahidləri anonim saxlamaqla həssas istintaq metodunu məxfi saxlaya bilərlər. Prinsipcə 6-cı maddənin 3-cü bəndinin "d" yarım bəndi

73 Həmçinin bu məsələyə aid yuxarıdakı hissəyə bax.

şahidlərin anonim qalması barədə çıxarılan qərarın qarşıya qoyulan məqsədə mütənəsibliyi məsələsini müəyyənləşdirməyi dövlət orqanlarının ixtiyarına buraxır. Lakin 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “d” yarımbəndinin müddəalarının pozulmaması üçün müdafiə tərəfinin həmin şahidi dindirmək maraqları ilə cəmiyyətin həmin şahidin kimliyinin gizli saxlanılmasında marağı balanslaşdırılmalıdır (*Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı (Van Mechelen and others v. the Netherlands)*, 59-65-ci bəndlər).

Hətta anonim şahidlər mühüm şahid olmasalar belə, müdafiə tərəfinin aşağıdakı üsullarla onların ifadələrinin etibarlılığını şübhə altına almasına imkan yaradılmalıdır: a) yazılı suallar verməklə (*Kostovskinin işi (Kostovski)*); b) şahidlərin kimliyinin ərizəçiyə açıqlanmaması şərti ilə ərizəçinin vəkilinin həmin şahidin dindirilməsində iştirak etməyə dəvət edilməsi yolu ilə (*Doorsonun işi; Kurupun işi (Doorson; Kurup)*);⁷⁴ yaxud c) şahidlərin səsləri dəyişdirilməklə və ya sifətləri göstərilməməklə ərizəçinin telekonfrans zamanı onlara suallar verməsi yolu ilə (*Birutis və başqalarının işi (Birutis and others)*).

Müdafiə tərəfi ittiham tərəfinin əsas şahidlərini dindirmək imkanı ilə yanaşı, həm də hər hansı mühüm və ya həlledici dəlillərlə, o cümlədən yazılı sübutlarla və ya maddi dəlillərlə tanış olmaq imkanına malik olmalıdır (*Mirilaşvilinin işi (Mirilashvili)*, 200-209-cu bəndlər).⁷⁵

74 Həmçinin yuxarıda bu bölməyə bax: «Vəkilə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək».

75 Həmçinin bu bölmələrə bax: «“Çəkişmə” prinsipi» və «Tərəflərin bərabərliyi».

Şahidləri dindirmək hüququnun pozulduğu hallara aid nümunələr

Bu işdə müdafiə tərəfi apellyasiya icraatında hər hansı şahidi məhkəmə iclasına çağırmaq imkanına malik deyildi. Apellyasiya məhkəməsi ərizəçiyə bəraət vermiş birinci instansiya məhkəməsinin faktlara verdiyi qiymətlə razılaşmayaraq onun hökmünü dəyişdirmişdi. O, birinci instansiya məhkəməsində alınmış şahid ifadələrini və digər faktları yenidən qiymətləndirərək ittiham hökmü çıxarmışdı (*Vidalın işi (Vidal)*); həmçinin *Şeperin işinə (Scheper)*; *S.N. İsveçə qarşı işə (S.N. v. Sweden)*; və müstəsna hallarla əlaqədar *Əl-Havaca və Taherinin işinə (Al-Khawaja and Tahery)* bax).

Ərizəçi onun provokasiyaya məruz qaldığı barədə iddialarını təsdiq və ya təkzib edəcək mühüm şahidi məhkəmə iclasına çağırmaq imkanına malik deyildi (*Ramanauskasın işi (Ramanauskas)*); həmçinin provokasiyadan müdafiəyə aid bölməyə bax).

İttiham hökmünün bütünlüklə (*Birutis və başqalarının işi (Birutis and others)*) və ya həlledici dərəcədə (*Kostovskinin işi (Kostovsk)*); həmçinin *Van Mexelen və başqalarının işinə (Van Mechelen and others)* bax) anonim şahidin ifadəsi əsasında çıxarılması (həmçinin *Doorsonun işinə (Doorson)* bax).

Bu işdə məhkəmənin təyin etdiyi ekspert (təqsirləndirilən şəxsə qarşı neytral olmayan polis əməkdaşı) müdafiə tərəfinin dəvət etdiyi ekspertə nisbətən daha mühüm rola malik idi və sonuncunun bütün məhkəmə iclaslarında iştirak etməsinə icazə verilməmişdi (*Bönişin işi (Boenisch)*); həmçinin *Brandştetterin işinə* və tərəflərin bərabərliyi prinsipinə aid bölməyə bax).

Məhkəmənin təyin etdiyi ekspert ifadəsini qəflətən tamamilə dəyişmiş və bu, andlıların rəyinə həlledici təsir göstərmişdi. Ərizəçinin alternativ ekspertin təyin olunması barədə vəsatəti isə rədd edilmişdi (*G.B. Fransaya qarşı*, eyni zamanda ənənəvi yanaşma üçün *Bönişin* və *Brandstetterin işlərinə* (*Brandstetter*) bax; həmçinin tərəflərin bərabərliyi prinsipinə, habelə öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququna aid bölmələrə bax).

Bu işdə ərizəçi ittiham hökmünün əsasını təşkil etmiş rəyi hazırlayan ekspertləri dindirmək imkanına malik deyildi (*Balsite-Lideykine Litvaya qarşı* (*Balsytė-Lideikienė v. Lithuania*)).

Cinsinin dəyişdirilməsi üçün cərrahiyyə əməliyyatının zəruri olduğunu iddia edən ərizəçinin lehinə ifadə verəcək ekspertləri məhkəmə iclasına çağırmaqdan birinci instansiya məhkəməsinin imtina etməsi (*Şlumpf İsviçərəyə qarşı* (*Schlumpf v. Switzerland*)).

Bu işdə birinci instansiya məhkəməsi zorlamada təqsirləndirilən şəxsə məxsus olduğu iddia edilən spermanın DNT analizinin aparılması barədə qərar çıxarmaqdan imtina etmişdi, ittiham hökmü əsasən yaşlı bir qadın tərəfindən verilmiş və məhkəmə araşdırmasında təsdiqlənməyən ifadəyə əsaslanmışdı, qalan ifadələr isə inandırıcı deyildi və ya şayiələrə əsaslanırdı (*V.D. Rumuniyaya qarşı* (*V.D. v. Romania*)).

Mühüm hesab edilməyən şahidlərin ifadələri yalnız bu şərtlə məhkəmə araşdırmasında qeydə alına və istifadə edilə bilər ki, məhkəməyə qədər araşdırma mərhələsində müdafiə tərəfinin hüquqları tam qorunmuş olsun, bunun üçün təqsirləndirilən şəxsə lazımı imkan yaradılmalıdır ki, şahidin ifadəsinin etibarlılığını şübhə altına almaq üçün şahidə suallar verə bilsin. Bu imkan ya şahid ifadə verdiyi zaman, ya da məhkəmə

araşdırmasının sonrakı mərhələsində yaradıla bilər (*Unterpertinger Avstriyaya qarşı* (*Unterpertinger v. Austria*)).

Təqsirləndirilən şəxsin mühüm hesab edilməyən şahidlə məhkəməyə qədər araşdırmada vəkilin iştirakı ilə üzləşdirilməsi müdafiə hüquqlarının mühüm elementini təşkil etmir (*İsqrnun işi* (*Isgró*)).

6-cı maddənin 3-cü bəndinin «d» yarım bəndinə əsasən, ekspertlərin ifadələrinə adətən digər şahidlərin ifadələri ilə analogi qaydada yanaşılır (*Mirilaşvilinin işi* (*Mirilashvili*), 200-209-cu bəndlər) və onların neytrallığının təsdiqlənməsi tələb olunmur. Lakin Məhkəmə qeyd edib ki, müəyyən hallarda, məsələn, məhkəmə tərəfindən təyin edilən («rəsmi» adlandırılan) ekspertin rəyi müdafiə tərəfinin öz hesabına dəvət etdiyi ekspertin rəyindən əsassız olaraq üstün tutulduqda birincinin neytral olmaması məsələsi meydana çıxar bilər (*Bönişin işi*; *Brandstetterin işi* (*Boenisch, Brandstetter*)). Belə görünür ki, ekspertin neytral olmadığını sübut etmək üçün ərizəçidən tələb olunan dəlillər 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş məhkəmənin qərəzsizliyini sübut etmək üçün tələb olunanlardan daha ciddidir, belə ki, ərizəçi ekspertin qərəzsizliyini sadəcə zahiri əlamətlərə əsaslanan obyektiv meyarlar əsasında deyil, həm də subyektiv meyarlar əsasında sübut etməlidir (*Brandstetterin işi* (*Brandstetter*)).⁷⁶

Müstəsna hallarda, məsələn, məhkəmənin təyin etdiyi ekspert eyni məhkəmə iclasında ifadəsini qəflətən tamamilə dəyişdikdə, hakim əlavə ekspert dəvət etmək məsələsini nəzərdən keçirməkdən imtina edirsə, ədalətlik tələbinin və müdafiə hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı

76 Həmçinin yuxarıda bu bölmələrə bax: «Qərəzsiz» məhkəmə» və «Tərəflərin bərabərliyi».

problem yarana bilər (*G.B. Fransaya qarşı (G.B. v. France)*).⁷⁷

Müdafə tərəfinin şahidləri çağırmaq hüququna bəzən geniş çərçivəli şərh verilir, belə ki, bu hüquq müdafə tərəfinin bəraətverici dəlilləri, məsələn, sənədləri, ekspert rəylərini və sairəni toplamaq və təqdim etmək hüququ kimi şərh olunur. Müdafə tərəfinin təqdim etdiyi sübutların zəruri və yetərli olub-olmadığını həll etmək ilk növbədə milli məhkəmələrin funksiyasına aiddir, bununla belə, aşağıdakı hallarda Strasburq Məhkəməsi milli məhkəmələrin qərarları ilə razılışmaya və onların qəbul etdikləri sübutları qəbul etməyə bilər: a) həmin qərarlar kifayət qədər əsaslandırılmayıbsa; b) bəraətverici dəlillər ittiham tərəfinin mövqeyini həqiqətən ciddi şəkildə təkzib edirsə; və c) ittiham tərəfinin öz mövqeyini əsaslandırmaq üçün gətirdiyi dəlillər zəifdirsə (*V.D. Rumıniyaya qarşı (V.D. v. Romania)*, 107-116-cı bəndlər).

Ekspertizanın aparılması işin nəticəsi üçün önəmlidirsə, müdafə tərəfi nəinki məhkəmə araşdırmasında ekspertizanın nəticələrinə etiraz etmək hüququna, həm də məhkəməyə qədər araşdırma mərhələsində aparılan ekspertizada iştirak etmək hüququna malikdir (məsələn, ekspertə əlavə suallar verməklə) (*Kottin Belçikaya qarşı (Cottin v. Belgium)*, 31-33-cü bəndlər; *Mantovanelli Fransaya qarşı (Mantovanelli v. France)*, 31-36-cı bəndlər).

⁷⁷ Həmçinin yuxarıda bu bölmələrə bax: «Tərəflərin bərabərliyi» və «Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq».

Şahidləri dindirmək hüququnun pozulmadığı hallara aid nümunələr

Xaricdə yaşayan mühüm şahidi dindirmək üçün məhkəməyə qədər araşdırma mərhələsində ittiham tərəfinin təşkil etdiyi faktaraşdırıcı missiyada təqsirləndirilən şəxsin vəkili də iştirak etmişdi. Sonradan həmin şahidin məhkəməyə gəlməsi mümkün olmasa da bu hal pozuntu hesab edilmədi (Solakovun işi (Solakov); həmçinin bax: Butkeviçusun işi (Butkevicius), qərardad).

Zorlamanın qurbanı olduqları iddia edilən üç mühüm şahid hüquqpozanlı üzvlərlə ciddi ruhi sarsıntılara məruz qalmamaq üçün məhkəmə araşdırmasında ifadə verməkdən imtina etmişdilər və onların ifadələri məhkəmə araşdırmasından əvvəl qeydə alınmış və ittiham hökmünün çıxarılmasında istifadə edilmişdi (Şeper Niderlanda qarşı (Scheper v. the Netherlands), qərardad; həmçinin ənənəvi yanaşma üçün Vidalın işinə (Vidal) bax).

Müəllimi tərəfindən seksual təcavüzə məruz qaldığı iddia edilən uşaq iş üzrə mühüm şahid kimi məhkəməyə qədər araşdırma vəkilinin iştirakı ilə ifadə vermiş və ifadəsi videolentə alınmışdı. Sonradan bu ifadə müəllim barəsində çıxarılmış ittiham hökmünün əsasını təşkil etmişdi (S.N. İsveçə qarşı (S.N. v. Sweden), qərardad).

Məhkəmə araşdırmasından əvvəl mühüm şahidin intihar etməsi ərizəçilərin barəsində ittiham hökmünün çıxarılmasında həlledici sübut təşkil etmiş və araşdırma ərizəçilərin müxtəlif prosessual hüquqlarına riayət edilmişdi (Əl-Havaca və Taherinin işi (Al-Khawaja and Tahery)).

Mühüm şahid (zorlanma qurbanı) məhkəmə araşdırmasından əvvəl ölmüşdü və ittiham hökmü onun polisə verdiyi yazılı ifadə əsasında çıxarılmış və digər sübutlarla tutuşdurulmuşdu, o cümlədən onun bədənində tapılmış ərizəçinin sperması yoxlanılmışdı (Mika İsveçə qarşı (Mika v. Sweden), qərardad).
Bu işdə ərizəçi şahidin məhkəmə araşdırmasına çağırılması barədə həddən artıq gec müraciət etmişdi (Solakovun işi (Solakov)).
Apellyasiya məhkəməsi müəyyən şahidlərin məhkəmə iclasına çağırılmasına ehtiyac olub-olmadığına öz mülahizəsi əsasında qərar vermiş və bu zaman aşağı məhkəmənin faktlara verdiyi qiyməti yenidən nəzərdən keçirməmişdi (Pernanın işi (Perna); həmçinin Vidalın işinə (Vidal) bax).
İş üzrə mühüm şahid hesab olunmayan anonim şahidlər apellyasiya icraatında təqsirləndirilən şəxsin vəkilinin iştirakı ilə dindirilmişdi (Doorsonun işi (Doorson)); həmçinin Kostovskinin işinə (Kostovski) bax).
Bu işdə təqsirləndirilən şəxslə iş üzrə mühüm şahid hesab olunmayan şəxs arasında üzləşdirmə məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində vəkilin iştirakı olmadan aparılmış, sonradan həmin şahidin yerini müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdı. Onun ifadəsi sonradan ittiham hökmünün çıxarılmasında istifadə edilsə də, əsas və ya həlledici sübut kimi istifadə edilməmişdi (İsqronun işi (Isgrò)).
Bu işdə məhkəmənin təyin etdiyi ekspert öncə ərizəçinin biznesi ilə əlaqədar ekspert rəyi vermiş (məhz həmin rəyin əsasında ərizəçi barəsində iş qaldırılmışdı) orqanın nümayəndəsi olsa da «neytral» ekspert hesab edildi (Brandstetterin işi (Brandstetter); həmçinin Bönişin işinə (Boenisch) bax).

Tərcüməçinin pulsuz yardımından istifadə etmək hüququ ilə 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun elementləri olan çəkişmə xarakterli məhkəmə araşdırması hüququ və tərəflərin bərabərliyi hüququ,⁷⁸ eləcə də 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarım bəndində nəzərdə tutulmuş ittiham barəsində şəxsin başa düşdüyü dildə məlumatlandırılması hüququ (*Broziçekin işi (Brozicek)*);⁷⁹ 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «b» yarım bəndində nəzərdə tutulmuş öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq hüququ və «c» yarım bəndində nəzərdə tutulmuş şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək hüququ (*Kvarantanın işi; Çekallanın işi (Quaranta; Czekalla)*)⁸⁰ müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür.

6-cı maddənin 3-cü bəndinin «e» yarım bəndi məhkəmə icraatının aparıldığı dili başa düşməyən şəxsin tərcüməçinin pulsuz yardımından istifadə etmək hüququnu təmin edir. Bu yardım onun ana dilində olmaya da bilər. Təqsirləndirilən şəxsi pulsuz tərcümə xidməti ilə təmin etməkdən imtina etdikləri təqdirdə dövlət orqanları onun məhkəmə icraatının aparıldığı dili bildiyini sübut etməlidirlər (*Broziçekin işi*

78 Həmçinin «Çəkişmə» prinsipi» və «Tərəflərin bərabərliyi» bölmələrinə bax.

79 «İttiham barəsində məlumatlandırılmaq» bölməsinə bax.

80 «Vəkillə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək» bölməsinə bax.

(*Brozicek*)).

Pulsuz tərcümə xidməti məhkəmə araşdırmasının ədalətliyini təmin etmək üçün yetərli olan dərəcədə göstərilməlidir (*Kuskani Birləşmiş Krallığa qarşı (Cuscani v. the United Kingdom)*, 38-40-cı bəndlər).

Tərcümə xidməti təmin edilmədikdə sübut etmə yükü birinci instansiya məhkəməsinin hakiminin üzərinə düşür, yəni o, sübut etməlidir ki, işə tərcüməçinin iştirakı olmadan baxılmasının ərizəçinin onun üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan məsələləri tam anlaya bilməsinə mane olmayacağını müəyyənləşdirmək üçün yetərincə səy göstərilib (*Kuskaninin işi (Cuscani)*). Dövlət orqanlarının öhdəliyi sadəcə tərcüməçini təyin etməklə məhdudlaşmır, onlar həm də tərcümənin qanəedici səviyyədə olmasına lazımı dərəcədə nəzarət etməlidirlər (*Kuskaninin işi; Kamazinskinin işi (Cuscani; Kamasinski)*).

Tərcüməçinin pulsuz yardımından istifadə etmək tələbinin pozulduğu hallara aid nümunələr

Almaniya vətəndaşı olan ərizəçiyə ona qarşı irəli sürülmüş ittiham barədə məlumat tərcümə edilmədən məhkəmənin rəsmi dilində təqdim edilmişdi, halbuki ərizəçinin bu dili kifayət qədər başa düşdüyünə dair heç bir sübut yox idi (*Broziçekin işi (Brozicek)*); həmçinin ittiham barədə məlumatlandırılmaq hüququna aid bölməyə bax).

Bu işdə birinci instansiya məhkəməsinin hakimi vergi cinayətlərinə görə Birləşmiş Krallıqda məhkəməyə cəlb olunmuş İtaliya vətəndaşının məhkəmənin dilini anlamaqda çətinlik çəkib-çəkmədiyini öyrənmək üçün lazımı səy göstərməmişdi (*Kuskaninin işi (Cuscani)*).

Məhkəmənin dilini anlamaqda çətinlik çəkən əcnəbilərin vəkillə təmsil olunmaması və ya qanəedici şəkildə təmsil olunmaması (*Kvarantanın işi (Quaranta)*); *Çekallanın işi (Czekalla)*); həmçinin vəkillə təmsil olunmaq və ya özünü şəxsən müdafiə etmək hüququna aid bölməyə bax).

6-cı maddənin 3-cü bəndinin “e” yarımbəndi işdəki bütün sənədlərin deyil, bəzi materialların tərcüməsini əhatə edir. Onun müddəaları yalnız müttəhimin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun təmin olunması üçün zəruri olan sənədlərin və ya çıxışların (məsələn, ittiham barədə məlumatların, ittiham aktının, əsas şahidlərin ifadələrinin və s.) yazılı və ya şifahi tərcüməsinə şamil olunur (*Kamazinskinin işi (Kamasinski)*).

Buna görə də, əcnəbi üçün pulsuz yazılı və ya şifahi tərcümə xidməti göstərilməsinin yetərincə keyfiyyətli hüquqi yardımla müşayiət olunması önəmlidir (*Kvarantanın işi; Çekallanın işi (Quaranta; Czekalla)*).

6-cı maddənin 3-cü bəndinin “e” yarımbəndindəki “pulsuz” sözü o deməkdir ki, məhkəmə prosesinin nəticəsindən asılı olmayaraq dövlət orqanları proses bitdikdən sonra tərcümə xidmətlərinin əvəzinin ödənilməsinə tələb edə bilməzlər (*İşyar Bolqarıstanına qarşı (İşyar v. Bulgaria)*, 46-49-cu bəndlər).

Belə hesab edilir ki, şəxsin məhkəmə icraatının dilini başa düşməməsi və ya bu dildə danışıq bilməməsi fiziki qüsur, yaxud yaşının azlığı və ya həddən artıq yaşlı olması ilə əlaqədardır, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “e” yarımbəndinin müddəaları belə hallara da şamil olunur, hərçənd ki, *T. və V. Birləşmiş Krallığa qarşı (T. and V. v. the United Kingdom)* iş üzrə qərardan sonra bu məsələyə bütövlükdə 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ nöqtəyi-nəzərdən və həmin hüquqdan irəli gələn səmərəli iştirak

prinsipiinin tələbləri baxımından yanaşmaq lazımdır (*Stenfordun işi (Stanford)*), qərardad).⁸¹

Tərcüməçinin pulsuz yardımından istifadə etmək tələbinin pozulmadığı hallara aid nümunələr

Məhkəmədə istifadə edilən dili bilməyən əcnəbiyə qarşı irəli sürülən ittihamın ona şifahi tərcümə olunması (*Kamazinskinin işi (Kamasinski)*, həmçinin ittiham barəsində məlumatlandırılmaq hüququna aid bölməyə bax).

Fransadan gələn, heroin qaçaqmalçılığında şübhəli bilinən şəxs İsveçin gömrük əməkdaşı tərəfindən ilk dəfə gömrükxanada dindirilərəkən bu dindirmədə tərcüməçi iştirak etməmişdi, lakin həmin gömrük əməkdaşı fransız dilini kifayət qədər yaxşı bilirdi (*Diallo İsveçə qarşı (Diallo v. Sweden)*), qərardad).

81 Həmçinin «Səmərali iştirak imkanı» bölməsinə bax.

İşlərin siyahısı

İşlərin adlarından sonra qərarların və ya müvafiq hallarda qəraradların tarixləri göstərilib. Mətnə eyni iş üzrə həm qərar, həm də qərarad əks olunubsa, onların hər birinin tarixi qeyd edilib.

Əlavə məlumat üçün HUDOC on-layn məlumat bazasına müraciət edin: <http://hudoc.echr.coe.int/>

A

A. and others v. the United Kingdom (GC) (A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı) (Böyük Palata), 19 yanvar 2009-cu il **58**

A. Menarini Diagnostics S.R.L v. Italy ("A. Menarini Diaqnostiks S.R.L." İtaliyaya qarşı), 27 sentyabr 2011-ci il **42**

A. v. the United Kingdom (A. Birləşmiş Krallığa qarşı), 17 dekabr 2002-ci il **37-38**

Adamkiewicz v. Poland (Adamkeviç Polşaya qarşı), 2 mart 2010-cu il **48**

Adolf v. Austria (Adolf Avstriyaya qarşı), 26 mart 1982-ci il **99**

Aerts v. Belgium (Aerts Belçikaya qarşı), 30 iyul 1998-ci il **16**

Agee v. the United Kingdom (Agi Birləşmiş Krallığa qarşı), 17 dekabr 1976-cı il **23**

Agosi v. the United Kingdom (Aqosi Birləşmiş Krallığa qarşı), 24 oktyabr 1986-cı il **96**

Ahtinen v. Finland (Axtinen Finlandiyaya qarşı), 23 sentyabr 2008-ci il **18**

128

Airey v. Ireland (Eyri İrlandiyaya qarşı), 9 oktyabr 1979-cu il **27, 35**
Al-Adsani v. the United Kingdom (Əl-Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı), 21 noyabr 2001-ci il **16, 37-38,**

Albert and Le Compte v. Belgium (Alber və Le Kompt Belçikaya qarşı), 10 fevral 1983-cü il **28, 108**

Aleksandr Zaichenko v. Russia (Aleksandr Zayçenko Rusiyaya qarşı), 18 fevral 2010-cu il **24, 75-77, 112**

Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom (GC) (Əl-Havaca və Taheri Birləşmiş Krallığa qarşı (BP)), 15 dekabr 2011-ci il **58, 120-121, 123**

Allan Jacobsson v. Sweden (No. 2) (Allan Yakobsson İsveçə qarşı (№ 2)), 19 fevral 1998-ci il **64**

Allan v. the United Kingdom (Allan Birləşmiş Krallığa qarşı), 17 iyul 2003-cü il **76, 83-85**

Allen v. the United Kingdom (Allen Birləşmiş Krallığa qarşı), 10 sentyabr 2002-ci il **78**

Allenet de Ribemont v. France (Allene de Ribemon Fransaya qarşı), 10 fevral 1995-ci il **96-97, 100-101**

Antică and "R" company v. Romania (Antika və "R" kompaniyası Rumıniyaya qarşı), 2 mart 2010-cu il **87**

Antoine v. the United Kingdom (Antuan Birləşmiş Krallığa qarşı), 13 may 2003-cü il **25**

Arma v. France (Arma Fransaya qarşı), 8 mart 2007-ci il **30**

Arnolin v. France (Arnolin Fransaya qarşı), 9 yanvar 2007-ci il **39**

Arrigo and Vella v. Malta (Arriqo və Vella Maltaya qarşı), 10 may 2005-ci il **98, 100**

Artico v. Italy (Artiko İtaliyaya qarşı), 13 may 1980-ci il **107, 111, 113, 115,**

Ashendon and Jones v. the United Kingdom (Eşendon və Cons Birləşmiş Krallığa qarşı), 13 sentyabr 2011-ci il **97, 99**
Ashingdane v. the United Kingdom (Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı), 28 may 1985-ci il **10,27,29-30**,
Ashot Harutyunyan v. Armenia (Aşot Harutyunyan Ermənistana qarşı), 15 iyun 2010-cu il **62, 76, 81, 99**
Assanidze v. Georgia (Assanidze Gürcüstana qarşı), 8 aprel 2004-cü il **40**
Atanasova v. Bulgaria (Atanasova Bolqarıstana qarşı), 2 oktyabr 2008-ci il **33**
Axen v. Germany (Aksen Almaniya qarşı), 8 dekabr 1983-cü il **63, 66, 69-70**,

B

B. and P. v. the United Kingdom (B. və P. Birləşmiş Krallığa qarşı), 24 aprel 2001-ci il **68**
B. v. Austria (B. Avstriya qarşı), 28 mart 1990-cı il **94**
Baggetta v. Italy (Baggetta İtaliya qarşı), 25 iyun 1987-ci il **92**
Bakan v. Turkey (Bakan Türkiyəyə qarşı), 12 iyun 2007-ci il **35**
Balmer-Schafroth and others v. Switzerland (GC) (Balmer-Şafrot və başqaları İsveçrəyə qarşı (BP)), 26 avqust 1997-ci il **13**
Balsytė-Lideikienė v. Lithuania (Balsite-Lideykine Litvaya qarşı) 4 noyabr 2008-ci il **122**
Bannikova v. Russia (Bannikova Rusiya qarşı), 4 noyabr 2010-cu il **72-75**
Baraona v. Portugal (Baraona Portuqaliya qarşı), 8 iyul 1987-ci il **14, 16, 93**

Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain (Barbera, Messege və Xabardo İspaniyaya qarşı), 6 dekabr 1988-ci il **54, 76**
Barsom and Varli v. Sweden (Barsom və Varli İsveçə qarşı), 4 yanvar 2008-ci il **116**
Batsanina v. Russia (Batsanina Rusiya qarşı), 26 May 2009-cu il **59, 62**
Beckles v. the United Kingdom (Bekls Birləşmiş Krallığa qarşı), 8 oktyabr 2002-ci il **80, 82**
Belilos v. Switzerland (Belilos İsveçrəyə qarşı), 29 aprel 1988-ci il **43, 45-46**
Bellizzi v. Malta (Bellitsi Maltaya qarşı), 21 iyun 2011-ci il **42, 52**
Bentham v. the Netherlands (Bentham Niderlanda qarşı), 20 oktyabr 1985-ci il **11-12, 15, 28, 43, 45**
Berlinski v. Poland (Berlinski Polşaya qarşı), 20 iyun 2002-ci il **78, 114**
Bernard v. France (Bernar Fransaya qarşı), 23 aprel 1998-ci il **8, 54**
Bertuzzi v. France (Bertutsi Fransaya qarşı), 13 fevral 2003-cü il **35**
Birutis and others v. Lithuania (Birutis və başqaları Litvaya qarşı), 28 mart 2002-ci il **119, 121**
Bobrova v. Russia (Bobrova Rusiya qarşı), 17 noyabr 2005-ci il **40**
Bocellari and Rizza v. Italy (Botsellari və Ritsa İtaliya qarşı), 13 noyabr 2007-ci il **69**
Boenisch v. Austria (Böniş Avstriya qarşı), 6 may 1985-ci il **60-62, 107, 121-122, 124**
Bogonos v. Russia (Boqonos Rusiya qarşı), 5 fevral 2004-cü il **66**
Boğumil v. Portugal (Boqumil Portuqaliya qarşı), 7 oktyabr 2008-ci il **82, 84, 110, 115-116**
Bohmer v. Germany (Bomer Almaniya qarşı), 3 oktyabr 2002-ci il 97

Bonzi v. Switzerland (Bontsi İsveçrəyə qarşı), 12 iyul 1978-ci il **107, 109, 113, 115-116**

Borgers v. Belgium (Borgers Belçikaya qarşı), 30 oktyabr 1991-ci il **59-60**

Bosphorus Hava Yolları Turizm və Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland (GC) ("Bosfor Hava Yolları Turizm və Ticarət Anonim Şirkəti" İrlandiyaya qarşı (BP)), 30 iyun 2005-ci il **7**

Botmeh and Alami v. the United Kingdom (Botmeh və Alami Birləşmiş Krallığa qarşı), 7 iyun 2007-ci il **56**

Boulois v. Luxembourg (Buluva Lüksemburqa qarşı), 14 dekabr 2010-cu il **16**

Bracci v. Italy (Bratsi İtaliyaya qarşı), 13 oktyabr 2005-ci il **10, 118**

Brandstetter v. Austria (Brandstetter Avstriyaya qarşı), 28 avqust 1991-ci il **55, 58, 60-62, 107, 118, 121-122, 124**

Brennan v. the United Kingdom (Brennan Birləşmiş Krallığa qarşı), 16 oktyabr 2002-ci il **113, 115**

Bricmont v. Belgium (Brikmont Belçikaya qarşı), 7 iyul 1989-cu il **56, 62, 108**

Brozicek v. Italy (Broziçek İtaliyaya qarşı), 19 dekabr 1989-cu il **1003-104, 124-125**

Brumărescu v. Romania (Brumaresku Rumıniyaya qarşı), 28 oktyabr 1999-cu il **7, 27, 39**

Brusco v. France (Brusko Fransaya qarşı), 14 oktyabr 2010-cu il **83**

Buchholz v. Germany (Bukholts Almaniyaya qarşı), 6 may 1981-ci il **91**

Burdov v. Russia (No. 2) (Burdov Rusiyaya qarşı (№ 2)), 7 may 2002-ci il **40-41, 91**

Butkevičius v. Lithuania (Butkeviçus Litvaya qarşı), qərardad, 28 noyabr 2000-ci il; qərar, 26 mart 2002-ci il **57, 97, 98, 100, 119-120, 123**

Bykov v. Russia (GC) (Bıkov Rusiyaya qarşı (BP)), 10 mart 2009-cu il **72, 83-85, 88**

C

C.G.I.L. and Cofferati v. Italy (C.G.I.L. və Kofferati İtaliyaya qarşı), 24 fevral 2009-cu il **37-38**

Campbell and Fell v. the United Kingdom (Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı), 28 iyun 1984-cü il **19-20, 22, 35, 42, 45-47, 68-69, 104-106, 108, 110-111**

Capuano v. Italy (Kapuano İtaliyaya qarşı), 25 iyun 1987-ci il **92**

Cardona Serrat v. Spain (Kardona Serrat İspaniyaya qarşı), 26 oktyabr 2010-cu il **50**

Chatellier v. France (Şatelye Fransaya qarşı), 31 mart 2011-ci il **24, 33**

Cherepkov v. Russia (Çerepkov Rusiyaya qarşı), 25 yanvar 2000-ci il **17**

Chesne v. France (Şen Fransaya qarşı), 22 aprel 2010-cu il **53**

Chevol v. France (Şevrol Fransaya qarşı), 13 fevral 2003-cü il **12, 28-29, 87,**

Clarke v. the United Kingdom (Klark Birləşmiş Krallığa qarşı), 25 avqust 2005-ci il **45**

Collectif stop Melox et d'opposition a l'usine Melox – Collectif stop Melox et Mox v. France ("Meloks" zavodunun fəaliyyətinə qarşı milli məlumatlandırma və etiraz qrupu ("Meloks" zavoduna yox deyək!" qrupu) Fransaya qarşı), 12 iyun 2007-ci il **34**

Colozza v. Italy (Kolotsa İtaliyaya qarşı), 12 fevral 1995-ci il **66**
Comingersoll S.A. v. Portugal (GC) (Komingersoll S.A. Portuqaliyaya qarşı (BP)), 6 aprel 2000-ci il **29**
Cooper v. the United Kingdom (Kuper Birləşmiş Krallığa qarşı), 16 fevral 2003-cü il **47**
Corcuff v. France (Korkuff Fransaya qarşı), 4 oktyabr 2007-ci il **62**
Cordova v. Italy (Kordova İtaliyaya qarşı), 30 yanvar 2003-cü il **37-38**
Cornelis v. the Netherlands (Kornelis Niderlanda qarşı), 25 may 2004-cü il **89**
Cottin v. Belgium (Kottin Belçikaya qarşı), 2 iyun 2005-ci il **123**
Cudak v. Lithuania (GC) (Çudak Litvaya qarşı (BP)), 23 mart 2010-cu il **37-38**
Cuscani v. the United Kingdom (Kuskani Birləşmiş Krallığa qarşı), 24 sentyabr 2002-ci il **125**
Czekalla v. Portugal (Çekalla Portuqaliyaya qarşı), 10 oktyabr 2002-ci il **115, 124-125,**

D

Daktaras v. Lithuania (Daktaras Litvaya qarşı), qərardad, 11 yanvar 2000-ci il; qərar, 10 oktyabr 2000-ci il **43-44, 46-47, 49-50, 62, 96, 98, 100**
Dalea v. France (Dalea Fransaya qarşı), 2 fevral 2010-cu il **118**
Dallos v. Hungary (Dallos Macarıstana qarşı), 1 mart 2001-ci il **102-105**
Dattel (No. 2) v. Luxembourg (Dattel (№ 2) Lüksemburqa qarşı), 30 iyul 2009-cu il **32-33**
Daud v. Portugal (Daud Portuqaliyaya qarşı), 21 aprel 1998-ci il **115**

Davran v. Turkey (Davran Türkiyəyə qarşı), 3 noyabr 2009-cu il **32**
Dayanan v. Turkey (Dayanan Türkiyəyə qarşı), 13 oktyabr 2009-cu il **9, 112**
De Clerk v. Belgium (De Klerk Belçikaya qarşı), 25 sentyabr 2007-ci il **93**
De Cubber v. Belgium (De Kubber Belçikaya qarşı), 26 oktyabr 1984-cü il **49-50**
Delcourt v. Belgium (Delkurt Belçikaya qarşı), 7 yanvar 1970-ci il **11, 24, 28**
Demicoli v. Malta (Demikoli Maltaya qarşı), 27 avqust 1991-ci il **19-20**
Demir and Baykara v. Turkey (GC) (Demir və Baykara Türkiyəyə qarşı (BP)), 12 noyabr 2008-ci il **8**
Deumeland v. Germany (Doymeland Almaniyaya qarşı), 29 may 1986-cı il **15**
Deweer v. Belgium (Deveyer Belçikaya qarşı), 27 fevral 1979-cu il **10, 28**
Diallo v. Sweden (Diallo İsveçə qarşı), 5 yanvar 2010-cu il **126**
Diennet v. France (Denye Fransaya qarşı), 26 sentyabr 1995-ci il **65-66, 69**
DMD Group, a.s. v. Slovakia ("DMD Qrop, a.s." Slovakiyaya qarşı), 5 oktyabr 2010-cu il **8, 43, 47**
Doorson v. the Netherlands (Doorson Niderlanda qarşı), 23 iyun 1996-cı il **58, 119, 121, 124**
Dowsett v. the United Kingdom (Dousett Birləşmiş Krallığa qarşı), 24 iyun 2003-cü il **57, 108**
Dubus S.A. v. France (Dubus S.A. Fransaya qarşı), 11 iyun 2009-cu il **46**

Dunayev v. Russia (Dunayev Rusiyaya qarşı), 24 may 2007-ci il **33**

E

Eckle v. Germany (Ekle Almaniya qarşı), 15 iyul 1982-ci il **24, 91**
Edwards and Lewis v. the United Kingdom (Edwards və Lyuis Birləşmiş Krallığa qarşı), 27 oktyabr 2004-cü il **58**
Edwards v. the United Kingdom (Edwards Birləşmiş Krallığa qarşı), 16 dekabr 1992-ci il **56**
Ekbatani v. Sweden (Ekbatani İsveçə qarşı), 26 may 1988-ci il **55, 63-65,**
Ekeberg and others v. Norway (Ekeberq və başqaları Norveçə qarşı), 31 iyul 2007-ci il **53**
Engel and others v. the Netherlands (Engel və başqaları Niderlanda qarşı), 8 iyun 1976-ci il **11, 15, 18-19, 22, 24, 44, 110-111**
Ensslin and others v. Germany (Ensslin və başqaları Almaniya qarşı), 8 iyul 1978-ci il **116**
L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium ("L'Erabliyer A.S.B.L." Belçikaya qarşı), 24 fevral 2009-cu il **33**
Erkner and Hofauer v. Austria (Erkner və Hofauer Avstriya qarşı), 23 aprel 1987-ci il **16**
Esposito v. Italy (Esposito İtaliya qarşı), 9 sentyabr 2002-ci il **38**
Ettl v. Austria (Ettl Avstriya qarşı), 23 aprel 1987-ci il **43-44**
Eurofinacom v. France ("Eurofinacom" Fransaya qarşı), 22 iyun 2000-ci il **73-75**
Ezeh and Connors v. the United Kingdom (Eze və Konners Birləşmiş Krallığa qarşı), 9 oktyabr 2003-cü il **20-21, 23, 110-113**

F

Fadeyeva v. Russia (Fadeyeva Rusiyaya qarşı), 9 iyun 2005-ci il **30**
Farhi v. France (Farhi Fransaya qarşı), 16 yanvar 2007-ci il **50**
Fatullayev v. Azerbaijan (Fətullayev Azərbaycan qarşı), 22 aprel 2010-cu il **100**
Fayed v. the United Kingdom (Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı), 21 sentyabr 1994-cü il **17**
Fejde v. Sweden (Fejde İsveçə qarşı), 29 oktyabr 1991-ci il **24**
Ferreira Alves (No. 3) v. Portugal (Ferreira Alves Portuqaliya qarşı (№ 3)), 21 iyun 2007-ci il **59**
Fitt v. the United Kingdom (Fitt Birləşmiş Krallığa qarşı), 16 fevral 2000-ci il **56-58**
Fogarty v. the United Kingdom (Foqarty Birləşmiş Krallığa qarşı), 21 noyabr 2001-ci il **7, 37-38**
Foti v. Italy (Foti İtaliya qarşı), 10 dekabr 1982-ci il **24**
Foucher v. France (Fuşe Fransaya qarşı), 18 mart 1997-ci il **10, 55, 60, 62-63, 107-108, 110, 113**
Franz Fischer v. Austria (Frans Fişer Avstriya qarşı), 6 may 2003-cü il **25-26**
Fredin v. Sweden (Fredin İsveçə qarşı), 18 fevral 1991-ci il **15**
Fruni v. Slovakia (Fruni Slovakiya qarşı), 21 iyun 2011-ci il **44**
Fuklev v. Ukraine (Fuklev Ukrayna qarşı), 7 iyun 2005-ci il **40**
Funke v. France (Funke Fransaya qarşı), 25 fevral 1993-cü il **76, 78-79**

G

G. v. the United Kingdom (G. Birləşmiş Krallığa qarşı), 30 avqust 2011-ci il **99, 101**

G.B. v. France (G.B. Fransaya qarşı), 2 oktyabr 2001-ci il **60, 62, 106-107, 109, 117, 122-123**

Gafgen v. Germany (GC) (Qefgen Almaniyaya qarşı (BP)), 1 iyun 2010-cu il **54, 76-77, 82-84**

Galstyan v. Armenia (Qalstyan Ermənistanına qarşı), 15 noyabr 2007-ci il **116**

Ganci v. Italy (Qansi İtaliyaya qarşı), 30 oktyabr 2003-cü il **16, 27-28**

Ganusauskas v. Lithuania (Qanusauskas Litvaya qarşı), 7 sentyabr 1999-cu il **25**

Garcia Hernandez v. Spain (Qarciya Ernandes İspaniyaya qarşı), 16 noyabr 2010-cu il **9, 65, 119**

Garcia Ruiz v. Spain (Qarciya Ruis İspaniyaya qarşı), 21 yanvar 1999-cu il **87-88**

Gea Catalan v. Spain (Qea Katalan İspaniyaya qarşı), 10 fevral 1995-ci il **104-105**

Georgiadis v. Greece (Georgiadis Yunanıstana qarşı), 29 may 1997-ci il **12-13, 16**

Georgios Papageorgiou v. Greece (Georgios Papageorgiu Yunanıstana qarşı), 9 may 2003-cü il **57-58**

Gheorghe v. Romania (George Ruminiyaya qarşı), 15 mart 2007-ci il **94**

Gillow v. the United Kingdom (Gillou Birləşmiş Krallığa qarşı), 24 noyabr 1986-cı il **16, 51**

Gladyshev v. Russia (Qladişev Rusiyaya qarşı), 30 iyul 2009-cu il **82**

Goc v. Turkey (GC) (Göç Türkiyəyə qarşı (BP)), 11 iyul 2002-ci il **64**

Golder v. the United Kingdom (Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı), 21 fevral 1975-ci il **7, 27-29**

Golubev v. Russia (Qolubev Rusiyaya qarşı), 9 noyabr 2006-cı il **67**
Gorou (No. 2) v. Greece (Qoru Yunanıstana qarşı (№ 2)), 20 mart 2009-cu il **28, 87**

Grădinar v. Moldova (Qradinar Moldovaya qarşı), 8 aprel 2008-ci il **16**

Granger v. the United Kingdom (Qrencer Birləşmiş Krallığa qarşı), 28 mart 1990-cı il **35-36, 111, 114, 116**

Grayson and Barnham v. the United Kingdom (Qreyson və Barnhem Birləşmiş Krallığa qarşı), 23 sentyabr 2008-ci il **81**

Guincho v. Portugal (Ginço Portuqaliyaya qarşı), 10 iyul 1984-cü il **91-92, 94**

Gulmez v. Turkey (Gülmez Türkiyəyə qarşı), 20 may 2008-ci il **16, 64**

Gutfreund v. France (Qutfreund Fransaya qarşı), 12 iyun 2003-cü il **14**

Guvec v. Turkey (Güveç Türkiyəyə qarşı), 20 yanvar 2009-cu il **25**

Guzzardi v. Italy (Qutsardi İtaliyaya qarşı), 6 noyabr 1980-ci il **23**

H

H. v. Belgium (H. Belçikaya qarşı), 30 noyabr 1987-ci il **12, 15, 42-44, 59, 86**

H. v. France (H. Fransaya qarşı), 24 oktyabr 1989-cu il **90**

H. v. the United Kingdom (H. Birləşmiş Krallığa qarşı), 18 oktyabr 1985-ci il **31,**

H. v. the United Kingdom (H. Birləşmiş Krallığa qarşı), 8 iyul 1987-ci il **92-93**

Hadjianastassiou v. Greece (Hacianastasiu Yunanıstana qarşı), 16 dekabr 1992-ci il **27, 31-32, 87, 108-109**

Hakansson and Stureson v. Sweden (Hakansson və Stureson İsveçə qarşı), 21 fevral 1990-cı il **16**

Hatton and others v. the United Kingdom (GC) (Hatton və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (BP)), 8 iyul 2003-cü il **30**
Hauschildt v. Denmark (Hauschildt Danimarkaya qarşı), 24 may 1989-cu il **49, 52-53, 98-99**

Heglas v. the Czech Republic (Heqlas Çexiya Respublikasına qarşı), 1 mart 2007-ci il **85, 88**

Hennings v. Germany (Henninqs Almaniya qarşı), 16 dekabr 1992-ci il **105**

Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland (Henrik Urban və Rişard Urban Polşaya qarşı), 30 noyabr November 2010-cu il **8, 46, 48**

Hiro Bilani v. Spain (Hiro Bilani İspaniyaya qarşı), 9 dekabr 1994-cü il **86**

Hirvisaari v. Finland (Hirvisaari Finlandiyaya qarşı), 27 sentyabr 2001-ci il **28, 86-87,**

Holm v. Sweden (Holm İsveçə qarşı), 25 noyabr 1993-cü il **49-51**

Hornsby v. Greece (Hornsbi Yunanıstana qarşı), 19 mart 1997-ci il **7, 27, 40**

Hummatov v. Azerbaijan (Hümmətov Azərbaycana qarşı), 29 noyabr 2007-ci il **69**

I

Igual Coll v. Spain (İkual Koll İspaniyaya qarşı), 10 mart 2009-cu il **64-65**

Imbrioscia v. Switzerland (İmbriosia İsveçrəyə qarşı), 24 noyabr 1993-cü il **9**

Incal v. Turkey (İncal Türkiyəyə qarşı), 9 iyun 1998-ci il **45, 47**
Isgro v. Italy (İsqro İtaliyaya qarşı), 19 fevral 1991-ci il **112, 117, 122, 124**

Ismoilov and others v. Russia (İsmoylov və başqaları Rusiyaya qarşı), 24 aprel 2008-ci il **100**

İşyar v. Bulgaria (İşyar Bolqarıstana qarşı), 20 noyabr 2008-ci il **125**

J

J.B. v. Switzerland (J.B. İsveçrəyə qarşı), 3 may 2001-ci il **79**
Jalloh v. Germany (Yallo Almaniya qarşı), 11 iyul 2006-cı il **76-77, 82, 84**

Jankauskas v. Lithuania (Yankauskas Litvaya qarşı), 16 dekabr 2003-cü il **33-34**

Janosevic v. Sweden (Yanoseviç İsveçə qarşı), 23 iyul 2002-ci il **17, 22**

Jasiūnienė v. Lithuania (Jasyunyene Litvaya qarşı), 6 mart 2003-cü il **16, 40-41**

Jodko v. Lithuania (Yodko Litvaya qarşı), 7 sentyabr 1999-cu il **31-32, 34, 70-71, 87**

John Murray v. the United Kingdom (Con Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı), 8 fevral 1996-cı il **81-83, 110, 112-114, 116,**

Jorgic v. Germany (Yorjik Almaniya qarşı), 12 iyul 2007-ci il **44**
Judge v. the United Kingdom (Cac Birləşmiş Krallığa qarşı), 8 fevral 2011-ci il **87**

K

K.H. and others v. Slovakia (K.H. və başqaları Slovakiyaya qarşı), 28 aprel 2009-cu il **30**

Kabkov v. Russia (Kabkov Rusiyaya qarşı), 17 iyul 2008-ci il **15**
Kamasinski v. Austria (Kamazinski Avstriyaya qarşı), 19 dekabr 1989-cu il **104-105, 107-110, 125-126**

Kaplan v. the United Kingdom (Kaplan Birləşmiş Krallığa qarşı), 14 dekabr 1978-ci il **23**

Karalevičius v. Lithuania (Karalevičius Litvaya qarşı), 6 iyun 2002-ci il **8, 55, 87,**

Karatas and Sari v. France (Karataş və Sarı Fransaya qarşı), 16 may 2002-ci il **111, 114**

Kari-Pekka Pietilainen v. Finland (Kari-Pekka Pietilaynen Finlandiyaya qarşı), 22 sentyabr 2009-cu il **33**

Kart v. Turkey (Kart Türkiyəyə qarşı), 3 dekabr 2009-cu il **31**

Khan v. the United Kingdom (Xan Birləşmiş Krallığa qarşı), 12 may 2000-ci il **8, 54, 56, 71, 77, 84, 88**

Khodorkovskiy (No.2) v. Russia (Xodorkovski (№ 2) Rusiyaya qarşı), 8 noyabr 2011-ci il **43**

Khudobin v. Russia (Xudobin Rusiyaya qarşı), 26 oktyabr 2006-cı il **71, 73-74,**

Kleyn and others v. the Netherlands (Kleyn və başqaları Niderlanda qarşı), 6 may 2003-cü il **49, 51**

Klimentyev v. Russia (Klimentyev Rusiyaya qarşı), 16 noyabr 2006-cı il **116-117**

Klouvi v. France (Kluvi Fransaya qarşı), 30 iyun 2011-ci il **98, 101**

Koendjbiharie v. the Netherlands (Koencbihari Niderlanda qarşı), 25 oktyabr 1990-cı il **25**

Koenig v. Germany (Köniq Almaniyaya qarşı), 28 iyun 1978-ci il **15, 90**

Kohlhofer and Minarik v. the Czech Republic (Kolhofer və Minarik Çexiya Respublikasına qarşı), 15 oktyabr 2009-cu il **29**

Kolomiyets v. Russia (Kolomiyets Rusiyaya qarşı), 22 fevral 2007-ci il **93**

Konstas v. Greece (Konstas Yunanıstana qarşı), 24 may 2011-ci il **101**
Koottummel v. Austria (Koottummel Avstriyaya qarşı), 10 dekabr 2009-cu il **64**

Kostovski v. the Netherlands (Kostovski Niderlanda qarşı), 20 noyabr 1989-cu il **118, 121, 124**

Kouzmin v. Russia (Kuzmin Rusiyaya qarşı), 18 mart 2010-cu il **96-98**

Kovalev v. Russia (Kovalyov Rusiyaya qarşı), 10 may 2007-ci il **65**
Krempovskij v. Lithuania (Krempovski Litvaya qarşı), 20 aprel 1999-cu il **105-106, 111, 116, 119**

Kremzow v. Austria (Kremtsov Avstriyaya qarşı), 21 sentyabr 1993-cü il **63-66**

Kreuz v. Poland (Kreuz Polşaya qarşı), 19 iyun 2001-ci il **27, 32-34**

Krombach v. France (Krombax Fransaya qarşı), 13 fevral 2001-ci il **66**

Kudla v. Poland (Kudla Polşaya qarşı), 26 oktyabr 2000-ci il **90**

Kulikowski v. Poland (Kulikovski Polşaya qarşı), 19 may 2009-cu il **31-32**

Kurup v. Denmark (Kurup Danimarkaya qarşı), 10 iyul 1985-ci il **58, 107, 109, 113, 115, 121**

Kuvikas v. Lithuania (Kuvikas Litvaya qarşı), 27 iyun 2006-cı il **94**

Kyprianou v. Cyprus (GC) (Kiprianu Yunanıstana qarşı (BP)), 15 dekabr 2005-ci il **20-22, 48-49, 52-53, 99**

Kyrtatos v. Greece (Kirtatos Yunanıstana qarşı), 22 may 2003-cü il **40**

L

Langborger v. Sweden (Lanqborger İsveçə qarşı), 22 iyun 1989-cu il **46**

Laska and Lika v. Albania (Laska və Lika Albaniyaya qarşı), 20 aprel

2010-cu il **89, 113**

Lasmane v. Latvia (Lasmane Latviyaya qarşı), 6 iyun 2002-ci il **17**
Latimer v. the United Kingdom (Latimer Birləşmiş Krallığa qarşı),
31 may 2005-ci il **83-84, 112, 114, 116**

Lavents v. Latvia (Lavents Latviyaya qarşı), 28 noyabr 2002-ci il **43-45, 48, 52, 97-98**

Lawyer Partners, a.s. v. Slovakia ("Lawyer Partners, a.s." Slovakiyaya qarşı), 16 iyun 2009-cu il **33**

Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium (Le Kompt, Van Lyuven və De Meyer Belçikaya qarşı), 23 iyun 1981-ci il **12, 28, 51, 108**

Lee Davies v. Belgium (Li Devis Belçikaya qarşı), 28 iyul 2009-cu il **84-85**

Legrand v. France (Leqrand Fransaya qarşı), 26 may 2011-ci il **39**
Lenskaya v. Russia (Lenskaya Rusiyaya qarşı), 29 yanvar 2009-cu il **39**
Levinta v. Moldova (Levinta Moldovaya qarşı), 16 dekabr 2008-ci il **81**

Liebreich v. Germany (Libreyx Almaniya qarşı), 8 yanvar 2008-ci il **67-68**

Lisica v. Croatia (Lisitsa Xorvatiyaya qarşı), 25 fevral 2010-cu il **89**
Lithgow and others v. the United Kingdom (Litqou və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), 8 iyul 1986-cı il **16, 31, 44, 47,**

Loiseau v. France (Luazo Fransaya qarşı), 18 noyabr 2003-cü il **16**

Luca v. Italy (Luka İtaliyaya qarşı), 27 fevral 2001-ci il **118**

Luka v. Romania (Luka Rumuniyaya qarşı), 21 iyul 2009-cu il **46, 86**

Lutsenko v. Ukraine (Lutsenko Ukraynaya qarşı), 18 dekabr 2008-ci il **77, 83**

Lutz v. Germany (Luts Almaniya qarşı), 25 avqust 1987-ci il **96-97, 99-100,**

M

M. v. Germany (M. Almaniya qarşı), 5 iyul 1984-cü il **23**
M.S. v. Sweden (M.S. İsveçə qarşı), 27 avqust 1997-ci il **13**
Magee v. the United Kingdom (Megi Birləşmiş Krallığa qarşı), 6 iyun 2000-ci il **83, 114**

Maggio and others v. Italy (Maggio və başqaları İtaliyaya qarşı), 31 may 2011-ci il **39**

Makhfi v. France (Makfi Fransaya qarşı), 19 oktyabr 2004-cü il **60**
Mamatkulov and Askarov v. Turkey (Mamatkulov və Askarov Türkiyəyə qarşı), 4 fevral 2005-ci il **21, 23, 55, 71, 85,**

Mantovanelli v. France (Mantovanelli Fransaya qarşı), 18 mart 1997-ci il **123**

Marcello Viola v. Italy (Marçello Viola İtaliyaya qarşı), 5 oktyabr 2006-cı il **67**

Marckx v. Belgium (Marks Belçikaya qarşı), 13 iyun 1979-cu il **7**
Marpa Zeeland BV and Metal Welding BV v. the Netherlands ("Marpa Zeeland BV" və "Metal Velding BV" Niderlanda qarşı), 9 noyabr 2004-cü il **30**

Martins Moreira v. Portugal (Martins Moreyra Portuqaliyaya qarşı), 26 oktyabr 1990-cı il **91, 92, 94,**

Mats Jacobsson v. Sweden (Mats Yacobsson İsveçə qarşı), 28 iyun 1990-cı il **16**

Mattoccia v. Italy (Mattoçcia İtaliyaya qarşı), 27 iyul 2000-ci il **103-104**

Matyjek v. Poland (Matyjek Polşaya qarşı), 24 aprel 2007-ci il **57**
McGinley and Egan v. the United Kingdom (Makginli və İqan Birləşmiş Krallığa qarşı), 9 iyun 1998-ci il **59-60**
McMichael v. the United Kingdom (Makmaykl Birləşmiş Krallığa qarşı), 30 oktyabr 1995-ci il **56-57**
Meilus v. Lithuania (Meylus Litvaya qarşı), 6 noyabr 2003-cü il **92**
Melnikov v. Russia (Melnikov Rusiyaya qarşı), 14 yanvar 2010-cu il **117**
Menesheva v. Russia (Meneşova Rusiyaya qarşı), 9 mart 2006-cı il **24**
Menet v. France (Menye Fransaya qarşı), 14 iyun 2005-ci il **10, 55, 60, 62-63,**
Mežnarić v. Croatia (Mejnarić Xorvatiyaya qarşı), 15 iyul 2005-ci il **49**
Micallef v. Malta (Mikallef Maltaya qarşı), 15 oktyabr 2009-cu il **50**
Mihova v. Italy (Mihova İtaliyaya qarşı), 30 mart 2010-cu il **7**
Mika v. Sweden (Mika İsveçə qarşı), 27 yanvar 2009-cu il **124**
Milasi v. Italy (Milasi İtaliyaya qarşı), 25 iyun 1987-ci il **92**
Milinienė v. Lithuania (Milinyene Litvaya qarşı), 24 iyun 2008-ci il **71, 73-75**
Minelli v. Switzerland (Minelli İsveçrəyə qarşı), 25 mart 1983-cü il **96**
Mirilashvili v. Russia (Miriləşvili Rusiyaya qarşı), 1 dekabr 2008-ci il **57, 61, 103, 105, 108, 121-122**
Miroshnik v. Ukraine (Miroşnik Ukraynaya qarşı), 27 noyabr 2008-ci il **46-47**
Moiseyev v. Russia (Moiseyev Rusiyaya qarşı), 9 oktyabr 2008-ci il **45-46, 106, 114**
Monedero Angora v. Spain (Monedero Anqora İspaniyaya qarşı), 7 oktyabr 2008-ci il **17**

Monnell and Morris v. the United Kingdom (Monnell və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı), 2 mart 1987-ci il **54, 111, 114**
MPP "Golub" v. Ukraine (MPP "Qolub" Ukraynaya qarşı), 18 oktyabr 2005-ci il **34**
Mustafa Kamal Mustafa (Abu Hamza) (No. 1) v. the United Kingdom (Mustafa Kamal Mustafa (Əbu Həmza) (№ 1) Birləşmiş Krallığa qarşı), 18 yanvar 2011-ci il **52, 100**
Mustafa v. France (Mustafa Fransaya qarşı), 17 iyun 2003-cü il **12**

N, O

Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey (GC) (Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı (BP)), 20 oktyabr 2011-ci il **9, 40, 87**
Neumeister v. Austria (Noymayster Avstriyaya qarşı), 27 iyun 1968-ci il **18**
Nunes Dias v. Portugal (Nunyes Dias Portuqaliyaya qarşı), 10 aprel 2003-cü il **66**
O. v. Norway (O. Norveçə qarşı), 11 fevral 2003-cü il **96-97, 99**
O'Halloran and Francis v. the United Kingdom (GC) (O'Halloran və Frensis Birləşmiş Krallığa qarşı (BP)), 29 iyun 2007-ci il **10, 22, 55, 76, 78-81**
OAO Plodovaya Kompaniya v. Russia ("Plodovaya Kompaniya" ASC Rusiyaya qarşı), 7 iyun 2007-ci il **14**
Ocalan v. Turkey (GC) (Öcalan Türkiyəyə qarşı (BP)), 12 may 2005-ci il **106-107, 110**
Okyay v. Turkey (Okyay Türkiyəyə qarşı) **40**
Oleksy v. Poland (Oleksi Polşaya qarşı), 28 noyabr 2006-cı il **9**
Olsson v. Sweden (Olsson İsveçə qarşı), 24 mart 1988-ci il **16**

Olujić v. Croatia (Oluyiç Xorvatiyaya qarşı), 5 fevral 2009-cu il **17, 25, 48, 118**

OOO "Link Oil SPB v. Russia ("Link Oil SPB" MMC Rusiyaya qarşı), 25 iyun 2009-cu il **39**

Orhan Cacan v. Turkey (Orhan Çaçan Türkiyəyə qarşı), 23 mart 2010-cu il **117-119**

Osman v. the United Kingdom (Osman Birləşmiş Krallığa qarşı), 28 oktyabr 1998-ci il **12, 14, 16, 27, 30, 36-38, 76,**

Osmanağaoğlu v. Turkey (Osmanağaoğlu Türkiyəyə qarşı), 21 iyul 2009-cu il **76, 83**

Ozturk v. Germany (Öztürk Almaniyaya qarşı), 21 fevral 1984-cü il **19, 20, 22, 24,**

P

P. and B. v. the United Kingdom (P. və B. Birləşmiş Krallığa qarşı), 24 aprel 2001-ci il **69-70**

Pakelli v. Germany (Pakelli Almaniyaya qarşı), 25 aprel 1983-cü il **111, 114, 116**

Paksas v. Lithuania (GC) (Paksas Litvaya qarşı (BP)), 6 yanvar 2011-ci il **17**

Pandjikidze and others v. Georgia (Pancikidze və başqaları Gürcüstana qarşı), 27 oktyabr 2009-cu il **44**

Panjeighalehei v. Denmark (Panyehyqalehey Danimarkaya qarşı), 13 oktyabr 2009-cu il **15, 18**

Panovits v. Cyprus (Panovits Kiprə qarşı), 11 dekabr 2008-ci il **9, 25**

Papon v. France (Papon Fransaya qarşı), 25 iyul 2002-ci il **27, 29**

Parlov-Tkalčić v. Croatia (Parlov-Tkalçiç Xorvatiyaya qarşı), 22 dekabr

2009-cu il **47**

Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom (Pol və Odri Edvards Birləşmiş Krallığa qarşı), 14 mart 2002-ci il **30**

Pelissier and Sassi v. France (Pelissye və Sassi Fransaya qarşı), 25 mart 1999-cu il **102-103**

Pellegrin v. France (GC) (Pelleqrin Fransaya qarşı (BP)), 8 dekabr 1999-cu il **17**

Perić v. Croatia (Periç Xorvatiyaya qarşı), 27 mart 2008-ci il **61**

Perna v. Italy (GC) (Perna İtaliyaya qarşı (BP)), 6 may 2003-cü il **118, 124**

Perote Pellon v. Spain (Perote Pellon İspaniyaya qarşı), 27 iyul 2002-ci il **49**

Philis v. Greece (Filis Yunanıstana qarşı), 27 avqust 1991-ci il **29, 31**

Phillips v. the United Kingdom (Fillips Birləşmiş Krallığa qarşı), 5 iyul 2001-ci il **80-81**

Piersack v. Belgium (Pyersak Belçikaya qarşı), 1 oktyabr 1982-ci il **42, 48, 50**

Pishchalnikov v. Russia (Pişçalnikov Rusiyaya qarşı), 24 sentyabr 2009-cu il **9, 112**

Poitrimol v. France (Puatrimol Fransaya qarşı), 23 noyabr 1993-cü il **66**

Porubova v. Russia (Porubova Rusiyaya qarşı), 8 oktyabr 2009-cu il **47**

Posokhov v. Russia (Posoxov Rusiyaya qarşı), 4 mart 2003-cü il **43-44**

Powell and Rayner v. the United Kingdom (Pauell və Rayner Birləşmiş Krallığa qarşı), 21 fevral 1990-cu il **14**

Pretto and others v. Italy (Pretto və başqaları İtaliyaya qarşı), 8 dekabr 1983-cü il **63, 70**

Procedo Capital Corporation v. Norway ("Prosedo Kapital Korporeyşn" Norveçə qarşı), 24 sentyabr 2009-cu il **52**
Procola v. Luxembourg (Prokola Lüksemburqa qarşı), 28 sentyabr 1995-ci il **15, 49-50**
Pudas v. Sweden (Pudas İsveçə qarşı), 27 oktyabr 1987-ci il **15**
Pullar v. the United Kingdom (Pullar Birləşmiş Krallığa qarşı), 10 iyun 1996-cı il **49, 51-52**

Q, R

Quaranta v. Switzerland (Kvaranta İsveçrəyə qarşı), 24 may 1991-ci il **111, 114, 124-125**
Ramanauskas v. Lithuania (Ramanauskas Litvaya qarşı), qərardad, 26 aprel 2005-ci il; qərar (BP), 5 fevral 2008-ci il **9, 21, 23, 54-55, 71-75, 119, 121**
Rambus Inc. v. Germany ("Rambus İnc." Almaniyaya qarşı), 16 iyun 2009-cu il **18**
Ravnsborg v. Sweden (Ravnsborq İsveçə qarşı), 23 mart 1994-cü il **19-23**
Ravon and others v. France (Ravon və başqaları Fransaya qarşı), 21 fevral 2008-ci il **17**
Richard-Dubarry v. France (Rişar-Dubarri Fransaya qarşı), 7 oktyabr 2003-cü il **16**
Riela and others v. Italy (Riela və başqaları İtaliyaya qarşı), 4 sentyabr 2001-ci il **80**
Riepan v. Austria (Riepan Avstriyaya qarşı), 14 noyabr 2000-ci il **55, 63, 68-69**
Ringeyzen v. Austria (Ringeyzen Avstriyaya qarşı), 23 iyun 1973-cü il

11, 13-14, 16, 44, 47, 93

Ringvold v. Norway (Ringvold Norveçə qarşı), 11 fevral 2003-cü il **97-99**
Roche v. the United Kingdom (GC) (Roşe Birləşmiş Krallığa qarşı (BP)), 19 may 2005-ci il **8, 11-14, 36**,
Rowe and Davis v. the United Kingdom (Rouv və Devis Birləşmiş Krallığa qarşı), 16 fevral 2000-ci il **9, 55-57**
Ruiz Torija v. Spain (Ruis Torixa İspaniyaya qarşı), 9 dekabr 1994-cü il **86**
Ruiz-Mateos v. Spain (Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı), 23 iyun 1993-cü il **55, 57**
Ryabykh v. Russia (Ryabıx Rusiyaya qarşı), 24 iyul 2003-cü il **39**
Ryakib Biryukov v. Russia (Ryakib Biryukov Rusiyaya qarşı), 17 yanvar 2008-ci il **70**

S

S. v. Germany (S. Almaniyaya qarşı), 5 iyul 1984-cü il **23**
S. v. Switzerland (S. İsveçrəyə qarşı), 28 noyabr 1991-ci il **113, 115**
S.C. v. the United Kingdom (S.C. Birləşmiş Krallığa qarşı), 15 iyun 2004-cü il **67**
S.N. v. Sweden (S.N. İsveçə qarşı), 2 iyul 2002-ci il **117, 120-121**
Sabeh El Leil v. France (GC) (Sabeh Əl Leyl Fransaya qarşı (BP)), 29 iyun 2011-ci il **37-38**
Sadak and others v. Turkey (Sadak və başqaları Türkiyəyə qarşı), 17 iyul 2001-ci il **103, 105**
Sakhnovskiy v. Russia (GC) (Şaxnovski Rusiyaya qarşı (BP)), 2 noyabr 2010-cu il **7, 113, 115**

Salabiaku v. France (Salabiaku Fransaya qarşı), 7 oktyabr 1988-ci il **76, 78-81, 96**

Salaman v. the United Kingdom (Salaman Birləşmiş Krallığa qarşı), 15 iyun 2000-ci il **49, 51**

Salduz v. Turkey (GC) (Salduz Türkiyəyə qarşı (BP)) 27 noyabr 2008-ci il **9, 112**

Salesi v. Italy (Salesi İtaliyaya qarşı), 26 fevral 1993-cü il **10, 15, 95**

Salomonsson v. Sweden (Salomonsson İsveçə qarşı), 12 noyabr 2002-ci il **64-65**

Salov v. Ukraine (Salov Ukraynaya qarşı), 6 sentyabr 2005-ci il **49-50**

Samoilă and Cionca v. Romania (Samoyla və Sionka Rumıniyaya qarşı), 4 mart 2008-ci il **96**

Sander v. the United Kingdom (Sander Birləşmiş Krallığa qarşı), 9 may 2000-ci il **48-49, 51**

Saoud v. France (Saud Fransaya qarşı), 9 oktyabr 2007-ci il **16**

Sara Lind Eggertsdottir v. Iceland ("Sara Lind Eggertsdottir" İslandiyyaya qarşı), 5 iyul 2007-ci il **60-61**

Saraiva de Carvalho v. Portugal (Saraviya de Karvalyo Portuqaliyaya qarşı), 22 aprel 1994-cü il **23**

Sarl du Parc d'activites de Blotzheim v. France (S.ar.l. du Parc d'Activites de Blotzheim Fransaya qarşı), 11 iyul 2006-cı il **13**

Saunders v. the United Kingdom (Saunders Birləşmiş Krallığa qarşı), 17 dekabr 1996-cı il **55, 71, 76-77, 79, 81**

Schenk v. Switzerland (Şenk İsveçrəyə qarşı), 12 iyul 1988-ci il **8, 54, 56, 71, 76, 84, 88**

Scheper v. the Netherlands (Şeper Niderlanda qarşı), 5 may 2005-ci il **118, 120-121, 123,**

Schlumpf v. Switzerland (Şlumpf İsveçrəyə qarşı), 8 yanvar 2009-cu il **64, 122**

Schneider v. France (Şnayder Fransaya qarşı), 30 iyun 2009-cu il **32, 34**

Schreiber and Boetsch v. France (Şrayber və Botç Fransaya qarşı), 11 dekabr 2003-cü il **17, 29, 38**

SCM Scanner de l'Ouest Lyonnais and others v. France ("SCM Skanne de l'Uest Lione" və başqaları Fransaya qarşı), 21 iyun 2007-ci il **39**

Sejdovic v. Italy (GC) (Seydoviç İtaliyaya qarşı (BP)), 1 mart 2006-cı il **10**

Sekanina v. Austria (Sekanina Avstriyaya qarşı), 25 avqust 1993-cü il **96-97, 99-100**

Sequeira v. Portugal (Sekeyra Portuqaliyaya qarşı), 20 oktyabr 2009-cu il **75**

Serves v. France (Serv Fransaya qarşı) 4 may 2000-ci il **78, 80, 119**

Shabelnik v. Ukraine (Şabelnik Ukraynaya qarşı), 19 fevral 2009-cu il **83, 112, 114**

Shannon v. the United Kingdom (Şennon Birləşmiş Krallığa qarşı), 4 oktyabr 2005-ci il **78-79**

Shtukaturov v. Russia (Ştukaturov Rusiyaya qarşı), 27 mart 2008-ci il **65**

Sidabras and Džiautas v. Lithuania (Sidabras və Ciautas Litvaya qarşı), 27 iyul 2004-cü il **23**

Sigurdsson v. Iceland (Siqurdsson İslandiyyaya qarşı), 14 iyun 2001-ci il **49-52**

Simonavičius v. Lithuania (Simonaviçus Litvaya qarşı), 27 iyun 2006-cı il **94**

Skorobogotova v. Russia (Skorobogatova Rusiyaya qarşı), 1 dekabr

2005-ci il **91**

Šleževičius v. Lithuania (Šleževičus Litvaya qarşı), 13 noyabr 2001-ci il **94**

Slivenko v. Latvia (Slivenko Latviyaya qarşı), 9 oktyabr 2003-cü il **17**
Smirnova v. Russia (Smirnova Rusiyaya qarşı), 24 iyul 2003-cü il **90**
Sobolewski (No. 2) v. Poland (Sobolevski (№ 2) Polşaya qarşı), 9 iyun 2009-cu il **24**

Solakov v. "the former Yugoslav Republic of Macedonia" (Solakov "Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniya"ya qarşı), 31 oktyabr 2001-ci il **120, 123-124**

Sporrong and Lonnroth v. Sweden (Sporrong və Lönnrot İsveçə qarşı), 23 sentyabr 1982-ci il **16**

Sramek v. Austria (Şramek Avstriyaya qarşı), 22 oktyabr 1984-cü il **43**
Stanford v. the United Kingdom (Stenford Birləşmiş Krallığa qarşı), **23** fevral 1994-cü il **66-68, 128**

Stapleton v. Ireland (Stapleton İrlandiyaya qarşı), 4 may 2010-cu il **85**
Staroszyck v. Poland (Staroşçik Polşaya qarşı), 22 mart 2007-ci il **36**
Steel and Morris v. the United Kingdom (Stil və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı), 15 fevral 2005-ci il **63**
Ştefănică and others v. Romania (Ştefanitsa və başqaları Rumıniyaya qarşı), 2 noyabr 2010-cu il **9, 86**
Stoimenov v. "the former Yugoslav Republic of Macedonia" (Stoymenov "Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniya"ya qarşı), 5 aprel 2007-ci il **61**

Stojkovic v. France and Belgium (Stoykoviç Fransa və Belçikaya qarşı), 27 oktyabr 2011-ci il **112**

Stow and Gai v. Portugal (Stou və Qay Portuqaliyaya qarşı), 4 oktyabr

2005-ci il **51**

Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece ("Strən" yunan neftayırma zavodları və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı), 9 dekabr 1994-cü il **15, 60**

Stubbings and others v. the United Kingdom (Stabbinqs və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), 24 sentyabr 1996-cı il **34**

Suda v. the Czech Republic (Suda Çexiya Respublikasına qarşı), 28 oktyabr 2010-cu il **30**

Suhadolc v. Slovenia (Suhadolk Sloveniyaya qarşı), 17 may 2011-ci il **64**

Sukut v. Turkey (Sükut Türkiyəyə qarşı), 11 sentyabr 1997-ci il **18**
Svetlana Orlova v. Russia (Svetlana Orlova Rusiyaya), 30 iyul 2009-cu il **95**

T

T. and V. v. the United Kingdom T. və V. Birləşmiş Krallığa qarşı, 16 dekabr 1999-cu il **25, 50, 52, 63, 67, 98, 125**

T. v. Austria (T. Avstriyaya qarşı), 14 noyabr 2000-ci il **102-103**
Talat Tunc v. Turkey (Talat Tunç Türkiyəyə qarşı), 27 mart March 2007-ci il **10**

Tatishvili v. Russia (Tatişvili Rusiyaya qarşı), 2 fevral 2007-ci il **87**
Taxquet v. Belgium (GC) (Taske Belçikaya qarşı (BP)), 16 noyabr 2010-cu il **86-87**

Teixeira de Castro v. Portugal (Teyxeira de Kastro Portuqaliyaya qarşı), 9 iyun 1998-ci il **71-73**

Telfner v. Austria (Telfner Avstriyaya qarşı), 20 mart 2001-ci il **79-80**

Tendam v. Spain (Tendam İspaniyaya qarşı), 13 iyul 2010-cu il **97**

Thomas v. the United Kingdom (Tomas Birləşmiş Krallığa qarşı), 10

may 2005-ci il **120**

Timergaliyev v. Russia (Timerqaliyev Rusiyaya qarşı), 14 oktyabr 2008-ci il **67-68, 111, 114**

Tinnelly v. the United Kingdom (Tinnelli Birləşmiş Krallığa qarşı), 10 iyul 1998-ci il **12, 29**

Toyaksi and others v. Turkey (Toyaksi və başqaları Türkiyəyə qarşı), 20 oktyabr 2010-cu il **36**

Tre Traktorer AB v. Sweden (Tre Traktörer AB İsveçə qarşı), 7 iyul 1989-cu il **15**

Trepashkin (No. 2) v. Russia (Trepashkin (№ 2) Rusiyaya qarşı), 16 dekabr 2010-cu il **107-108**

Tripodi v. Italy (Tripodi İtaliyaya qarşı), 22 fevral 1994-cü il **115-117**

Tudor Tudor v. Romania (Tudor Tudor Rumıniyaya qarşı), 24 mart 2009-cu il **9**

Tumilovich v. Russia (Tumiloviç Rusiyaya qarşı), 22 iyun 1999-cu il **26**

U, V

Unterpertinger v. Austria (Unterpertinger Avstriyaya qarşı), 24 noyabr 1986-cı il **122**

Urbanek v. Austria (Urbanek Avstriyaya qarşı), 9 dekabr 2010-cu il **34**

Uzkurélienė and others v. Lithuania (Uzkurelyene və başqaları Litvaya qarşı), 7 aprel 2005-ci il **40-41**

VD. v. Romania (V.D. Rumıniyaya qarşı), 16 fevral 2010-cu il **119-120, 122-123**

Vacher v. France (Vaşe Fransaya qarşı), 17 dekabr 1996-cı il **31-32, 106-107**

Vaivada v. Lithuania (Vayvada Litvaya qarşı), 16 noyabr 2006-cı il **92**
Valašinas v. Lithuania (Valašinas Litvaya qarşı), 24 iyul 2001-ci il **25**
Van de Hurk v. the Netherlands (Van de Hurk Niderlanda qarşı), 19 aprel 1994-cü il **45, 47**

Van Marle v. the Netherlands (Van Marle Niderlanda qarşı), 26 iyun 1986-cı il **13, 15**

Van Mechelen and others v. the Netherlands (Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı), 23 aprel 1997-ci il **121**
Vanyan v. Russia (Vanyan Rusiyaya qarşı), 15 dekabr 2005-ci il **26, 73-74**

Varnima Corporation International S.A. v. Greece ("Varnima Korporeyşn Interneşnl S.A." Yunanıstana qarşı), 28 may 2009-cu il **59**
Vasileva v. Denmark (Vasilyeva Danimarkaya qarşı), 25 sentyabr 2003-cü il **77**

Vassilios Stavropoulos v. Greece (Vassilios Stavropulos Yunanıstana qarşı), 27 sentyabr 2007-ci il **18-19**

Vera Fernandez-Huidobro v. Spain (Vera Fernandes-Huidobro İspaniyaya qarşı), 6 yanvar 2010-cu il **42**

Verdu Verdu v. Spain (Verdu Verdu İspaniyaya qarşı), 15 fevral 2007-ci il **59, 62**

Vernes v. France (Vern Fransaya qarşı), 20 yanvar 2011-ci il **68**
Vidal v. Belgium (Vidal Belçikaya qarşı), 22 aprel 1992-ci il **8, 56, 61, 117-119, 121, 123-124**

Vilho Eskelinen and others v. Finland (GC) (Vilho Eskelinen və başqaları Finlandiyaya qarşı (BP)), 19 aprel 2007-ci il **15, 17**
Vladimir Romanov v. Russia (Vladimir Romanov Rusiyaya qarşı), 24 iyul 2008-ci il **117, 119**

W, X

- Webb v. the United Kingdom (Uebb Birləşmiş Krallığa qarşı), 2 iyul 1997-ci il **35-36**
- Weber v. Switzerland (Veber İsveçrəyə qarşı), 22 may 1990-cı il **19-20, 22-23**
- Weh v. Austria (Ve Avstriyaya qarşı), 8 aprel 2004-cü il **22, 80**
- Winterwerp v. the Netherlands (Vinterverp Niderlanda qarşı), 24 oktyabr 1979-cu il **16**
- Wynen v. Belgium (Vinen Belçikaya qarşı), 5 noyabr 2002-ci il **60**
- X and Y v. the Netherlands (X və Y Niderlanda qarşı), 26 mart 1985-ci il **31**
- X v. Austria (X Avstriyaya qarşı), 12 mart 1962-ci il **25**
- X v. Austria (X Avstriyaya qarşı), 12 oktyabr 1977-ci il **25**
- X v. Austria (X Avstriyaya qarşı), 19 sentyabr 1961-ci il **25**
- X v. Belgium (X Belçikaya qarşı), 5 may 1980-ci il **23**
- X v. France (X Fransaya qarşı), 31 mart 1992-ci il **91-92**
- X v. Sweden (X İsveçə qarşı), 30 iyun 1959-cu il **64**
- X v. the United Kingdom (X Birləşmiş Krallığa qarşı), 14 dekabr 1979-cu il **25**

Y, Z

- Yaremenko v. Ukraine (Yaremenko Ukraynaya qarşı), 12 iyun 2008-ci il **114**
- Yoldaş v. Turkey (Yoldaş Türkiyəyə qarşı), 23 fevral 2010-cu il **112**
- Yusuf Gezer v. Turkey (Yusuf Gezer Türkiyəyə qarşı), 1 dekabr 2009-cu il **77**

- Yvon v. France (İvon Fransaya qarşı), 24 aprel 2003-cü il **59-60**
- Z and others v. the United Kingdom (Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), 10 may 2001-ci il **30, 36-38**
- Zagaria v. Italy (Zaqariya İtaliyaya qarşı), 27 noyabr 2007-ci il **113, 115**
- Zaicevs v. Latvia (Zaytsevs Latviyaya qarşı), 31 iyul 2007-ci il **21, 24**
- Zamir v. the United Kingdom (Zamir Birləşmiş Krallığa qarşı), 13 iyul 1982-ci il **23**
- Zana v. Turkey (Zana Türkiyəyə qarşı), 25 noyabr 1997-ci il **65**
- Zand v. Austria (Zand Avstriyaya qarşı), 12 oktyabr 1978-ci il **44, 94**
- Ždanoka v. Latvia (Jdanoka Latviyaya qarşı), 6 mart 2003-cü il **17**
- Zhelezov v. Russia (Jelezov Rusiyaya qarşı), 23 aprel 2002-ci il **83, 84, 112, 114, 116**
- Ziliberberg v. Moldova (Ziliberberg Moldovaya qarşı), 1 fevral 2005-ci il **20**
- Zimmermann and Steiner v. Switzerland (Simmerman və Ştayner İsveçrəyə qarşı), 13 iyul 1983-cü il **92, 95**
- Živilinskas v. Lithuania (Zivulinskas Litvaya qarşı), 12 dekabr 2006-cı il **28-29, 31**
- Zylkov v. Russia (Zilkov Rusiyaya qarşı), 21 iyun 2011-ci il **35**

**Avropa Şurasının
İnsan Hüquqları və Qanunun Aliliyi
üzrə Baş Direktorluğu
F-67075 Strasbourg Cedex**

www.coe.int/justice

Qriqori Dikov (Grigory Dikov) on ilə yaxın Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin katibliyində çalışır. Əvvəllər Rusiyada vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş Dikov orada həyata keçirilmiş bir sıra hüquq islahatları layihələrinin icrasına nəzarət edib, müxtəlif Avropa ölkələrində hüquqşünaslıq peşəsi ilə bağlı təlimlər keçib, cinayət ədliyyəsi və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ üzrə ekspert kimi kitablar nəşr etdirib. O, hazırda həmçinin Strasburqda Sirakuza Universitet Mərkəzində insan hüquqlarına dair Avropa hüququ üzrə adyunkt-professordur.

Dovidas Vitkauskas (Dovydas Vitkauskas) ədliyyə və səmərəli idarəetmə məsələləri üzrə məsləhətçidir. On ilə yaxın Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin katibliyində hüquqşünas kimi çalışmış və Litva və İngiltərə hüququ üzrə akademik təhsil almış Dovidas hazırda bir sıra Avropa hökumətlərinə ədliyyə sektorunda qanunverici və təşkilati islahatlara dair məsləhətlər verir və bu sahədə məsləhətçi